

Олена Семеног
Олександр Земка

Формування дослідницьких умінь
у майбутніх учителів-словесників:
теорія і практика

О.М. Семенов, О.І. Земка

**ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ
У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

Суми – 2014

УДК 378.147:001.6(811:821:161.2)
ББК 74.580+74.580.26.261р
С-30

Друкується згідно з рішенням вченої ради
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
(протокол № 12 від 20.11.2014 р.)

Рецензенти:

Мацько Л.І., доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри стилістики української мови (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова).

Онищук Л.А., доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

Солдатенко М.М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу теорії та історії педагогічної майстерності (Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України).

Семеног О. М.

С-30 Формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників: теорія і практика : монографія / О.М. Семеног, О.І. Земка. – Суми : Ніко, 2014. – 254 с.

ISBN 978-966-972778-5-5

У монографії акцентовано увагу на дослідницьких уміннях учителя-словесника як невід'ємного компонента професійно-педагогічної культури і педагогічної майстерності, обґрунтовано основні групи дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників. З урахуванням положень системного, особистісно-діяльнісного, контекстного, компетентнісного, синергетичного, культурологічного, текстоцентричного, аксіологічного підходів розроблено і обґрунтовано модель і педагогічні умови формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників, зокрема у процесі вивчення лінгвістичних, історико-літературних дисциплін, самостійної і науково-дослідної роботи, навчальної і педагогічної практики в умовах вищого педагогічного навчального закладу.

Для науковців, викладачів, студентів, магістрантів вищих педагогічних навчальних закладів, аспірантів, учителів-словесників.

ISBN 978-966-972778-5-5

©Семеног О.М., Земка О.І., 2014
©Видавництво Суми, Ніко, 2014

ПЕДАГОГ ІЗ ВЕЛИКОЮ БОЖОЮ ІСКРОЮ – таким є для всіх нас, освітян Іван Андрійович Зязюн. **НАШ УЧИТЕЛЬ** не давав нашій школі і українській педагогіці остаточно зійти на манівці національного нігілізму, що, як злаякісна пухлина, підточує живе тіло національного. Висока культура, інтелігентність, толерантність, чуття нового, відсутність догм і шаблонів – це наш Іван Андрійович Зязюн. Ми до нього горнулися всі – і молодь, і старше покоління, бо мала ця Людина велику притягальну силу, **БОЖУ ІСКРУ**.

Світлій пам'яті **УЧИТЕЛЯ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ!**

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ.....	10
1.1. Зміст і особливості дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників.....	29
1.2. Дослідницькі уміння майбутніх учителів-словесників: сутність і групи	29
1.2.1. Зміст поняття «дослідницькі уміння учителя-словесника».....	29
1.2.2. Інформаційні уміння учителя-словесника: бібліографічні, лексикографічні, технічні.....	36
1.2.3. Операційні уміння учителя-словесника: інтелектуально-евристичні, аналітико-інтерпретаційні, текстово-жанрові.....	48
1.2.4. Мовнокомунікативні уміння учителя-словесника: власне комунікативні, редакторські, полемічні.....	53
1.2.5. Діагностично-прогностичні уміння учителя-словесника: проектувальні, прогностичні, діагностичні, рефлексивні.....	55
1.3. Аналіз стану формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів учителів-словесників.....	57
2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ.....	75
2.1. Методологічні підходи до формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.....	76
2.2. Модель і методика формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.....	85
2.3. Педагогічні умови формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.....	98
2.3.1. Дослідницька спрямованість навчального процесу.....	99
2.3.2. Культура дослідницької роботи з фаховим текстом.....	101
2.3.3. Дослідницькі проекти у процесі навчальних та педагогічних практик.....	108
2.3.4. Науково-дослідна співпраця студента і педагога-вченого.....	113
3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ.....	118
3.1. Організація і хід дослідно-експериментальної роботи.....	119
3.2. Формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників у процесі вивчення мовно-літературних дисциплін.....	124
3.3. Формування дослідницьких умінь під час навчальних і педагогічних практик.....	134
3.4. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників у науково-дослідній лабораторії.....	136
ВИСНОВКИ.....	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	159
ДОДАТКИ.....	186

ПЕРЕДМОВА

У сучасному інформаційному суспільстві зростають вимоги до якості освіти загалом і філологічної зокрема. Загальноосвітня школа потребує вчителів-словесників, які здатні ефективно працювати в умовах зростання обсягів наукової інформації, прагнуть до професійного самовдосконалення і самореалізації, володіють уміннями аналізу, інтерпретації та продукування фахових текстів, проєктують і проводять уроки та виховні заходи, створюючи атмосферу дослідницько-пізнавальної співпраці, власним прикладом формують дослідницьку позицію, літературно-творчі здібності, високий рівень мовно-мовленнєвої і читацької культури молодих громадян України.

Важливість цих професійних і особистісних рис актуалізує необхідність удосконалення змісту, форм і методів формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників у процесі професійної підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах, зокрема під час вивчення професійно орієнтованих навчальних дисциплін, проведення навчальних і педагогічних практик, визначених галузевими стандартами вищої освіти.

На важливості єдності освіти й науки у формуванні особистості вчителя, самомотивованого на творчий пошук і новаторство, наголошується у міжнародних документах з проблем розвитку освіти в умовах глобалізації та європейської інтеграції (Стратегія ЮНЕСКО щодо вчителів на 2012 – 2015 рр.), у Національній доктрині розвитку освіти (2002) [210], в Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» (1996), в Державній цільовій науково-технічній та соціальній програмі «Наука в університетах» на 2008 – 2017 рр., у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки, а також у Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004), Концептуальних підходах до розвитку багаторівневої педагогічної освіти України (2011), Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), у Законі України «Про вищу освіту» (2014).

Фундаментальною основою дослідження слугують роботи, в яких:

– висвітлено філософські погляди на проблеми наукових досліджень (В. Андрущенко, В. Кремень та ін.), питання методології та методики проведення педагогічних досліджень (С. Гончаренко, В. Загвязинський, В. Краєвський, О. Новиков та ін.), дослідницької діяльності як специфічного способу учіння (І. Лернер, М. Скаткін, А. Хуторський та ін.);

– обґрунтовано концептуальні засади неперервної професійної освіти (А. Алексюк, С. Гончаренко, І. Зязюн, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, Л. Хомич та ін.), професійної підготовки майбутнього вчителя до дослідницької діяльності (О. Абдуліна, В. Андреев, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та ін.), до творчої діяльності та розвитку його педагогічної майстерності (Є. Барбіна,

О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Зінченко, А. Кузьмінський, О. Лавріненко, О. Отич, М. Солдатенко та ін.);

- виявлено особливості організації наукової роботи у вищих педагогічних навчальних закладах України (О. Барибіна, З. Гіптерс, С. Головка, М. Донченко, Л. Зеленська, Г. Кловак, О. Курок, О. Мартиненко, О. Микитюк та ін.);

- схарактеризовано зміст, форми і методи науково-дослідної роботи викладачів і студентів (Н. Базелюк, П. Горкуненко, Л. Коваленко, Л. Онищук, В. Курок, Л. Султанова та ін.);

- проаналізовано форми колективної наукової творчості, зокрема наукові школи та науково-дослідні лабораторії як їх складові, що набувають поширення у зв'язку з тенденцією до університетизації педагогічної освіти (О. Антонова, О. Гончаренко, О. Глузман, Д. Зербіно та ін.);

- здійснено аналіз проблеми формування вмінь і навичок учнів та студентів (С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Бадер, Л. Бірюк, М. Вашуленко, П. Гальперін, Н. Тализіна та ін.).

Результати наукових пошуків з цієї актуальної проблеми узагальнено в дисертаційних працях, в яких представлено теоретичні і методичні засади формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів трудового навчання (О. Рогозіна), математики і фізики (В. Базурін), музики (М. Фалько), технології (Т. Шипілова), в системі післядипломної педагогічної освіти (В. Базелюк, І. Рибальова). Окремі аспекти дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників обґрунтовано Л. Базиль, Л. Бутенко, М. Вовк, Н. Волошиною, Н. Голуб, О. Горошкіною, О. Куцевол, Л. Мацько, Н. Остапенко, М. Пентилюк, О. Семеног, В. Сидоренко, Т. Симоненко, Л. Струганець, Г. Токмань та ін.

Водночас аналіз науково-педагогічних джерел засвідчує відсутність фундаментальних досліджень, у яких було обґрунтовано сутність та визначено групи дослідницьких умінь, розроблено зміст, форми і методи їх формування у майбутніх учителів-словесників у процесі професійної підготовки, виявлено педагогічні умови забезпечення ефективності цього процесу.

Науковий аналіз досліджуваної проблеми в педагогічній теорії і практиці дав можливість виявити низку суперечностей, зокрема, між:

- зростанням вимог до якості дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників та недооцінкою у вищих педагогічних навчальних закладах важливості цієї проблеми;

- творчим характером дослідницької діяльності та переважно репродуктивним підходом до формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників у процесі професійної підготовки;

- важливістю професійно орієнтованих (лінгвістичних, літературознавчих, психолого-педагогічних, методичних) дисциплін, навчальних і педагогічних практик у формуванні дослідницьких умінь

майбутніх учителів-словесників та недостатньою дослідницькою спрямованістю їх змісту, форм і методів;

– усвідомленням педагогами вищої школи необхідності вдосконалення процесу формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників та недостатньою розробленістю навчально-методичного забезпечення цього процесу.

Актуальність проблеми, її недостатня розробленість у педагогічній теорії, необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження, мета якого полягає в науковому обґрунтуванні та експериментальній перевірці змісту, форм, методів і педагогічних умов формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури.

В основу дослідження покладено ідею професійного розвитку, саморозвитку і самореалізації вчителя-дослідника. Завдання мовно-літературної підготовки в сучасній загальноосвітній школі здатний виконувати конкурентоспроможний на ринку освітніх послуг учитель, який володіє уміньми усвідомленого й осмисленого читання, аналізу, інтерпретації наукових, художніх та публіцистичних текстів та створення власних фахових (наукових і навчальних) текстів, успішно здійснює творчий пошук, що ґрунтується на гуманістичних цінностях, здобутках психології, педагогіки, лінгвістики, літературознавства і методики. Ефективне розв'язання завдань професійної підготовки вчителя-словесника уможливлується за умови впровадження в освітній процес вищих педагогічних навчальних закладів моделі формування дослідницьких умінь, що забезпечує єдність мети, змісту, структури, етапів, відповідних форм, методів та реалізується у процесі опанування студентами професійно орієнтованих, зокрема лінгвістичних, історико-літературних, методичних курсів, у науково-дослідній роботі, під час навчальних та педагогічної практик за визначених педагогічних умов.

Лінгвістичні, історико-літературні, психолого-педагогічні, методичні дисципліни, зміст яких доповнений диференційованими та індивідуалізованими завданнями дослідницького, культурологічного, аксіологічного характеру, спрямовані на формування інформаційних (бібліографічних, лексикографічних, технічних), операційних (інтелектуально-евристичних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових), мовнокомунікативних (власне комунікативних, редакторських, полемічних), діагностично-прогностичних (проектувальних, прогностичних, діагностичних, рефлексивних) дослідницьких умінь студентів. Науково-дослідна робота сприяє вдосконаленню набутих дослідницьких умінь під час створення і презентації усних і писемних фахових текстів. Фольклорна, діалектологічна, літературно-краєзнавча, етнографічна (музейна), педагогічна практики спрямовані на перевірку набутих дослідницьких умінь, їх неперервне вдосконалення, саморозвиток і самореалізацію. Результатом

поетапного впровадження моделі є динаміка формування дослідницьких умінь, готовність майбутніх учителів-словесників здійснювати дослідницьку діяльність у загальноосвітніх навчальних закладах.

Припускаємо, що ефективність формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників зростає, якщо буде розроблено і реалізовано в навчально-виховному процесі філологічних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів модель формування означених умінь, що буде реалізована поетапно, за таких педагогічних умов: надання навчальному процесу дослідницької спрямованості, залучення студентів до виконання завдань дослідницького, культурологічного, аксіологічного характеру; оволодіння студентами культурою дослідницької роботи з фаховим текстом під час вивчення лінгвістичних, історико-літературних дисциплін; виконання студентами дослідницьких проектів у процесі навчальних та педагогічних практик; активізація науково-дослідної співпраці студента і педагога-вченого; створення студентами власного дослідницького продукту (реферат-огляд, читацький щоденник, конспект, анотація, наукова стаття, науковий відгук, наукова доповідь, кваліфікаційна робота, дослідницький проект, портфоліо); постійний контроль і корекція рівнів сформованості дослідницьких умінь.

У межах дослідження визначимо сутність і визначити групи дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників; проаналізуємо стану формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури; розробимо і обґрунтуємо модель формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури, педагогічні умови формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури.

Методологічну основу дослідження становлять положення теорії наукового пізнання, гуманістичної філософії освіти; психологічні й педагогічні ідеї щодо діяльнісної і творчої сутності особистості, неперервного професійного розвитку і саморозвитку особистості; системний, особистісно-діяльнісний, синергетичний, компетентнісний, контекстний, культурологічний, текстоцентричний, аксіологічний підходи.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові положення і висновки, що стосуються: теорії гуманізації та гуманітаризації педагогічної освіти (Г. Балл, І. Зязюн, В. Кремень та ін.); розвитку особистості (Б. Ананьєв, Г. Костюк, О. Леонтьєв, В. Рибалка, С. Рубінштейн та ін.); наукової творчості (С. Гончаренко, В. Загвязинський, І. Зязюн, В. Краєвський, Н. Ничкало та ін.), системного аналізу педагогічного процесу вищої школи (В. Афанасьєв, В. Беспалько, І. Блауберг, А. Хуторський та ін.); теорії і методики професійної підготовки майбутніх учителів (О. Дубасенюк, Н. Кузьміна, О. Огієнко, Л. Пуховська); організації навчально-виховного процесу (А. Алексюк, С. Архангельський, Ю. Бабанський, О. Савченко та ін.); дослідницької діяльності (В. Андреев, І. Лернер, М. Скаткін,

В. Сластьонін, А. Хуторський); особливостей дослідницьких умінь учнів і студентів (С. Балашова, М. Гладішева, О. Миргородська, Н. Недодатко та ін.); результати досліджень у галузі мовної та літературної освіти (Л. Базиль, Ю. Бондаренко, Н. Волошина, А. Градовський, О. Ісаєва, В. Гладішев, О. Куцевол, Л. Мацько, Н. Остапенко, О. Семенов, Т. Симоненко, А. Ситченко, В. Шуляр та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети та перевірки гіпотези використано комплекс методів дослідження: 1) теоретичні: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення філософської, філологічної, психологічної, педагогічної, навчально-методичної літератури, законодавчих і нормативних документів стосовно вищої і середньої загальноосвітньої школи, що дало змогу сформулювати вихідні положення дослідження, з'ясувати стан розробленості означеної проблеми, виокремити педагогічні умови формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників; метод моделювання – для розроблення й обґрунтування моделі формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників; 2) емпіричні методи: анкетування, бесіда, педагогічне спостереження, узагальнення педагогічного досвіду, аналіз програм, підручників, посібників для вищої і загальноосвітньої школи, результатів навчальної, практичної, наукової роботи студентів для вивчення сучасного стану сформованості дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників; констатувальний та формувальний педагогічний експеримент – з метою діагностування і формування цих умінь; 3) статистичні методи для кількісного та якісного аналізу одержаних експериментальних даних.

Автори висловлюють глибоку вдячність докт. філ. наук, професору, дійсному члену НАПН України Л. Мацько, докт. пед. наук, ст. наук. співробітнику Л. Онищук, докт. пед. наук, професору М. Солдатенку, співробітникам відділу теорії та історії педагогічної майстерності Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, викладачам кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, викладачам кафедри української та зарубіжної літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка за об'єктивну оцінку дослідження.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

1.1. Зміст і особливості дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників

Під впливом соціокультурних трансформацій, тенденцій антропоцентризму, діалогічного розвитку культур відбуваються зміни в підходах до викладання шкільних мовно-літературних предметів. Вивчення української мови і літератури у загальноосвітньому навчальному закладі спрямовується на вибудову власного світу цінностей, на розвиток лінгвістичної спостережливості, інтелектуальних, дослідницьких умінь, на гармонійний розвиток і саморозвиток.

Уроки, зокрема, уроки української мови мають бути спрямовані на формування інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє виразальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), відзначається готовністю до подальшого професійно-орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та діяльнісно їх реалізовувати.

З-поміж завдань навчання української мови виділимо і такі завдання, як розвиток інтелектуально-креативних здібностей школярів, їх інтересу до вивчення української мови, прагнення до творчого досягнення вершин української культури й мистецтва слова; виховання потреби, занурюючись у світ українського слова, безперервно вдосконалювати власне мовлення; *формування дослідницьких умінь*, умінь і навичок самостійної філологічної роботи з науково-навчальним текстом, різними джерелами наукової, довідкової інформації з лінгвістики, зокрема електронними, розвиток умінь інформаційної переробки тексту; оволодіння вміннями сприймати, впізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, оцінювати їх щодо нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування; розмежовувати варіанти норм і мовленнєві порушення; сприймати мову як мистецьке явище, що має етичну й естетичну цінність; *формування вмінь і навичок переконливо викладати свої думки*, дискутувати, використовуючи різні способи аргументації та ілюстрування прикладами, вести діалог зі співрозмовниками, дотримуючись правил мовленнєвого етикету; працювати з різними типами текстів, зокрема з кібературою, з мовними формами різних жанрів, стилів і підстилів; оволодіння інтерактивними методами навчання.

Діяльнісна (стратегічна) змістова лінія за Державним стандартом спрямована на формування в учнів, зокрема, старшої школи вмінь виконувати завдання на мовне вправління (різноманітні вправи, тести, написання статей, складання конспектів, анотацій, рецензій на усні й

письмові тексти, інтерв'ю, нарисів, резюме, відгадування мовних загадок, ребусів, кросвордів, участь у мовних іграх, конструювання лінгвістичних задач тощо); творчі завдання (написання творів-описів, творів-міркувань, творів-медитацій, есе, замальовок, пейзажних портретів, оповідей у народно-розмовній манері, розповідей різного типу, переказів з творчим завданням; моделювати ситуації; виконувати проблемно-пошукові завдання; брати участь у рольових іграх, у роботі в групах, у парах; складати проекти різної тематики, що продукуються з застосуванням групових форм навчання; здійснювати самостійну пошукову роботу на основі фахових філологічних та методичних журналів, передач радіо і телебачення, філологічних, лінгвістичних Інтернет-сайтів, електронних словників, довідників, Web-сторінок мовознавців й укладати власну електронну бібліотеку; брати участь в учнівських конференціях, пресконференціях, Інтернет-конференціях; конкурсах, громадсько-політичних заходах, у роботі наукових гуртків та проблемних груп філологічного профілю, готувати реферати, дидактичні матеріали за дорученням учителя, здійснювати мовну консультативну допомогу учням середніх класів. Учням пропонуються також завдання творчого характеру для самоаналізу і самооцінювання та для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання з української мови.

Уроки української літератури мають стати наукою людського спілкування, майстернею художника слова і розвитку учня як дослідника із самостійним критичним мисленням [209, с. 156]. Програми з української літератури спрямовані на постійну творчу співпрацю, діалог учителя та учня з художнім текстом, дає широкий простір для самостійного сприйняття і осмислення літератури як явища мистецтва [255, с. 4]

На вдосконаленні умінь і навичок самостійної навчальної діяльності, саморозвитку, самоконтролю, розвитку образного мислення, інтелектуальних і творчих здібностей учнів, їх емоційно-духовної сфери, естетичних смаків і загальної культури акцентується увага в Концепції літературної освіти в Україні [208], в Державному стандарті базової і повної середньої освіти [263], у шкільних програмах з української мови і літератури [195; 311; 255]. Пошук нових методичних технологій побудови сучасного уроку актуалізує і профільне навчання, мета якого відповідно до Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [211], Концепції профільного навчання у старшій школі [254], зокрема, – аксіологічна взаємодія суб'єктів навчання, переорієнтація від знанневої на компетентнісно-діяльнісну, дослідницьку парадигму.

Отже, в системі шкільного навчання обов'язковим елементом навчального процесу стає дослідницька діяльність. Пріоритети виховання національно орієнтованої, інтелектуально та естетично розвиненої, духовно багатой учнівської молоді, яка здатна до професійної самовизначеності у змінному суспільному просторі, зумовлюють нові вимоги до особистісних і професійних якостей учителів української мови і літератури. Нині постала

гостра потреба у вчителях, які здатні до творчої самореалізації в нових соціально-економічних умовах, володіють навичками самостійного педагогічного пошуку.

У межах параграфу з урахуванням законодавчих документів та аналізу сучасних освітніх тенденцій, відображених у наукових пошуках [122; 321; 209], відповідно до завдань роботи виокремимо базові поняття, висвітлимо зміст і особливості дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників.

Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчує, що на важливості дослідницьких знань і вмінь, умінь здійснювати пошук, творчо мислити, аналізувати, доводити наголошував ще літописець часів Київської Русі: «Як бджолу бачимо, що по всіх садах і зіллях літає, з кожного з них збираючи корисне, так і юнаки, які вчаться філософії й хочуть увійти на висоту мудрості, всюди збирають, що краще» [308, с. 564]. Мистецтвом мудрості називали риторику, яку український богослов і письменник Ф. Прокопович (1681 – 1736) визначав як уміння володіти мистецтвом слова і переконувати співбесідника [331, с. 77-79]. На творчому, дослідницькому характері педагогічної праці зацентровував увагу А. Дістервег (1790 – 1866). Німецький педагог, зокрема, писав, що без потягу до наукової праці вчитель елементарної школи потрапляє до влади трьох демонів: механічності, рутинності, банальності. Він дерев'яніє, кам'яніє, занепадає [89, с. 322]. Навчання, на переконання українського педагога О. Духновича (1803 – 1865), буде успішним тоді, коли учні не тільки «цілковито розуміють» те, що вивчають, а й уміють приводити це «в дію», а вчитель «прикладями» розтлумачує викладену річ, «вправляє» учнів у кмітливості або мисленні [235, с. 189].

На вагомості дослідницьких умінь майбутніх учителів наголошував український публіцист, історик, літературознавець, фольклорист М. Драгоманов (1841 – 1895) [91, с. 343.]. Основні професійні риси педагога-словесника, необхідність його мовної та літературної освіченості, фундаментальних знань із логіки, психології, історії філософії, естетики, актуальність критичного мислення, дослідницьких умінь обґрунтовував російський педагог В. Острогорський (1840 – 1902) [279, с. 29].

Основна увага у програмах із літературних предметів [292], що були розроблені й упорядковані відповідно до розпорядження Міністра народної освіти у 1915 р., приділялася розвитку критичного мислення школярів. Учнів ознайомлювали з елементарними прийомами виконання науково-критичних досліджень. Фактично наголошувалося на безпосередньому та глибокому переживанні проведеного учнями дослідження. Заслужовують на увагу і рекомендації І. Смирнова [292, с. 26]. Методист зазначав, зокрема, що вчителям під час викладання літератури важливо формувати в учнів уміння використовувати особистий досвід та спостереження, виділяти головне, суттєве, практично важливе, складати план оповідання або статті, творчо зіставляти різні позиції тощо. Уважному та вдумливому читанню, так

званому «читанню про себе» літературних творів сприяло пояснювальне читання, виконання логічного, граматичного і стилістичного розборів. На уроках словесності, переконував методист С. Каменів, учителям важливо бути художником і творцем із широким кругозором; мета його уроків – шляхом створення дієвого обміну відповідних настроїв між оповідачем і слухачами впливати на глибокі почуття учнів [331, с. 409].

Пізніше, у 70-х р. XX ст. український педагог Є. Жицький на підставі дослідно-експериментальної роботи, яку проводив тривалий час у середній школі, прийшов до висновку, що необхідно виховувати в учнівської молоді бажання і прагнення до самостійного набуття літературних знань і активного їх використання, цим самим розвивати власний інтелект і підвищувати рівень освіти [98]. Досвід методистів, рефлексія нашого досвіду викладання у вищому педагогічному навчальному закладі підтверджує, що це досягається тривалою попередньою дослідницькою роботою вчителя над собою, своїми професійними й особистісними якостями.

Узагальнення філологічних, педагогічних, методичних джерел (Т. Бугайко [46; 47], О. Лавріненко [179], М. Наєнко [207], Б. Степанишин [299], В. Сухомлинський [302], В. Шуляр [342]) переконливо доводить важливість дослідження у професійній діяльності вчителя-словесника як невід’ємного компонента його професійно-педагогічної культури і педагогічної майстерності.

Зазначимо, що поняття «дослідження», як показує аналіз довідникових джерел, характеризують як діяльність у сфері науки [94, с. 47]. Більш чітко сутність дослідження розглядає російський педагог В. Сластьонін: це процес і результат наукової діяльності, що спрямована на отримання нових знань про закономірності освіти, її структури і механізмів, змісту, принципах і технологіях [286, с. 84].

Поняття «педагогічна майстерність» С. Гончаренко визначає як характеристику рівня педагогічної діяльності, що ґрунтується на високому фаховому рівні і педагогічному досвіді. Необхідними умовами педагогічної майстерності є гуманістична позиція й професійно значущі особистісні риси та якості [75, с. 251]. Відомий український філософ І. Зязюн характеризує сутність педагогічної майстерності як комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [128, с. 30]; вияв творчої активності особистості педагога (окреслює психологічний механізм успішної діяльності). Педагогічна майстерність педагога, на переконання вченого, є достатньо стійкою системою теоретично осмислених і практично виправданих педагогічних дій і операцій, які забезпечують високий рівень інформаційної взаємодії між викладачем і його учнями [321, с. 366].

Українські методисти Т. і Ф. Бугайки цінували в учителів-майстрів досконале знання навчального предмета і методики його викладання, глибоке володіння психологічними особливостями учнів, уміння виховати в учнів

інтерес і любов до читання. «Вдається йому закласти у своїх учнях глибокі почуття патріотизму і свідомості громадських обов'язків, дасть він дітям міцні знання, розбудить у них невгамовне прагнення до праці, до подальшого зростання і внутрішнього збагачення, полюблять вони його на все життя, – значить, перед нами справжній майстер, учитель у найповнішому розумінні слова» [47, с. 30, 33].

На важливості дослідження у професійній діяльності вчителя української мови і літератури як невід'ємної складової педагогічної майстерності наголошував В. Сухомлинський: «Словесник формує душу вихованця – його переконання, погляди, устремління, оптимістичну впевненість у своїх силах. Майстерність вихователя полягає в тому, щоб утвердити певне ставлення до того, що пізнається... Ця близькість, споріднення полягає насамперед в аналізі фактів та необхідності передбачати. Учитель, який уміє проникати думкою в природу фактів, у причинно-наслідкові зв'язки між ними, запобігає багатьом труднощам і невдачам своїх вихованців» [302, с. 147].

Під час уроку-дослідження, міркує Н. Волошина, учень під керівництвом учителя виконує функції літературознавця, критика, письменника, перекладача, пізнає знакові імена, осмислює твори української й зарубіжної літератури [256, с. 4-5].

Аналіз літературних джерел [45; 72; 100; 159; 275], проведена нами дослідно-експериментальна робота у вищих педагогічних навчальних закладах дає можливість виділити і такі якості вчителя-дослідника: постійне прилучення до важливих гуманітарних проблем, пошук істини, культура дослідницької праці. Така особистість, переконує відомий дослідник Д. Зербіно [122], спрямована на систематичний пошук істини, що відбувається через сумнів і через власне серце. Особливість дослідницької діяльності вчителя-словесника (це підтверджують опитування учителів, проведені нами в межах дослідно-експериментальної роботи (див. параграф 1.3)), полягає в тому, що в його діях, як слушно зазначає І. Зязюн, простежується органічне взаємопроникнення і синтез художніх та педагогічних компонентів, синтез педагогіки, мистецтва, етики й естетики, що утворюють цілісну структуру майстерної професійно-педагогічної діяльності, де активно працюють афект, інтелект, воля особистості [127]. Інтелект, стверджує відомий філософ і педагог, – це смыслом наповнені знання і душа учня. Афект – емоційно-почуттєвий світ людини, її психофізіологічна складова. З емоціями людина народжується. Соціалізуючись, емоції перетворюються в почуття, що ... виступають основою людського розуму, досвіду людського. Почуття завжди підтримуються інтелектом. Інтелект завжди народжується почуттями. Якщо уважніше подивитися, то почуття значно вагоміші за розум. Почуття рухають науку... Із почуттів розпочинається учительський авторитет [там само, с. 23].

З метою більш детальної характеристики змісту і особливостей дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників на основі аналізу філософських, психологічних і педагогічних джерел та довідникової літератури висвітлимо зміст поняття «діяльність».

Зокрема, у «Новітньому філософському словнику» поняття «діяльність» визначено як одне з фундаментальних понять класичної філософської традиції, що фіксує в своєму змісті зіткнення волі суб'єкта і об'єктивних закономірностей буття. Сутність діяльності окреслюється залежно від конкретної культури. Розрізняють діяльність за предметним критерієм: матеріальна діяльність – взаємодія людини і природи в контексті виробництва; соціальна діяльність – вплив людини на соціальні процеси і організацію суспільного життя; духовна діяльність, що реалізована в інтелектуальному або художньому творчому зусиллі [221, с. 311].

У «Новій філософській енциклопедії», «Філософському словнику соціальних термінів» дефініція «діяльність» характеризується як людська форма активного ставлення до навколишнього світу з метою перетворення. Діяльність людини передбачає певне протиставлення суб'єкта та об'єкта діяльності: людина протиставляє собі об'єкт діяльності як матеріал, що повинен отримати нову форму і властивості, перетворившись із матеріалу у продукт діяльності. Будь-яка діяльність охоплює мету, засоби, результат і власне процес діяльності; невід'ємною характеристикою діяльності є її усвідомленість [220; 322, с. 255]. Російський філософ П. Гуревич, досліджуючи проблему цілісності людини, зосереджує увагу на інтелектуальній діяльності особистості як здатності міркувати, пізнавати [84, с. 166].

Охарактеризуємо поняття «діяльність» із позиції психологічної науки. У «Сучасному глумачному психологічному словнику» поняття діяльності пояснено як динамічну систему взаємодій суб'єкта зі світом, у процесі яких відбувається виникнення і втілення в об'єкті психічного образу і реалізація опосередкованих ним відносин суб'єкта в предметній дійсності. Провідними характеристиками діяльності є предметність і суб'єктивність [339, с. 101].

Діяльність суб'єкта, зазначає російський психолог О. Леонтьєв [182, с. 76], – зовнішня і внутрішня – опосередковується і регулюється психічним відображенням реальності. Психолог С. Рубінштейн розуміє діяльність як такий процес, за допомогою якого реалізується певне ставлення людини до навколишнього світу, інших людей, до завдань, які ставить перед ним життя. Учений виокремлює практичну і теоретичну діяльність людини як суб'єкта, що пов'язана з мисленням. Так, мислення представляється як діяльність, коли враховують мотиви людини, її ставлення до завдань [267, с. 32-33].

Дослідники-психологи доводять, що людська діяльність існує у формі дії або ланцюжка дій. Водночас діяльність і дія складають справжні реальності. Одна і та ж дія може здійснювати різні діяльності, може переходити з однієї діяльності в іншу, виявляючи, власне, таким чином

відносну самостійність. З діяльністю пов'язані мотиви, дії та операції, які безпосередньо залежать від умов досягнення конкретної мети.

Відомий психолог К. Платонов виділяє у дії психологічну динамічну структуру, до якої входять: мета, що породила її потребу, прагнення до її досягнення, інтерес, переживання труднощів або, навпаки, легкості, і відповідний ступінь вольового напруження, і психічні акти, на основі яких ця дія виконується. Учений визнає, що свідомою діяльністю людини є результатом зовнішніх умов, опосередкованих внутрішніми умовами і які є особистістю. Єдність діяльності та особистості найбільш чітко знаходить вияв у трьох групах психічних явищ – уміннях, навичках і вчинках [247, с. 153].

М. Варій розглядає діяльність людини як свідому активність [50]. Це виявляється в системі доцільних дій, пише вчений, спрямованих на досягнення поставленої мети. Власне, свідомий характер людської діяльності виявляється в її плануванні, передбаченні результатів, регуляції дій, прагненні до її вдосконалення, доборі ефективних засобів, використання досягнень науки тощо. Діяльність, зазначає психолог, є цілеспрямованим процесом взаємодії людини з навколишнім світом. У ній людина реалізує своє ставлення до світу, людей, предметів, явищ і до самої себе. Системоутворювальним чинником діяльності є мотив. При цьому, як правило, діяльність полімотивована, тобто її спонукає багато мотивів, їхня ієрархія. Провідні мотиви здебільшого визначають спрямованість діяльності. Діяльність є сукупністю дій, кожна з яких має свою мету. Таким чином, мета є системоутворювальним чинником дії. Дія є одиницею аналізу діяльності, тому що містить усі її ознаки, а отже, містить акт свідомості – постановку та утримання мети, спрямованість поведінки. Діяльність є системною якістю сукупності дій [50, с. 718-719].

В «Українському педагогічному словнику» поняття «діяльність» схарактеризовано як спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни. Основні компоненти діяльності: суб'єкт з його потребами; мета, відповідно до якої перетворюється предмет в об'єкт, на який спрямовано діяльність; засіб реалізації мети; результат діяльності [74, с. 98].

Таким чином, аналіз наукових джерел дає підстави характеризувати категорію діяльності у психології як безпосередній предмет дослідження психологічної структури особистості у взаємозв'язку з діяльністю; у педагогіці – як засіб здійснення і перетворення педагогічного процесу. Невід'ємними складовими діяльності виступають мета, мотив, предмет, засіб, процес і результат. Учитель-словесник має бути готовим до виконання основних видів професійної діяльності, зокрема, навчально-виховної, соціально-педагогічної, культурно-просвітницької, науково-методичної, організаційно-управлінської діяльності. Особливе місце у професійній діяльності вчителя посідає дослідницька діяльність. Її потреба підтверджується законодавчими і нормативними документами [86; 87; 101; 102; 210; 211].

Як показує аналіз, поняття «дослідницька діяльність» розглядається у філософському, психологічному, педагогічному аспектах. На рівні філософського аналізу, як засвідчують словники [318; 319], дослідницьку діяльність пов'язують з науковим пізнанням. У словнику «Філософія науки» [181] дослідницьку діяльність визначено як специфічний вид когнітивної активності, предметом якої є сукупність емпіричних і теоретичних об'єктів, метою – виробництво наукового знання про властивості, відносинах і закономірності цих об'єктів, засобами – методи і процедури емпіричного і теоретичного дослідження.

У психологічних дослідженнях [51] дослідницьку діяльність характеризують у контексті таких категорій, як дослідницька поведінка, дослідницька потреба, дослідницька активність та ін. С. Гончаренко визначає поведінку як систему взаємопов'язаних реакцій і дій людини у взаємодії з навколишнім середовищем [74, с. 261], В. Шапар пов'язує поведінку з опосередкованою зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) активністю [339, с. 341].

Поняття «потреба» характеризують як стан людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою їхньої активності [74, с. 266], як динамічне утворення, що організує і спрямовує пізнавальні процеси, уяву та поведінку. Потреби проявляються в мотивах, потягах, бажаннях, що спонукають людину до діяльності [339, с. 351-352]. Пошукову (дослідницьку) активність окреслено як поведінку, спрямовану на зміну ситуації або ставлення до неї за відсутності певного прогнозу її результатів, але при постійному урахуванні ступеня її активності [339, с. 12].

Деталізуємо сутність поняття «дослідницька діяльність» у педагогічних джерелах. У словнику «Дослідницька діяльність» О. Шашенкової поняття «дослідницька діяльність» трактується як специфічна людська діяльність, яка спрямована на задоволення пізнавальних інтелектуальних потреб, продуктом якої є нові знання, отримані відповідно до поставленої мети [131].

У педагогічних студіях ([95], [100], [158], [159]) дослідницьку діяльність визначено як діяльність, що безпосередньо пов'язана з вирішенням творчого, дослідницького завдання і не має наперед відомого результату, передбачає етапи, характерні для наукового дослідження [94, с. 236]. П. Середенко [281] дослідницьку діяльність трактує як особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, яка пов'язана з функціонуванням механізмів пошукової активності й дослідницької поведінки; для успішного здійснення такої діяльності важливі дослідницькі здатності, Н. Гловин [66] – як сукупність дій пошукового характеру, спрямованих на відкриття невідомих фактів, теоретичних знань і способів дослідницької діяльності.

Науковці П. Горкуненко [76], Т. Злиднева [125], Г. Кловак [146], В. Романчиков [266], Л. Хомич [329] та ін. наголошують, що у процесі

дослідницької діяльності відбувається творчий розвиток особистості, розвиток її активності, відповідних здібностей, умінь і навичок. Л. Хомич виділяє, зокрема, систему, яка передбачає формування у студентів таких умінь, як аналіз науково-педагогічної літератури й висвітлення його в публічних виступах і рефератах; вивчення практичного стану реалізації тієї чи іншої проблеми; збирання експериментального матеріалу для успішного розв'язання досліджуваної проблеми; висвітлення результатів науково-теоретичних і дослідницьких пошуків у курсовій і дипломній роботах з психолого-педагогічних дисциплін [330, с. 12].

Теоретичний аналіз та узагальнення наявних у наукових джерелах [66; 76; 125; 146; 266; 282; 331] поглядів на сутність дослідницької діяльності вчителя дозволяє визначити її як багатоаспектний і складноструктурований процес науково-творчої діяльності, що спрямована на виявлення й оцінку сутності, особливостей і тенденцій розвитку освітнього процесу з метою перетворення педагогічної дійсності та професійно-особистісного саморозвитку. Ідеться також про сукупність взаємопов'язаних характеристик особистості, що включає стійку мотивацію (наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність); наукові, методологічні, психологічні, педагогічні, філологічні знання; дослідницькі уміння і навички, досвід традиційних і творчих способів педагогічної дослідницької діяльності, яка проводиться в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Дослідницька діяльність допомагає вчителю подолати функціональну неузгодженість між системою освіти та вимогами часу, а також адаптуватися у постійно мінливому колі функціональних обов'язків, актуалізувати потребу, прагнення до професійного саморозвитку. На дослідницьку діяльність учителя української мови і літератури суттєво впливають тенденції гуманізації та інтеграції в розвитку філології, педагогіки, психології. Динамічно розвиваються комунікативна, когнітивна, прагматична лінгвістика, неориторика, запроваджуються інтегровані курси словесності, філологічного аналізу художнього тексту, психології особистості, з-поміж завдань яких – сформувати дослідницькі якості. Дослідницька складова пронизує всеукраїнські конкурси «Учитель року», всеукраїнські учнівські і студентські олімпіади з української мови і літератури, всеукраїнські конкурси наукових робіт, Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика, Міжнародний мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка.

Дослідницька діяльність учителя-словесника передбачає створення духовних цінностей у вигляді спільного освітнього результату, оригінальних творчих зразків навчальної діяльності учнів, зокрема написання творчих робіт (творів-роздумів, переказів, есе, етюдів, нарисів, новел, проєктів, рефератів, доповідей, науково-дослідних, пошукових робіт тощо). О. Куцевол [171; 172] пропонує при вивченні творчості українських письменників проводити уроки-літературознавчі дослідження, літературознавчий диспут,

заочну екскурсія, рольову гру, гру-драматизація. Учитель повинен уміти працювати з художнім, публіцистичним, науковим текстом, довідниково-енциклопедичними джерелами, володіти методами і технологією літературознавчого аналізу, майстерно конструювати і впроваджувати елементи літературознавчого (педагогічного) дослідження в навчально-виховний процес з урахуванням ефективних методів, прийомів та форм роботи з учнями. Є необхідність акцентувати увагу на екзистенційній спрямованості дослідницької діяльності вчителя-словесника. Ідеться передусім про вивчення і відображення буття людини та її внутрішньо психологічних переживань, ірраціональне в людському «Я» для самотворення і самовдосконалення [343, с. 226-230].

Отже, сьогодні на законодавчому і нормативному рівнях усвідомлюється необхідність в учителях, які достатньою мірою володіють дослідницькими уміннями, навичками самостійного педагогічного пошуку, здатні до творчої самореалізації в нових соціально-економічних умовах. Професійна підготовка у вищому педагогічному навчальному закладі має забезпечувати органічне поєднання фахової підготовки з дослідницькою складовою і сприяти всебічному професійному розвитку та саморозвитку особистості майбутнього вчителя як дослідника.

Відповідно до Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [211] ключовим завданням освіти у XXI столітті є розвиток мислення, орієнтованого на майбутнє. У цьому документі закладається ідея необхідності творчого розвитку особистості, професійна підготовка якої здійснюється на інноваційній основі, сучасного психолого-педагогічного та науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу. Це забезпечує умови для розвитку, соціалізації та подальшого професійного зростання обдарованої молоді. Важливим завданням педагогічної освіти, зазначається в Національній доктрині розвитку освіти [210], є модернізація навчального процесу вищих педагогічних навчальних закладів на основі інтеграції традиційних педагогічних та новітніх інформаційно-комунікаційних технологій навчання, дидактичних матеріалів.

У контексті означеної проблеми з метою розгляду особливостей професійної підготовки майбутніх учителів-словесників проаналізуємо поняття «професійна підготовка». Зазначимо, що в довідкових джерелах поняття «професійна підготовка» характеризують як систему навчання, яка забезпечує набуття умінь і навичок, необхідних для працевлаштування, з метою здобуття певної кваліфікації за конкретним напрямом професійної спеціалізації [74, с. 134-136]. Відповідно до «Концептуальних засад розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір» [152] професійну підготовку майбутніх учителів визначають галузевими стандартами вищої педагогічної освіти.

Як показує проведений нами аналіз, основні напрями реформування професійної підготовки у вищих навчальних закладах виступають предметом

багатьох наукових досліджень відомих учених (А. Алексюк [4], К. Астахов [12], В. Басов [27], Я. Болюбаш [40], В. Кремень [54; 216], Н. Ничкало [217], Л. Онищук [231], Г. Троцько [311] та ін.). Окремі аспекти професійної підготовки майбутніх учителів гуманітарного профілю, зокрема української мови і літератури, розглядають І. Бакаленко [23], А. Градовський [79], В. Денисенко [85], О. Заболотська [99], О. Ісаєва [133], Л. Мацько [194], Л. Мірошніченко [204], Є. Пасічник [236], А. Ситченко [284], О. Семенов [276], В. Шуляр [344] та ін., особливості формування професійної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури проаналізовані Л. Базиль [21], О. Кучерявою [174] Н. Остапенко [232], Т. Симоненко [283] тощо.

Професійну підготовку майбутніх учителів-словесників визначаємо як цілеспрямовану діяльність в єдності змісту, структури, мети навчання і виховання, сукупності психологічних і моральних якостей особистості, знань, умінь, навичок, філологічних і педагогічних здібностей, набуття яких дає можливість формувати позитивну мотивацію студентів до педагогічної діяльності, сприяє оволодінню ними необхідним обсягом професійних умінь (вагоме місце з-поміж яких займають дослідницькі уміння), загальнокультурних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, дозволяє викладати філологічні предмети й виконувати пошуково-дослідну і виховну роботу [276, с. 52].

Результатом професійної підготовки майбутніх учителів є готовність викладати філологічні предмети (українську мову, українську літературу, світову літературу, іноземну мову) в загальноосвітніх навчальних закладах. При такому підході провідною у навчанні студентів стає орієнтація на оволодіння логікою дослідницького процесу. Включення студентів у дослідницьку діяльність дає більш повні можливості для творчого засвоєння знань, дозволяє істотно підвищувати рівень знань, одержуваних студентами самостійно, рівень наукового мислення, сприяє виробленню професійно важливих якостей особистості: ініціативності, самостійності та ін.

На активізації наукової діяльності та поглибленні її взаємодії з навчальним процесом в університетах наголошується в Державній цільовій науково-технічній і соціальній програмі «Наука в університетах» на 2008 – 2017 рр. [264]. Необхідність включення майбутніх учителів у навчально-дослідницьку і науково-дослідницьку діяльність обґрунтовується у працях В. Загвязинського [100], В. Краєвського [159], Н. Кузьміної [166], О. Новикова [223] та ін. Науково-дослідницьку і навчально-дослідницьку діяльність студентів розрізняють загалом за включеністю до навчального плану та за етапами підготовки фахівців до творчості. Зокрема, С. Гончаренко і П. Олійник виділяють дослідницьку діяльність студентів як навчання елементам дослідницької діяльності і як виконання наукових досліджень під керівництвом професорів, викладачів [198, с. 293]. Спільним у науково-дослідницькій і навчально-дослідницькій діяльності є те, що їх

відносять до єдиного рівня пізнавальної діяльності.

На основі аналізу вітчизняних [24; 169; 201] і зарубіжних [357; 363] наукових джерел дійшли до висновку, що дослідницька діяльність майбутніх учителів у вищому педагогічному навчальному закладі здійснюється як:

– навчально-дослідницька діяльність, що є невід’ємним компонентом навчального процесу (у дослідженні більш детально зупиняємося на формуванні дослідницьких умінь майбутніх учителів української мови і літератури у процесі вивчення мовних, історико-літературних курсів, діалектологічної, фольклорної, літературно-краєзнавчої, етнографічної (музейної) та педагогічної практик);

– науково-дослідницька діяльність, що є складовою позанавчального процесу і здійснюється у гуртках, проблемних групах, студентських наукових товариствах (у дослідженні зупиняємося також і на залученні студентів до роботи в науково-дослідній лабораторії, майстерні педагога-дослідника) та ін., а також є складовою науково-організаційних заходів: конференцій, конкурсів та ін.

Проаналізуємо сутність, специфіку навчально-дослідницької діяльності. М. Князян наголошує на тому, що «навчально-дослідницька діяльність студентів – це такий вид навчально-пізнавальної роботи творчого характеру, який націлений на пошук, вивчення й пояснення фактів і явищ дійсності з метою набуття й систематизації суб’єктивно нових знань про них» [148, с. 37].

В. Андреев, вивчаючи навчально-дослідницьку діяльність учителя особистісно-діяльнісного підходу, доводить, що така діяльність є фактором суб’єктивного «відкриття» нових знань, і такі нові знання виникають на основі попередніх знань і досвіду людини. Актуалізація попередніх знань і вмінь є обов’язковою умовою навчально-дослідницької діяльності. Для успішного здійснення діяльності в особистості повинні бути сформовані мотиваційні якості, що характеризуються ставленням особистості до діяльності (рівень сформованості дослідницької зацікавленості, бажання та прагнення досягти успіху), організаційні, які виражаються в умінні використовувати прийоми самоорганізації в даній діяльності; операційні, тобто розумові прийоми та операції, які дозволяють здійснити дії; технічні, які передбачають уміння застосовувати технічні прийоми і комунікативні якості і дозволяють застосовувати прийоми у процесі діяльності [7, с. 31-33]. Учені [24; 350] наголошують, що навчально-дослідницька діяльність студентів близька до дослідницької діяльності вченого за характером виконуваних дій, але кінцевий результат різний: учений відкриває об’єктивно нові знання, студент – суб’єктивно нові.

У навчально-дослідницькій діяльності закладаються основи творчого підходу до виконання будь-яких завдань, формуються дослідницькі вміння; студент виступає в ролі активного суб’єкта пізнавального процесу. С. Балашова, зокрема, розглядає етап підготовки студентів до науково-

дослідницької роботи як процес формування умінь знаходити науково обґрунтований вибір оптимального розв'язання педагогічних завдань у професійній діяльності [24, с. 63-64].

Аналізуючи науково-дослідницьку діяльність, зазначимо, що паралельно до цього терміна уживають термін «науково-дослідна діяльність». Деякі фахівці вважають його синонічним. Потреба введення науково-дослідницької складової у психологічні, педагогічні, літературознавчі та історико-літературні курси за Aktualізовує вимоги до фундаменталізації такої підготовки. Фундаментальність знань, – наголошує Г. Дугка, – означає універсальність, системність, проблемність і спрямованість на цілісне сприйняття навколишнього світу. Фундаментальна освіта включає системотвірні та методологічно важливі знання, а також знання рефлексій і метазнання; фундаментальність знань у процесі навчання не зводиться лише до фундаментальності відповідних наукових знань, а й передбачає професійне спрямування змісту навчальних дисциплін [93, с. 9].

Фундаментальність у професійній, зокрема лінгвістичній, історико- та теоретико-літературній підготовці майбутніх учителів-словесників передбачає повноту і глибину культурологічних, літературних, психолого-педагогічних знань, умінь адекватно осмислювати текст художнього твору; на професійному рівні, з урахуванням принципів діалогізму, історизму, системності, науковості здійснювати літературознавчий аналіз; проводити науково-дослідну, дослідницько-пошукову діяльність у галузі літературознавства і методики.

Відповідно до освітньо-професійної програми бакалавра за напрямом підготовки: 6.020303 Філологія* (українська мова і література) фундаментальну науково-предметну підготовку студентів забезпечують такі лінгвістичні, історико- і теоретико-літературознавчі, психолого-педагогічні дисципліни.

Лінгвістичний блок у педагогічних університетах представлений широким колом навчальних дисциплін, кожна з яких в тісному взаємозв'язку одна з одною та загальнокультурним, психолого-педагогічним, методичним блоками на відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнях виконує певні науково-освітні та виховні функції. Мовні навчальні курси, як показує аналіз навчальних програм і посібників спрямовані на глибоке наукове осмислення природи й сутності мови як засобу спілкування, її суспільних функцій, походження й закономірностей історичного розвитку, розвиток таких здібностей, як здатність аналізувати, трансформувати інформацію, здійснювати самостійну, пошуково-дослідницьку діяльність тощо. Загальномовознавчі предмети ознайомлюють студентів з основними поняттями науки про мову, її історію, прищеплюють інтерес до поглибленого вивчення української мови, формують навички аналізу конкретного мовного матеріалу.

Наскрізним на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр» є курс сучасної української літературної мови. Його мета – на основі досягнень сучасної вітчизняної та світової лінгвістики, в тому числі функціональної та комунікативної, психолінгвістики і лінгвістики тексту, з урахуванням вимог сучасної освітньої політики здійснювати мовне навчання і виховання студентів, формування інтелекту і духовно-емоційної сфери особистості. Основою процесу вивчення фундаментального курсу сучасної української літературної мови є опанування системи мови як засобу розвитку лінгвістичного мислення, мовного чуття з обов'язковою орієнтацією академічного матеріалу на шкільне вивчення. Ураховуючи актуальність текстоцентричного підходу, вже на початку курсу сучасної української мови ознайомлюємо студентів з ознаками тексту. Це сприятиме кращому усвідомленню значення мовних одиниць у тексті.

Лекційно-практичний курс стилістики спрямовуємо на вивчення національної своєрідності системи функціональних стилів, набуття умінь і навичок стилістичного аналізу мовних явищ різних рівнів, збагачення й розвиток креативної функції мовної особистості. Потреби вербалізації культурної свідомості в сучасному інформаційному просторі спонукають до впровадження елементів інтерактивної стилістики, спрямованої на здійснення ефективної комунікації, вибудовування оптимальної комунікативної стратегії, оптимальної взаємодії із співрозмовником. Текстоцентризм і антропоцентризм мовно-літературної освіти спрямовують пошук на вирішення проблеми взаємозв'язку лінгвістичного, стилістичного, літературознавчого аспектів аналізу тексту, впровадження в систему професійної підготовки майбутнього вчителя-словесника як тем з філологічного аналізу художнього тексту до існуючих навчальних курсів, так і аналогічного інтегрованого курсу. Упровадження такого курсу дає можливість реалізувати у професіограмі бакалавра такі вимоги, як знання теорії художнього тексту, вміння професійної роботи з текстом художнього твору (вміння здійснювати компетентний переказ, професійний коментар ліричного, драматичного і епічного тексту), з науково-критичною літературою, розвиток філологічної культури вчителя.

Мета теоретично- та историко-літературної підготовки – сформувати у майбутніх учителів вміння працювати з текстом, усвідомлено читати наукові, художні та публіцистичні тексти, аналізувати, інтерпретувати. Теоретико-, историко-літературну підготовку розглядаємо як складну, відкриту педагогічну систему, що спрямована на опанування студентами-філологами сукупності спеціальних знань, вироблення комплексу умінь і навичок, які забезпечують успішне виконання дослідницької діяльності.

Заняття з курсу «Фольклор» спрямовані на формування у майбутніх учителів української мови і літератури вмінь аналізувати жанрову систему, тематику, проблематику фольклорних творів з урахуванням підходів різних шкіл фольклористики, визначати і розшифровувати знакову і вербальну

символіку, визначати шляхи і прийоми застосовування набутих теоретичних знань у своїй професійній діяльності.

Метою курсу «Історія української літератури» є формування умінь визначати специфіку розвитку літературного процесу відповідних історичних періодів у взаємозв'язку з різними видами мистецтв та галузями наук, зокрема історичної, педагогічної, психологічної, філософської, етики та естетики тощо.

«Літературне краєзнавство» – сформувати уміння виявляти та характеризувати літературно-мистецькі особливості рідного краю: аналізувати історичні явища, які впливали на літературні процеси в Україні, визначати роль митців нашого краю у цьому процесі, об'ємно осмислювати їхню літературно-мистецьку спадщину, встановлювати специфіку місцевих літературних традицій у сучасному літературному процесі певного регіону.

Аналіз практичного досвіду дозволив виокремити такі основні напрями організації навчально-дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників під час мовно-літературної підготовки: опанування теоретичними засадами методології і методики організації й проведення наукових досліджень; проведення міждисциплінарних досліджень порівняльного характеру (такі завдання зорієнтовано на виконання компаративного аналізу художніх творів української і світової літератур, порівняння літературних і фольклорних сюжетів, визначення джерел творчості письменників, вивчення мовотворчості літераторів, дослідження на межі історичних творів й історичних курсів, історико-літературних і психолого-педагогічних дисциплін тощо).

Фундаментальна філологічна підготовка закладає основи для методологічної культури. Зазначимо, що проблемою методології в педагогічній науці займалися С. Гончаренко [72], В. Краєвський [159], З. Меретукова [197], О. Новиков [223], П. Образцов [224] та ін. С. Гончаренко розкриває сутність методології як вчення про науковий метод пізнання: сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що застосовуються у певній науці: галузь знання, яка вивчає засоби, передумови і принципи організації пізнавальної і перетворювальної діяльності [72, с. 66]. Традиційно у площині методології осмислюють теоретичні проблеми наукового пізнання й закономірності досліджень. Зазначена галузь сформувалася внаслідок наукової діяльності вчених, на основі аналізу порівняння й систематизації загальних особливостей методів і засобів, що використовувалися дослідниками.

В. Краєвський [159] досліджує методологію не тільки як «учення» про сукупність знань, а й як галузь пізнавальної діяльності. Учений, узагальнюючи підходи дослідників до осмислення методології, пропонує кілька варіантів тлумачень методології. У широкому розумінні, за твердженням науковця, методологія – це система принципів і способів організації теоретичної і практичної діяльності; філософське вчення про

метод наукового пізнання і перетворення світу.

О. Новиков розглядає методологію як учення про організацію діяльності. Педагог-дослідник, доводить О. Новиков, має достатньо чітко й усвідомлено уявляти собі, як організовується діяльність, знати закономірності розвитку науки, структуру наукового знання. Йому необхідно також чітко виділяти критерії науковості нового знання, яке він має намір отримати, форми наукового знання, якими він користується і за допомогою яких розкриває результати свого наукового дослідження [223, с. 47]. Важлива здатність до критичного осмислення, наукового обґрунтування і творчого застосування певних концепцій, норм і методів пізнання. Така діяльність вимагає постійної кропіткої розумової праці, умінь інтерпретувати різні концепції і теорії, здатності до творчого осмислення аналізованого матеріалу, прагнення до саморозвитку тощо.

На підставі вивчення праць учених методологічну культуру визначаємо культурою мислення, необхідною складовою якої є рефлексія. Зокрема, В. Краєвський [159, с. 250] розрізняє методологічну культуру вченого й учителя. Для вчителя володіти методологічною культурою передусім означає вміти використовувати знання у процесі вирішення педагогічних ситуацій; основними складовими культури є проектування і конструювання навчально-виховного процесу; усвідомлення, формулювання і творче вирішення педагогічних завдань; методична рефлексія. Ці складові забезпечують високий рівень професійної діяльності майбутнього учителя, характеризують його як творчу особистість.

Фундаментом для формування методологічної культури виступають також психолого-педагогічні дисципліни. Психолого-педагогічну підготовку майбутніх учителів української мови і літератури відповідно до освітньо-професійної програми бакалавра за напрямом підготовки: 6.020303 Філологія* (українська мова і література») забезпечують, зокрема, такі навчальні дисципліни: психологія, педагогіка, методика навчання української мови, літератури та ін.

Мета педагогічних курсів («Загальні основи педагогіки», «Дидактика», «Теорія виховання», «Методика виховної роботи» «Школознавство», «Основи науково-педагогічних досліджень» та ін.) – ознайомити майбутніх вчителів української мови і літератури з теоретичними основами організації навчального процесу в школі, розкрити особливості діяльності вчителя та учнів, підготувати майбутніх учителів до дослідницької педагогічної діяльності.

З основами дослідницько-педагогічної діяльності, основними методологічними проблемами психології, чинниками та закономірностями психічного розвитку людини, психологічними особливостями здійснення навчально-дослідницької діяльності на різних вікових етапах майбутні вчителі-словесники ознайомлюються також при опануванні курсів «Загальні основи психології», «Вікова та педагогічна психологія», «Соціальна

психологія» та ін.

Курси методик викладання української мови і літератури у школі та методичні спецкурси покликані надати майбутньому вчителю-словеснику психолого-педагогічні основи та практичні рекомендації щодо навчання літератури в школі, раціонального використання методів та прийомів, що забезпечують учителю-словеснику педагогічну результативність у роботі з учнями, щодо розвитку особистості учня засобами художнього слова. Під час вивчення методичних курсів майбутні вчителі-словесники практикують моделювання педагогічних ситуацій, розробляють плани-конспекти уроків-досліджень, підбирають систему ефективних методів, прийомів і форм дослідницької роботи в загальноосвітніх навчальних закладах. Ця мета реалізується також, як визначає В. Кузнєцов [164], і в дослідницько-проектній діяльності.

Зміст кожної навчальної дисципліни магістратури формується з урахуванням наукової галузі знання, вимог професійної діяльності, безперервної самоосвіти і професійного саморозвитку магістранта і проектується на майбутню професійну діяльність (викладача вищої школи, вчителя гімназії, ліцею, колегіуму тощо) та розвиток складових професійної компетентності.

Лінгво-методичний блок у педагогічних університетах представлений такими курсами: «Актуальні проблеми сучасного мовознавства», «Методологічні основи дослідження лінгвістичних об'єктів», «Методика проведення філологічних досліджень», «Методика викладання української мови у вищій школі». Якість магістерської підготовки забезпечується, якщо робота викладачів як названих вище дисциплін, так і курсів гуманітарного, психолого-педагогічного блоків відбувається у тісному взаємозв'язку.

Найважливішим системостворюючим механізмом індивідуального професійного становлення є магістерське дослідження – самостійна науково-дослідницька робота, спрямована на аналіз перспективних і актуальних проблем, розкриття творчого потенціалу виконавця, його вмінь інтерпретувати різні концепції і теорії, здатності до творчого осмислення аналізованого матеріалу, вияву ступеня володіння професійною мовою. Ефективним психолого-педагогічним механізмом підвищення якості фахової підготовки виступає науково-дослідна лабораторія викладача. Педагогічний працівник вищої школи повинен стати не стільки носієм і передавачем наукової інформації, скільки організатором пізнавальної діяльності студентів, їхньої самостійної роботи і наукової творчості.

Навчально-дослідницька діяльність є невід'ємним компонентом навчальної і педагогічної практик. Зокрема, своєрідністю діалектологічної, фольклорної практики є те, що студенти досліджують фольклорні жанри рідного краю, історію села (міста), спілкуються з інформаторами, записують тексти зі збереженням автентичності, виділяють мовні засоби [278]. Літературно-краєзнавчу практику спрямовуємо на дослідження культури,

специфіки літературного процесу рідного села (міста). Тісна співпраця з письменниками, митцями, майстрами допомагає розширити науковий кругозір практикантів. Етнографічна (музейна) практика спонукає майбутніх учителів досліджувати історію рідного краю, формує вміння укладати каталогізацію архівних документів, оформлювати експозиції. Під час педагогічних практик майбутні вчителі-словесники готують уроки і виховні заходи з елементами дослідження, які вони виконували під час навчальних практик.

Як показує проведений нами аналіз наукових джерел, науково-дослідницьку діяльність розглядають як організовану підсистему професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах, що передбачає інтелектуальну творчу діяльність [303, с. 68] і спрямована на отримання нових знань [145, с. 10], закріплення теоретичних знань та набуття навичок їх практичного застосування, формування творчого потенціалу і наукової зрілості [144]. У процесі такої діяльності передусім яскраво проявляється пізнавальна активність студентів, яка характеризується свідомим застосуванням методів наукового дослідження [5].

У вищих педагогічних навчальних закладах науково-дослідницьку роботу студентів організують у різних формах: навчально-наукові семінари; виконання курсових, дипломних робіт; робота студентських гуртків і проблемних груп, студентських наукових товариств, залучення студентів до науково-дослідних лабораторій, майстерень педагогів-дослідників. Науково-дослідницька діяльність майбутніх учителів-словесників пронизує також науково-організаційні заходи, зокрема, конференції, конкурси, олімпіади та ін. Діалог педагогів-учених і студентів-філологів підвищує мотивацію, науковий інтерес до виконання дослідження.

Отже, професійна підготовка майбутніх учителів-словесників має забезпечувати органічне поєднання фахової підготовки з дослідницькою складовою і сприяти всебічному професійному розвитку та саморозвитку особистості як дослідника. Дослідницьку діяльність учителя характеризуємо як самореалізацію його інтелектуально-творчого потенціалу, методологічного досвіду, творчого мислення, наукового світогляду і ціннісної позиції. Успішність виконання навчально-дослідницької і науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників значною мірою залежить від рівня сформованості дослідницьких умінь. Сутність груп дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників розглянемо в наступному параграфі.

1.2. Дослідницькі уміння майбутніх учителів-словесників: сутність і групи

1.2.1. Зміст поняття «дослідницькі уміння учителя-словесника»

Загальноосвітня школа потребує сьогодні вчителів-словесників, які майстерно проєктують і проводять уроки та виховні заходи, створюючи атмосферу дослідницько-пізнавальної співпраці, стимулюють вихованців до естетичного саморозвитку, самоактуалізації й самовдосконалення. Виконуючи такі завдання, вчитель-словесник повинен уміти логічно мислити, планувати, організовувати і вести дослідницьку та інноваційну діяльність, через навчальний діалог, культурологічне тлумачення текстів формувати в учнів уміння і навички самостійної літературно-мистецької, дослідницько-пошукової діяльності, сприяти формуванню загальної і філологічної культури особистості учня, його усвідомленому професійному вибору.

Основні риси дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників відображені в Галузевому стандарті вищої професійної освіти (підготовка бакалавра української мови і літератури). У цьому документі, зокрема, визначено типові уміння аналізу художніх, публіцистичних, наукових текстів: уміння аналізувати, виділяти головне, суттєве, синтезувати інформацію, систематизувати, класифікувати наукову інформацію; вміння здійснювати інформаційний пошук, працювати з книгою, довідником, у тому числі в електронному форматі, уміння генерувати ідеї.

З урахуванням освітньої кваліфікаційної характеристики Галузевого стандарту [59], Концепції літературної освіти [208], програм з української мови і літератури для загальноосвітнього і вищого навчального закладів [142; 195; 215; 311; 312; 255] у межах параграфу окреслимо сутність дослідницьких умінь, з'ясуємо змістове наповнення груп дослідницьких умінь майбутніх учителів української мови і літератури.

Передусім на основі аналізу довідково-енциклопедичних [74; 238; 319], наукових джерел [161; 166; 214; 224; 249] окреслимо основні підходи вчених щодо визначення сутності поняття «уміння».

У «Філософському словнику» поняття «уміння» подано як своєрідний сплав навичок та знань, що визначає чіткість виконання будь-якої діяльності, це засіб застосування знань засвоєних на практиці, це значно складніше утворення, ніж навички або знання, взяті окремо [319, с. 296]. У «Сучасному тлумачному психологічному словнику» вміння охарактеризовано як освоєний суб'єктом спосіб виконання дії, яка забезпечується сукупністю набутих знань і навичок [339, с. 554]. В «Українському педагогічному словнику» вміння визначено як здатність належно виконувати певні дії, засновані на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок [74,

с. 338]; у «Педагогічній енциклопедії» поняття «уміння» – як можливість ефективно виконувати дії відповідно до цілей і умов, в яких доводиться діяти... Набуті людиною уміння не тільки визначають якість її діяльності та збагачують її досвід, але й можуть стати свідченням рівня загального розумового розвитку людини... Легкість і швидкість оволодіння уміннями, а також знаннями і навичками, вказує на високий рівень здібностей людини [238, с. 96].

Науковці розглядають це поняття також як:

- здатність особистості виконувати діяльність (В. Крицький [161, с. 39], В. Козаков [151, с. 17], Г. Селевко [272, с. 8]);

- компонент і результат діяльності особистості (К. Платонов [249, с. 81]);

- володіння складною системою психологічних і практичних дій О. Щербаков [346, с. 273];

- використання наявних знань та навичок у діяльності (В. Сластьонін, І. Раченко, А. Петровський [51, с. 115 – 116], Л. Кудряшова, І. Харламов [326], П. Гапонов, В. Крутецький [163, с. 16], Н. Кузьміна [166, с. 67], О. Савченко [269, с. 364]);

- свідоме володіння яким-небудь прийомом діяльності (Ю. Бабанський [16, с. 7]);

- здатність виконувати комплекс дій (Н. Голота [70, с. 47]); систему дій (В. Крутецький [163, с. 16], Н. Недодатко [212, с. 28], О. Арделян [10, с. 48], О. Остряньська [233, с. 17], А. Петровський [51, с. 116], О. Щербина [348, с. 33]).

Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що в основі умінь лежать дії, операції. Російський психолог О. Леонтьєв писав, що людська діяльність не існує інакше, як у формі дії або ланцюга дії..., якщо ж з діяльністю у думці відняти дії, які вона здійснює, то від діяльності взагалі нічого не залишиться [183, с. 144]. Уміння, як вказує В. Онишук, – це творчі дії [88, с. 81].

У роботі ми дотримуємося характеристики уміння як готовності людини виконувати дії, спираючись на отримані попередньо знання і чуттєвий і практичний досвід діяльності відповідно до поставленої мети й умовами, в яких людина знаходиться; навичка – це стійкий спосіб виконання дії. Провідна роль у формуванні умінь, зазначають психологи (К. Платонов [249], Р. Немов [214], Б. Ломов [188]), належить мисленню; уміння виявляються при вирішенні нових завдань і включають елемент творчості. Уміння є попереднім етапом в утворенні навичок.

Поняття «дослідницькі вміння» у довідниковій літературі пояснюють як свідоме володіння сукупністю операцій, які є способами здійснення розумових і практичних дій (у тому числі творчих дослідницьких дій), складових дослідницьку діяльність, успішність формування і виконання яких залежить від попередньо набутих умінь [131].

Аналіз наукових праць дає можливість зробити висновок про те, що

сутність і зміст дослідницьких умінь, головним чином, визначають через дослідницьку діяльність. Науковці пропонують характеризувати дослідницькі вміння як:

- здатність студентів ефективно виконувати дослідницьку, пошуково-перетворюючу діяльність і здобувати нові знання, уміння і навички, які сприяють їх професійному розвитку і саморозвитку. (І. Каташинська [143, с. 11], В. Литовченко [186, с. 39], С. Балашова [24, с. 34] та ін.);

- здатність до самостійних спостережень, дослідів, дій, необхідних для виконання дослідницької діяльності (Н. Головізіна [68], В. Успенський [314] П. Романов [265] та ін.);

- діяльність студентів, що спрямована на процес перетворення отриманої інформації у знання, набуття нових знань і навичок, нової інформації про досліджуваний об'єкт, кінцевої метою якої є матеріалізація знань у професійній діяльності вчителя (О. Рогозіна) [262, с. 34-35]);

- як систему інтелектуальних і практичних умінь навчальної праці, які забезпечують готовність студентів виконувати цілеспрямовані аналітико-синтетичні, діагностичні, пошуково-перетворюючі дії на основі практичного застосування систематизованих знань (М. Фалько) [316, с. 47];

- комплекс професійних якостей, які необхідні для самостійного виконання дослідження або деякої його частини (О. Йодко) [130, с. 5].

На основі аналізу наукових джерел [18; 24; 66; 169; 186; 188; 202; 204; 214; 261; 262; 319] і проведеної дослідно-експериментальної роботи **дослідницькі вміння вчителя** розглядаємо як сукупність інтелектуальних і практичних дій, що забезпечують здатність особистості усвідомлено здійснювати дії з пошуку, відбору, переробки, аналізу, створення, проектування й підготовки результатів пізнавальної діяльності.

У сучасній дидактиці використовують поняття «навчальні дослідницькі вміння» та «педагогічні дослідницькі вміння» (або «дослідницько-педагогічні вміння»). Характеризуючи навчальні дослідницькі вміння учнів, А. Карлашук [141, с. 38], Н. Недодатко [213, с. 29] акцентують увагу на здатності учнів виконувати розумові, практичні, інтелектуальні дії або вміння, які відповідають науковій дослідницькій діяльності та підпорядковуються логіці наукового дослідження, на основі знань і вмінь, набутих у процесі вивчення основ наук. В. Андреев, розмірковуючи щодо сутності навчальних дослідницьких умінь студентів, пише про вміння застосовувати певні прийоми наукового методу пізнання в умовах вирішення навчальної проблеми, у процесі виконання навчально-дослідницького завдання [7, с. 107].

Педагогічні дослідницькі вміння О. Митрош, Т. Мишківської, Н. Яковлевої трактують як володіння вчителем засобами пізнавальної діяльності, необхідними для виділення ідеї або чужого досвіду і вирішення педагогічних завдань [202, с. 9]; володіння системою спеціальних знань та навичок використання методів педагогічного дослідження для виконання

дослідницьких дій у педагогічній діяльності вчителя [203, с. 70]; як уміння вести спостереження та аналізувати педагогічні явища (факти) і на їх основі складати та вирішувати педагогічні задачі; опрацьовувати та узагальнювати результати експерименту, узагальнювати матеріал у вигляді звіту-реферату, доповіді, розробки, навчально-виховного заходу. працювати з першоджерелами, використовувати досягнення суміжні з педагогічними науками [351, с. 42].

Проведений аналіз наукових джерел доводить: дослідницькі уміння є базовими компонентами особистості, її основними характеристиками професійного становлення, ініціюють здатність особистості до творчої самореалізації, визначають ефективність пізнавальної діяльності, сприяють перенесенню знань, умінь і навичок дослідницької діяльності в будь-яку галузь пізнавальної і практичної діяльності. Дослідницькі вміння виступають інтеграцією набутих професійних теоретичних знань, практичних і організаційно-комунікативних умінь, є фактором розвитку педагогічної культури і одним із її показників.

Аналіз дослідницьких умінь продовжимо характеристикою поняття «здібності». Український психолог Г. Костюк визначає здібності як істотні психічні властивості людської особистості, що виявляються в її цілеспрямованій діяльності і зумовлюють її успіх. Учений стверджує, що здібності – це внутрішні властивості людини [155, с. 307-308]. Російський психолог С. Рубінштейн характеризує здібності як внутрішні умови розвитку людини, що формуються під впливом зовнішніх умов у процесі взаємодії з довкіллям, закріплену в індивіді систему узагальнених психічних діяльностей..., складне утворення, комплекс психічних властивостей, що роблять людину придатною до певного, історично сформованого виду суспільно корисної діяльності [267, с. 546].

Характеризуючи дослідницькі уміння, враховуємо міркування П. Середенка щодо дослідницького підходу в навчанні. Учений визначає такий підхід як спосіб організації освітнього процесу, що передбачає активну самостійну діяльність учнів, спрямовану на оволодіння дослідницькими вміннями та навичками і накопичення на цій основі нових для них знань. Базовою ідеєю є припущення про наявність певної подібності етапів і логіки навчального і наукового пізнання. Реалізація дослідницького підходу залежить від рівня розвитку дослідницької поведінки індивіда, поведінки, вибудованої на основі пошукової активності і спрямованої на вивчення об'єкта [281].

Аналіз і узагальнення наукових джерел дає підстави для висновку, що дослідницькі вміння майбутніх учителів української мови і літератури займають важливе місце у кваліфікаційній характеристиці, а їх формування є невід'ємною складовою професійної підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі. Учитель повинен уміти працювати з науковими, довідниково-енциклопедичними джерелами, володіти методикою

філологічного аналізу фахового тексту, майстерно, з урахуванням передового педагогічного досвіду конструювати, презентувати і впроваджувати елементи літературознавчого, педагогічного дослідження в навчальний процес загальноосвітнього навчального закладу.

Таким чином, *дослідницькі вміння майбутніх учителів української мови і літератури* характеризуємо як здатність усвідомлено й осмислено читати, аналізувати, інтерпретувати науковий, художній, публіцистичний текст, створювати власний фаховий (науковий і навчальний) текст шляхом творчого застосування професійних теоретичних знань, практичних умінь і прийомів філологічного аналізу.

Виокремлюючи групи дослідницьких умінь, спираємося на класифікації Н. Литовченка. Учений, зокрема, виділяє такі групи дослідницьких умінь:

- 1) операційні дослідницькі вміння; до них відносять розумові прийоми і операції, що використовуються у дослідницькій діяльності: порівняння, аналіз і синтез, абстрагування та узагальнення, висунення гіпотези, співставлення, узагальнення та інші розумові операції;
- 2) організаційні дослідницькі вміння, що включають застосування прийомів самоорганізації в науково-дослідній діяльності, планування науково-дослідної роботи, проведення самоаналізу та самоконтролю, регуляцію своїх дій у процесі дослідницької діяльності;
- 3) практичні (технічні) дослідницькі вміння, зокрема опрацювання літературних джерел, проведення експериментальних досліджень, спостереження фактів, подій та обробку даних спостережень, упровадження результатів у практичну діяльність;
- 4) комунікативні дослідницькі вміння, необхідні для застосування прийомів співпраці у процесі дослідницької діяльності, для здійснення взаємодопомоги, взаємоконтролю обговорення результатів [185].

На підставі аналізу Галузевого стандарту вищої освіти [59], вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра за напрямом підготовки: 6.020303 Філологія* (українська мова і література), вимог Державних стандартів базової і повної середньої освіти [253], Концепції літературної освіти [208], шкільних програм і програм для вищої філологічної школи [138; 142; 195; 215; 311; 312; 255], теоретичних джерел [22; 24; 65; 66; 186; 201; 262; 355; 360; 363] нами було виділено такі групи дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників:

- *інформаційні* (бібліографічні, лексикографічні, технічні),
- *операційні* (інтелектуально-евристичні, аналітико-інтерпретаційні, текстово-жанрові),
- *мовнокомунікативні* (власне комунікативні, редакторські, полемічні),
- *діагностично-прогностичні* (проектувальні, прогностичні, діагностичні, рефлексивні) (див. табл. 1.1).

**Групи дослідницьких умінь
майбутніх учителів української мови і літератури**

Групи дослідницьких умінь	Змістове наповнення дослідницьких умінь
<i>Інформаційні</i>	
Бібліографічні	– уміння працювати з довідково-бібліографічними каталогами; здійснювати пошук літератури, використовуючи бібліографічні дані; здійснювати бібліографічний опис на основі певних нормативних вимог; – уміння виділяти потрібну інформацію зі знайдених джерел; – уміння виділяти головне з тексту; написати анотацію до книги, відгук на прочитану книгу.
Лексикографічні	– уміння сприймати, впізнавати, аналізувати, вилучати з лексикографічних видань необхідну інформацію; зіставляти інформацію, коментувати її, критично оцінювати; визначати специфіку словників різних типів і вибрати потрібний словник залежно від завдання.
Технічні	– уміння здійснювати інформаційний пошук, у тому числі у мережі Інтернет; формувати запити (ключові слова); правильно зберігати інформаційні дані; аналізувати і критично оцінювати різні джерела інформації (традиційні і електронні) з метою вирішення різноманітних завдань, що виникають у навчальній, професійній педагогічній діяльності
<i>Операційні</i>	
Інтелектуально-евристичні	– уміння сприймати, критично, творчо мислити; виділяти головне, суттєве; встановлювати причиново-наслідковий зв'язки
Аналітико-інтерпретаційні	– уміння аналізувати та інтерпретувати наукові, художні, публіцистичні тексти; виділяти основні проблеми досліджень; визначати їх актуальність; пояснювати ключові слова, індивідуальну манеру письма, робити відповідні висновки
Текстово-жанрові	– уміння моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних

	особливостей та дотримання принципів текстової організації, новизни та пізнавальної цінності професійно орієнтованої інформації, проблемності назви фахового тексту тощо
<i>Мовнокомунікативні</i>	
Власне комунікативні	– уміння дотримуватися правильності, чистоти, точності, логічності, виразності мови; володіти морфологічними, лексичними, синтаксичними нормами
Редакторські	– уміння здійснити критичний аналіз взаємозв’язку змісту і форми, оцінку послідовності, логічності викладу матеріалу, аргументованості висновків, мовностилістичну правку тексту
Полемічні	– уміння використовувати професійні засоби впливу для формування власної позиції, уміння аргументувати дослідницьку думку за допомогою доказів
<i>Діагностично-прогностичні</i>	
Проектувальні	– уміння розробляти проекти уроків-досліджень, моделювати педагогічну ситуацію на уроці, визначати ефективні методи, прийоми та форми роботи з учнями.
Прогностичні	– уміння прогнозувати хід навчально-виховного процесу, передбачати результати діяльності, прогнозувати розвиток особистості, колективу.
Діагностичні	– уміння діагностувати індивідуально-психологічні особливості школярів, рівень розвитку логічного мислення, здібностей до дослідження.
Рефлексивні	– уміння здійснювати самоаналіз і самооцінку результатів власної дослідницької діяльності; встановлювати причиново-наслідкові зв’язки між умовами своєї діяльності і засобами освітніх цілей; між педагогічними впливами на учня і їх наслідками; способами своїх дій і кінцевим результатом навчального процесу з метою внесення відповідних коректив

Означені вище дослідницькі уміння проявляються у здатності студентів-філологів творчо мислити, доводити, обґрунтовувати; знаходити, відбирати, аналізувати, інтерпретувати інформацію з різних, у тому числі й електронних джерел; створювати усний і письмовий фаховий (науковий, навчальний) текст із урахуванням структурно-сміслових, жанрово-

композиційних, мовностилістичних особливостей.

1.2.2. Інформаційні уміння учителя-словесника: бібліографічні, лексикографічні, технічні

Оволодіння вчителем-словесником *інформаційними вміннями* дає можливість якісніше аналізувати інноваційний досвід, працювати з інформацією, яка постійно оновлюється, сприяє вираженій мотивації до конструювання нових моделей навчальної діяльності, проектування і реалізації змісту викладання української літератури на засадах нових освітніх технологій, у т.ч. інформаційних (мультимедіа-технологій, Інтернет-технологій та ін.).

Зазначимо, що інформацією називають відомості про деякі-небудь події, чиюсь діяльність і т. ін., повідомлення про щось [52, с. 504]. Цей термін останнім часом широко використовують у філософії, психології, педагогіці, соціології, лінгвістиці. У педагогіці і психології інформацію характеризують як зміст будь-якого повідомлення, дані про щось, які розглядаються в аспекті передачі їх у часі і просторі. В «Українському педагогічному словнику» [74, с. 150] термін «інформація» визначено як одне із загальних понять науки; в широкому розумінні – це нові відомості про навколишній світ, одержувані в результаті взаємодії з ним.

Майбутнім учителям-словесникам важливо вміти відшукувати інформацію з першоджерел, критично переосмислювати, аналітично її обробляти, орієнтуватися у потоці наукової інформації, оволодівати прийомами конспектування і реферування тощо. Систематичне розширення інформаційного, практичного обсягу знань, стійка усвідомлена потреба в опануванні інформацією, бажання здійснювати науковий пошук, уміння і навички сприймати, впізнавати, аналізувати, зіставляти, коментувати, оцінювати підвищує рівень сформованості інформаційних умінь.

Групу інформаційних умінь становлять бібліографічні, лексикографічні, технічні уміння. Розглянемо ці вміння більш детально з урахуванням наукових напрацювань [27; 35; 274].

Зокрема, сутність *бібліографічних умінь* полягає в уміннях подати відомості про цитовану (використану) працю. Зазначимо, що бібліографією називають відомості про джерело, наведені за певними правилами і достатні для ідентифікації документа. Уперше слово «бібліографія» (biblio (книга) і grapho (пишу)) почало вживатися в Давній Греції. Бібліографами називали людей, які переписували книги. У Франції (XVIII ст.) цей термін використовували на позначення опису книги. В останні десятиліття бібліографію визначають як діяльність, інформацію, культура, соціальний інститут.

Головне в бібліографії – це бібліографічне знання і/або бібліографічна інформація, що ідентифікує джерела знання в текстах. Основне призначення бібліографічної інформації полягає в задоволенні інформаційних потреб читачів. Одним із основних елементів бібліографічної інформації виступає *бібліографічний запис*, який фіксує відомості про документ, дозволяє його ідентифікувати, з'ясувати зміст з метою бібліографічного пошуку. *Джерело*

наукової інформації – документ, що містить науковий факт або є результатом аналітичної та логічної обробки.

Для пошуку інформації звертаються до наукової, спеціальної, профільної бібліотек. Майбутні вчителі-словесники повинні вміти працювати з каталогами. Користуючись алфавітним каталогом, студенти-філологи відшукують статті, монографії, літературно-критичні праці вчених-літературознавців, психологів, педагогів та ін. Тематичний каталог дає змогу швидко зорієнтуватися у наукових джерелах з проблеми дослідження. Набуті бібліографічні уміння студенти застосовують при веденні читацького щоденника, написання анотації, реферату-огляду, відгуку на прочитану книгу тощо.

У довідково-інформаційному відділі бібліотеки існує система каталогів та картотек, що допоможуть визначити необхідне коло наукових джерел. *Каталоги* – це система накопичення і збереження даних про літературу, що наявна у бібліотеці. *Картотека* – перелік усіх матеріалів, виявлених з певної тематики.

Існує три види каталогів: *абетковий, систематичний, предметний*. *Абетковий каталог* дозволяє встановити, які твори того чи іншого автора, відомого дослідника, наявні в бібліотеці, а також з'ясувати дані про видання: прізвище автора і назва книги, місто, де книга надрукована, назва видавництва і рік видання, кількість сторінок.

У *систематичному каталозі* картки згруповані в логічному порядку відповідно до галузей знань. За допомогою такого каталогу можна з'ясувати, які саме твори наявні в бібліотеці, а також підібрати необхідну літературу.

У *предметному каталозі* бібліографічні записи розташовані за алфавітом предметних рубрик. Такий каталог використовують для підбору матеріалів із вузькоспеціалізованих питань.

Для дослідника-початківця часто складно виокремити необхідну інформацію зі значної кількості джерел. Пошук наукової інформації сьогодні значно спростився за рахунок електронних каталогів, в яких подано електронний алфавітно-предметний покажчик; електронний систематичний каталог авторефератів; електронний каталог статей (книг) тощо (див. рис. 1.1).

Важливу інформацію пропонують *реферативні журнали*, що містять анотації та бібліографічні описи, а також *бюлетені сигнальної інформації*, основне завдання яких полягає в оперативному інформуванні про всі наукові і технічні новинки.

Коло літературних джерел має бути широким. Оптимальною їх кількістю повинна бути така, що розкриває тему дослідження.

Наприклад, коли виконується дослідження на тему «*Етнолінгвістичний аспект дослідження вигуківих фразеологізмів*», варто не лише здійснити пошук інформації про вигуківі фразеологізми, а й ознайомитися із джерелами, присвяченими українській фразеології та етнолінгвістиці.

Досліджуючи проблему *стилістичного використання певної групи лексики* у творах окремого письменника, необхідно не лише уважно прочитати академічні праці з лексикології та стилістики, а й детально

[illegible]

Про наукову обізнаність автора й обґрунтованість положень дослідження свідчить наявність бібліографічних посилань. *Посилання* – це такий фрагмент наукової праці, в якому автор подає відомості про предмет свого дослідження, наявне в інших наукових джерелах.

Наприклад: «Основний еволюційний принцип – вивищення людини над самою собою, – наголошує український лінгвостиліст Л. Мацько, – здійснюється переважною мірою саме завдяки різній мові як носієві духовних начал людськості як вербальній можливості усвідомлення людиною своєї вишчості у природному світі.» [1, с. 21].

Запис [1, с. 21] указує на перше джерело в бібліографії, а його сторінка – 21. Наявність посилань свідчить про наукову обізнаність автора, обґрунтованість положень запропонованого дослідження.

Необхідно подавати посилання на всі джерела чи матеріали, які згадуються в науковому тексті. Використання окремих термінів, запропонованих іншими авторами, теж вважається посиланням. Це допоможе відшукати подібний документ, перевірити точність указаних даних, з'ясувати

інформацію, обставини виникнення ідеї чи контексту. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий».

Слід звернути увагу на оформлення ініціалів та прізвища автора. У списку використаних джерел спочатку вказується прізвище, відтак ініціали, у тексті ж наукової статті на першому місці ставиться завжди ім'я або ім'я по батькові, на друге – прізвище. Якщо ж перед прізвищем зазначено посаду, професію, то прізвище, а потім ініціали пишуть після цієї назви (завідувач лабораторії Волощина Н.Й., психолог Рибалка Валентин). З метою уникнення непорозумінь скрупульозно перевіряємо кожне прізвище та ініціали авторів, на які здійснюємо посилання. Наявність посилань свідчить про наукову обізнаність автора, обґрунтованість положень дослідження.

Бібліографічний опис складають відповідно до чинних стандартів із бібліотечної та видавничої справи. Дотримання цих вимог є обов'язковим.

Посилання може бути виконане такими способами: цитатою, дослівним чи недослівним переказом з окремими цитованими елементами; вказівкою на автора.

Бажано, щоб текст не ряснів суцільними цитатами і посиланнями, тоді складатиметься враження копії роботи, її реферативності, відсутності авторського бачення проблеми.

Цитата – це дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки.

Серед поширених видів цитат, які застосовуються в науковому тексті, – цитати-тези або докази. Такі цитати беруться в лапки, розділові знаки ставляться як при прямій мові.

Наприклад: Щоразу, поринаючи у світ мудрих книг і статей, переживаємо відчуття того, що спілкуємося дійсно з животрепетним, естетично-креативним словом, яке глибоко розкриває вищу сутність Людини. «Моя неповторність, – говорить Іван Андрійович, – успадкована трохи від батька-матері, трохи від учителів, трохи від самотійного пізнання людської психології...» [4, с. 5].

Слова цитати наводяться в тій граматичній формі, в якій подані у літературному джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання. Добре, аби цитування було повним, без перекручень і довільного скорочення авторського тексту. У разі пропуску деяких слів чи словосполучень на початку цитати ставлять три крапки.

Важливо, аби цитати подавалися насамперед з першоджерел, а не з праць інших авторів. Першоджерелом вважається першодрук або академічне видання тексту. У випадках, коли першоджерело дійсно недоступне (архівне), можемо скористатися цитатою з іншого видання, однак при цьому обов'язково перед бібліографічним джерелом зазначимо: «*цитуються за*».

Якщо ж при цитуванні були виділені деякі слова, в дужках подається спеціальне застереження, яке пояснює виділення. Частіше за все ставляться ініціали – ім'я та прізвище автора наукового тексту.

*Наприклад: Пропонуючи посібник, автори вказують на прагнення «допомогти учням усвідомити, що мова – це **ц і л і с н а с и с т е м а**, історія якої пов'язана з історією народу. (виділення наше. – О. С.)».*

Необгрунтоване навчання в чужомовній школі, – переконливо доводив відомий український письменник, лексикограф і педагог Б. Грінченко (1863 – 1910), – призводить до того, що в учня «происходит ужасное смешение языков русского и родного, причем первого он не знает и известныя ему слова его употребляет неверно, а второй он испортил внесением въ него чуждаго элемента» (цитату подано із збереженням правопису оригіналу – О. С.) [330, с. 85].

Непряме цитування (виклад думок інших авторів своїми словами) подається без лапок і має бути гранично точним.

Наприклад: Обдарованість, за Г. Костюком та П. Білоусом, трактуємо як індивідуальну своєрідність особливої комбінації загальних і спеціальних здібностей людини, цілого комплексу психофізіологічних процесів і станів, що створюють сталий рівень реалізації можливостей, бажань, інтересів індивіда.

Цитати-тези застосовують для складання автором основних пунктів лекції, виступу, наукової доповіді. Цитати-докази використовують для підтвердження суджень автора наукового тексту.

Наприклад: Символіка – поняття загальнолюдське і національно специфічне, етногенетичне. Дослідження саме останнього аспекту символіки – надзвичайно актуальне, особливо – всебічне вивчення первісної символічної системи. Доказом цього слугують слова Е. Сміта, який наголошував: «у багатьох аспектах національні символи, звичаї і церемонії – найважливіші й найнесхитніші аспекти націоналізму. Вони втілюють його головні концепції, роблячи їх видимим і зрозумілим для кожного члена, обертаючи принципи абстрактної ідеології на відчутні, конкретні вирази, що породжуватимуть миттєвий емоційний відгук усіх верств спільноти» [114, с. 78] (Т. Усатенко).

У науковому тексті для позначення всіх джерел інформації, на які є посилання та для зазначення додаткових пояснюючих матеріалів, можуть використовуватися примітки. Зазначають їх унизу сторінки. Позначають арабськими надрядковими індексами (арабською цифрою, яка розташовується трохи вище рядка) без дужок та без будь-яких знаків пунктуації, крім тире. Більшість програм Word (так звані word processing programs) мають спеціальну функцію для створення приміток.

Дослідників варто застерегти також і від плагіату, адже «вчений повинен бути прикладом чесності для кожного громадянина» (Д. Бейлар). Для виявлення плагіату використовують спеціальні комп'ютерні програми. Такі програми дають можливість знаходити цілі фрагменти тотожних текстів. Плагіатом вважають і дослівний переклад тексту без посилання на автора. Згідно зі ст. 20 Закону України «Про авторське право і суміжні права» перекладачам і авторам інших похідних творів належить авторське право на здійснені ними переклад, адаптацію, аранжування або іншу переробку.

Перекладачі і (або) автори інших похідних творів користуються авторським правом на створений ними твір за умови дотримання ними прав автора, твір якого перекладено, адаптовано, аранжовано чи здійснена інша переробка.

Плагіат визначають кількома способами: дослівне копіювання інформації з іншого джерела без його зазначення у бібліографії; перефразування інформації з першоджерела без його зазначення (автор використовує власні слова для передачі тієї ж інформації, що взята із джерела). Див. табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Текст-оригінал і текст-плагіат

Текст-оригінал у науковій статті №1	Текст-плагіат у науковій статті №2
Праця багата на символіку посуду, страв, одягу, весільного етикету... Вважаючи, що костюм є важливим джерелом вивчення етнічної історії населення, його соціально-класової структури, естетичних поглядів, автор досить детально описує одяг молодих. У молодій сорочка з вишитою візерунком горловиною, передом (діалектне пазухою), верхніми частини рукавів біля зап'ястків, подолом (низом сорочки), сукняна строката спідниця (діал. плахта), червоні козлові, з залізними високими підківками чоботи, червоний фартух (діал. запаска), декілька разків червоних корольків (намисто, що є втіленням мрії про щастя-долю, кохання), хрест мідний.	Праця багата на символіку посуду, страв, одягу, весільного етикету. Так, вважаючи, що костюм є важливим джерелом вивчення етнічної історії населення, його соціально-класової структури, естетичних поглядів, автор детально описує одяг молодих, наприклад, у молодій була сорочка з вишитою візерунком горловиною, передом – так званою пазухою, сукняна строката спідниця – плахта, червоні козлові, з залізними високими підківками чоботи, червоний фартух – запаска, декілька разків червоних корольків – намисто, що є, за свідченням дослідника, втіленням мрії про щастя-долю, кохання.

Як показує аналіз табл. 1.2, автор лише змінив кілька слів та фраз чи змінив порядок оригінальних речень.

Серед випадків, що кваліфікують як плагіат слід відзначити і такі, коли в авторефераті дисертації, наприклад, не зазначено особистий внесок автора у статтю, яка написана в співавторстві, що дає підстави вважати включення у дисертацію повного тексту статті без посилань на джерело.

У «чорновому» варіанті наукової роботи бажано вписувати цитоване джерело в науковий текст. На завершальному етапі дослідження це допоможе укласти бібліографію, яку звіряють з текстом і посиланнями. Не варто штучно розширювати список використаних джерел за рахунок тих робіт, які не мають посилань у науковому тексті.

Рівень професійного саморозвитку значною мірою визначається й тим, які загальні і спеціальні лексикографічні знання має особистість, як володіє

уміннями користуватися лексикографічними виданнями різних типів і вилучати з них необхідну інформацію, чи усвідомлює потребу звернення до словника з метою вирішення фахових завдань. Дійсно, «чим більшою кількістю слів я володію, тим ширший обсяг моїх впливів» (Л. Фейербах).

Лексикографічні уміння полягають у вміннях сприймати, впізнавати, аналізувати, вилучати з лексикографічних видань необхідну інформацію, зіставляти її, коментувати, критично оцінювати; володіти навичками збирання та оброблення лексикографічного матеріалу, в т.ч. комп'ютерного, укладати власні словники-довідники тощо. Словники допомагають глибше «зануритися» у слово-термін, ключове слово у тексті, вибудувати фаховий (навчальний, науковий) текст.

Наприклад, при аналізі художнього твору, засобів увиразнення художнього мовлення на заняттях зі «Вступу до літературознавства» доцільною є робота з літературознавчими енциклопедіями, термінологічними словниками і довідниками. Під час опанування історико-літературних курсів майбутні вчителі-словесники користуються словниками літературознавчих термінів, словником тропів і стилістичних фігур, літературознавчою енциклопедією з метою визначення термінів та понять, ілюстрацій літературних напрямів і течій.

«Словник – це всесвіт, побудований за абеткою». Крилатий вислів письменника Анатолія Франса влучно відображає вагу словників у житті суспільства й окремої особистості. Їх справедливо називають інтелектуальним наставником і путівником в океані лексичних скарбів мови. Надаючи змогу швидко й ефективно зорієнтуватися у величезному і складному інформаційно-комунікаційному просторі, словники загалом сприяють підтримці норм літературної мови, підвищенню правильності, виразності й точності індивідуального мовлення її носіїв.

У широкому вжитку поняття «академічний словник». Так називають словники і довідники з культури мови, що створені в Академії наук і виступають джерелом надійної інформації про літературну норму. Ці дидактичні засоби мають на меті забезпечити загальноосвітні й культурно-освітні потреби, а також науково-освітні вимоги.

У час розробки і теоретичного обґрунтування метамови словника змінюються мета і функції словникової статті. У ній подається різнобічна інформація про належність слова до певного граматичного класу, його дериваційний потенціал, походження, наявність семантичного інваріанту, тобто, про те, що слово існує в оточенні інших слів. До того ж сьогодні недоцільно говорити про абсолютну повноту словникової статті, адже «кінцевість кожного словника – це початок наступного».

Йдеться, зокрема, і про відносне розмежування енциклопедичних та лінгвістичних (загальномовних або філологічних) словників.

Відомо, що енциклопедичні словники зосереджують увагу на понятті, а також подають стислу характеристику предметів, явищ, подій, абстрактних понять, відомості про історичних осіб, діячів науки та культури, трактують факти і явища з різних галузей науки, мистецтва, політики, релігії, містять

інформацію про різні країни, народи, що їх населяють, та мови, якими вони спілкуються. До такого лексикографічного жанру належать енциклопедії, енциклопедичні словники та довідники, термінологічні словники, біографічні словники, а останнім часом лінгвокраїнознавчі словники, словники культури тощо. Такі видання відображають відомості про поняття, а також можуть містити картки, схеми, ілюстрації тощо.

Розвитку загальної освіти, зокрема, сприяють енциклопедії (УРЕ, Енциклопедія українознавства; Українська загальна енциклопедія), спеціальні наукові енциклопедії (мовознавства, історії, літературознавства), енциклопедичні та галузеві термінологічні словники і довідники з усіх ділянок знань.

Лінгвістичні словники «пояснюють лексику під фаховим кутом зору, її значення, походження, написання, вимови. Лінгвістичні словники поділяють на одномовні, двомовні та багатомовні. Одномовні словники розподіляють на:

– довідниково-лінгвістичні:

а) орфографічні – подають відомості про правильне написання слів відповідно до чинних орфографічних норм;

б) орфоепічні – подають відомості про вимову слів та наголошування їх;

в) етимологічні – тлумачать походження і зміну значень слів на основі зіставлень із словами спільного кореня інших споріднених мов;

г) тлумачні – відображають словниковий склад мови на певному етапі його розвитку;

д) фразеологічні – вміщують цілісні звороти (фразеологізми, крилаті слова, ідіоми та ін.); пояснюють значення стійкого сполучення слів, особливості вживання, походження, можливості варіювання в мовленні;

– іншомовних слів – пояснюють значення слів, запозичених з різних мов;

– граматичні – містять інформацію про морфологічні та синтаксичні властивості слова, категорійні ознаки;

– термінологічні – містять визначення слова-терміна і відомості про використання його в певній галузі знань;

– міжслівних зв'язків: а) синонімічні; б) антонімічні; в) паронімічні; г) омонімічні;

– діалектні – трактують лексику територіальних діалектів;

– історичні – фіксують лексику попередніх періодів розвитку української мови;

– мови окремих письменників – служать для систематизації й пояснення слів, уживаних письменником у його творах;

– інверсійні або зворотні – розташовують слова з урахуванням алфавіту від кінця слова до його початку; для зручності пошуку вирівнювання списку слів у такому словнику йде по правому краю; у комп'ютерній лінгвістиці такі словники використовують як основу для складання і перевірки словників словоформ;

– частотні (подають слова в порядку від найбільш частотного до найменш частотного).

Лексикографами дедалі частіше наголошується на прозорості межі між цими видами словників.

Кожний словник залежно від призначення і функцій – загальномовний чи спеціальний, одномовний чи перекладний, нормативний, вибірковий, генетичний – допомагає вибудувати науковий текст й адекватно сприймати відповідні елементи в ньому.

Зокрема, коли виникають проблеми щодо розуміння значення слова в тексті, вагання в правильності його використання в мовленні, слід звертатися до академічного *тлумачного, або комплексного, словника*, в якому слово розкрито в нерозривній єдності парадигматичного, синтагматичного і дериваційного аспектах. Робота з тлумачним словником загострює сприйняття і розуміння глибинного смислу слова.

Для розвинених країн великі тлумачні словники мають статус національного надбання: наприклад, Oxford English Dictionary, Webster English Dictionary (для англійської мови), Le Grand Larousse (для французької мови) тощо. У праці національного рівня – у першому томі фундаментального академічного тлумачного «Словника української мови» у двадцяти томах щироко представлено лексику релігійної літератури; слова, що вживалися до початку 1930-х років і потім були обмежені у використанні; лексику, яка існувала в мові, але не була зафіксована в матеріалах, що використовувалися під час створення словника в 11 томах), мову реклами та Інтернету. Джерельною базою для ілюстрацій словникових статей слугують твори заборонених раніше письменників (Б. Антоненко-Давидович, І. Багрянний, В. Барка, Б. Лепкий, Є. Маланюк, І. Огієнко, О. Ольжич, У. Самчук, В. Свідзінський, О. Теліга та ін.), імена, що визначають сучасний літературний процес (Е. Андієвська, Р. Андріяшик, І. Білик, В. Близнець, М. Вінграновський, І. Дзюба, О. Забужко, Л. Костенко та ін.). Головне призначення словника, наголошує А. Мойсієнко, – служити фактором нормалізації мовної діяльності, бути високоякісним посібником для подальшого підвищення культури мови широких кіл населення.

Орфоспічний і орфографічний словники засвідчують правописні стандарти і норми вимови. Робота з *етимологічним словником* дає змогу з'ясувати походження лексем й розширити уявлення про духовно-матеріальну культуру різних регіонів України. Збагатити мовний потенціал допомагають синонімічні, антонімічні, фразеологічні словники, словники епітетів, іншомовних слів та ін.

Підвищенню грамотності і розвитку філологічної освіти сприяють, цілком слушно зауважує український вчений Л. Полюга, одномовні орфографічні словники академічного та шкільного типів, праці довідкового зразка С. Головащука, словотворчі та морфемні словники З. Сікорської, Т. Яценка, Л. Полюги, а також Н. Клименко та її співробітників, видання про труднощі написання та вимови Є. Чак, Б. Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо», «Словник труднощів української мови» за ред. С. Єрмоленко,

«Словник-довідник з культури української мови, видання лексико-стилістичних категорій української лексики та фразеології (словники українських синонімів П. Деркача, С. Караванського, А. Багмета і ін., антонімів Л. Полюги, паронімів Д. Гринчишина і О. Сербенської, фразеологічні словники двомовного та тлумачного типів, «Словник іншомовних слів» за ред. О. Мельничука, дво- і багатомовні перекладні словники.

Характеристика слова, особливо його стилістичних рис, створення лексикографічного портрета слова чи групи слів потребує одночасного звернення до словників різних типів і різних баз даних. Це стимулює розвиток комп'ютерної (електронної) лексикографії, отже, зумовлює інформаційно-комп'ютерної складової в лексикографічній культурі сучасного користувача.

Починаючи з 2001 року електронні словники видає Український мовно-інформаційний фонд. Українським мовно-інформаційним фондом в онлайновому варіанті розроблена інтегрована лексикографічна система «Словники України», до складу якої включені п'ять академічних словників нового покоління – орфографічний, транскрипції, фразеологічний, синонімів та антонімів (252 тис. слів), яка, за свідченням фахівців, немає аналогів у світі. На сьогодні впорядковується «Великий тлумачний словник української мови» або «СЛОВНИК.net». У словнику подано активну лексику української літературної мови, терміни, слова історичного фонду, що свого часу належали до широковживаних, найуживаніші архаїзми, найпоширеніші діалектизми та неологізми, що з'явилися протягом останніх років.

Уточнити правопис слова, з'ясувати приклади його вживання, парадигму допомагають Український лінгвістичний портал (www.ulif.org.ua), лексикографічний сайт Slovyk.net. У відкритому доступі подано словники з культури мови (<http://chak-chy-pravylnomy-hovorymo.wikidot.com/>; <http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/>; <http://kultura-movy.wikidot.com/>). Праці дослідників слугують джерельною базою для розгляду лексикографічної культури як невід'ємної складової професійного саморозвитку.

Електронні словники дозволяють зберігати великий обсяг інформації за рахунок використання гіперпосилань, мають ефективну систему пошуку (повнотекстовий пошук, одночасний пошук у кількох словниках, швидкість пошуку). Крім того, можна постійно відбирати й упорядковувати словниковий матеріал.

Сучасна лексикографія дедалі частіше користується машинними базами даних, зокрема великими корпусами текстів, у яких комп'ютер за запитом знаходить потрібні слова. На цій підставі виформовується сучасний напрям прикладної лінгвістики – корпусна лексикографія. Це галузь вивчення мови на основі текстів сучасної мови з постійним використанням комп'ютера для аналізу, збереження і опрацювання лексикографічної інформації. Корпусна лексикографія дає змогу постійно збільшувати кількість лексичних одиниць, не очікуючи чергового перевидання словника, значно економлячи час і матеріальні ресурси.

Одним із перших електронних корпусів вважають Брауновський корпус (*Brown Corpus*) Нельсона Френсіса та Хенрі Кучера (1962), що містить корпус друкованих текстів американського варіанта англійської мови й охоплює близько 1 мільйона слів. Функціонують такі електронні корпуси в Чехії, Польщі, Британії. Спробою корпусної лексикографії є електронна енциклопедія «Українська мова» як додатковий засіб до друкованого варіанта (К., 2000), створеного в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні та Інституті української мови НАН України.

Турбота про мовний смак і навчання мовної досконалості користувачів спонукала фахівців з Інституту української мови підготувати медіа-проект «Говоримо і пишемо зразковою українською мовою». За повідомленням завідувача відділу стилістики та культури мови цієї установи С. Ярмоленко, на диску подано сімдесят випусків видання «Культура слова»: вміщено аналіз зразків української мови різних стилів, особливо високого художнього слова, пояснено численні випадки слововживання, поінформовано про походження письма, різноманіття діалектів. Серед авторів – не лише науковці, а й учителі, мовці-практики, зокрема диктор українського радіо Микола Погрібний і Павло Громовенко, видатний співак Дмитро Гнатюк, письменники Максим Рильський і Петро Панч. Користувачі мають змогу дослідити за півстоліття, як розвивалася наука про культуру мови, а, отже, «українська мова у просторі й часі» (С. Ярмоленко).

Отже, сьогодні зростає роль словника як путівника в різних галузях знання. Студенти-філологи мають уміти визначати специфіку словників різних типів і вміти вибрати потрібний словник залежно від завдання, сприймати текст словника й вилучати необхідну інформацію із словникової статті. Робота з електронними словниками суттєво полегшує пошук необхідної інформації.

Розвиток інформаційного суспільства нерозривно пов'язаний із потребою кожного громадянина в постійному оновленні знань і формуванні умінь вести пошук і знаходити інформацію, формулювати інформаційні запити, аналізувати і критично оцінювати знайдені джерела з метою вирішення різноманітних завдань, що виникають у навчальній, професійній, діяльності, уміння користуватися сучасними інформаційними технологіями. Учені Р. Хурум [332], В. Биков [35] визначають, зокрема, вміння адекватно формулювати свою потребу в інформації і висловлювати її словесно; ефективно втілювати пошук потрібної інформації в залежності від виду інформаційного запиту (адресний, тематичний, фактографічний); переробляти інформацію і створювати якісно нову; вміння адекватно відбирати і оцінювати інформацію; здатність до інформаційного спілкування; наявність комп'ютерної грамотності [332; 360].

З-поміж інформаційних *технічних умінь*, які виділяє Н. Гендіна, важливими для нашого дослідження вважаємо вміння збирати, зберігати й обробляти інформацію з використанням інформаційних технологій; отримувати інформацію з різних джерел: як з періодичних видань, так і з електронних комунікацій; вирішувати конкретні дослідницькі та навчальні

завдання (аналіз і переклад текстів, дослідження текстів, записаних в електронному форматі); вміння проводити наукові дослідження на основі великих масивів текстів [62].

Варто зауважити, що технічні уміння пов'язані з бібліографічними. Студенти-філологи повинні вміти володіти прийомami пошуку та обробки інформації (складання списку використаних джерел, здійснювати правильний бібліографічний опис), уміннями ефективно використовувати різні джерела інформації, бази даних (традиційні і електронні види інформації), правильно формулювати запити (ключові слова), використовуючи стратегію й алгоритми інформаційного пошуку.

Важлива роль інформаційних технологій під час вивчення літературознавчих дисциплін. Майбутні вчителі-словесники, зокрема, аналізують сайти «Шевченківська енциклопедія», проект «Мислене древо», структуру й інформаційне наповнення електронних бібліотек, сайти музеїв, зокрема, сайт Державного літературно-меморіального будинку-музею І. Нечуя-Левицького, Львівського літературно-меморіального музею І. Франка, Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. Коцюбинського тощо, комп'ютерні презентації, що доповнюють уроки з вивчення творчості письменників та ін.

Отже, у групі інформаційних умінь основну увагу зосереджено на вмінні самостійно знаходити, відбирати, аналізувати, синтезувати, систематизувати, зіставляти, коментувати, критично оцінювати інформацію з довідково-енциклопедичних, лексикографічних, монографічних, навчально-методичних, у тому числі електронних джерел, використовувати отриману інформацію для вирішення конкретних дослідницьких і навчальних завдань (аналіз і переклад текстів, дослідження текстів, записаних в електронному форматі) та під час проведення уроків у загальноосвітніх навчальних закладах. Мережа Інтернет допомагає студентам орієнтуватися в потоці наукової інформації, мобільно реагувати на новинки та зміни в інформаційному середовищі, користуватися електронними й мультимедійними посібниками, підручниками, on-line-словниками тощо з навчально-науковою, дослідницькою метою.

1.2.3. Операційні уміння учителя-словесника: інтелектуально-евристичні, аналітико-інтерпретаційні, текстово-жанрові

Групу *операційних дослідницьких умінь* складають інтелектуально-евристичні, аналітико-інтерпретаційні, текстово-жанрові уміння. Це вміння творчо мислити, доводити, обґрунтовувати; аналізувати, виділяти головне, суттєве; встановлювати причиново-наслідкові зв'язки; здійснювати інтерпретацію текстів; моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей та дотримання принципів текстової організації. Розглянемо ці уміння більш детально.

Ми дотримуємося характеристики інтелектуальних умінь, яку пропонує О. Башманівський: це загальнонавчальні вміння, які передбачають

свідоме володіння особистістю раціональними прийомами мисленнєвої діяльності – системою певних дій (операцій), необхідних для розв'язування навчально-пізнавального завдання [30].

Інтелектуально-евристичні уміння – це вміння сприймати, творчо мислити та засвоювати інформацію; виділяти головне, суттєве; встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, раціонально запам'ятовувати, логічно осмислювати навчальний (науковий), художній текст, висувати оригінальні ідеї, усвідомлювати мету, проблему, звільняючись від шаблонів, продуктивно використовувати психічні властивості особистості, уміння бути уважним, зосередженим, наполегливим у діях, нелінійно вирішувати стандартні і нестандартні ситуації майбутньої професійної діяльності.

Значною мірою інтелектуальне зростання особистості учня/студента відбувається на ґрунті національної мови і літератури. Доречно і доцільно залучені в навчальний процес цей потужний інструментарій сприяє більш якісному осмисленню набутої інформації, визначенню її естетико-культурної цінності, впливає на формування світогляду, творчого мислення і сприйняття.

Володіння такими вміннями дозволяє, наприклад, здійснити інтерпретацію художніх текстів, зокрема тлумачення зовнішньої форми літературного твору, визначення та коментування сюжетних елементів, аналіз системи художніх образів. Зокрема, аналізуючи на заняттях твори письменників-класиків І. Нечуя-Левицького («Дві московки», «Рибалка Панас Круть», «Бурлачка» та ін.), Панаса Мирного («Лихий попутав», «П'яниця», «Лихі люди», «Повія» та ін.), І. Франка («Лель і Полель», «Перехресні стежки», «Маніпулянтка», «На дні», «До світла» та ін.), М. Коцюбинського («Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник», «Для загального добра», «Подарунок на іменини», «Persona grata», «Цвіт яблуні», «Intermezzo» та ін.), В. Стефаника («Новина», «Камінний хрест», «Виводили з села», «Стратився» та ін.), звертаємося до внутрішнього світу головних героїв, з'ясуємо, які соціальні фактори впливали на становлення світогляду героїв твору певної епохи.

Одним із показників володіння *інтелектуально-евристичними* вміннями є правильне і вільне володіння термінами. Значення термінів фіксують у термінологічних тлумачних словниках (універсальні енциклопедії, галузеві термінологічні словники). Цінність терміна в тому, що він несе логічну інформацію великого обсягу. У науковому тексті недоцільно без потреби й необхідного обґрунтування подавати термінологію різних галузей. Кожна галузь науки має притаманну тільки їй термінологічну систему. Розвиток термінологічної лексикографії стимулюють регулярні міжнародні конференції: Під егідою Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології на базі Національного університету «Львівська політехніка» відбувається конференція «Проблеми української

термінології. СловоСвіт». Інститут української мови НАН України організовує конференцію «Українська термінологія і сучасність».

До речі, не завжди можна відрізнити терміни від нетермінів. Причина в тому, що вузькопрофесійні слова часто переходять у загальновідомі і розширюють значення. Ступінь термінологізації таких слів коливається залежно від галузі науки. Не використовують у науковому тексті без потреби професійну лексику. Професіоналізми вживаються на позначення спеціальних понять у сфері певної професії: *монітор, файл, принтер, сканер*. Серед слів-професіоналізмів можуть уживатися слова і сполучення слів, за якими суспільною практикою закріплене певне лексичне значення. До таких назв належать складні одиниці термінологічної лексики (*соляна кислота, сірчана кислота, вуглекислий газ*).

Професіоналізми можуть виступати також неофіційними, експресивно забарвленими синонімами до складних термінів або до термінів, що не є усталеними. Наприклад: *оперативка* – *оперативна нарада, заліковка* – *заликова книжка*. Часто професіоналізмами є загальноновживані слова, вжиті у специфічному значенні. Наприклад: *журнал, дошка, вікно* (між уроками) – зі сфери педагогічної діяльності. Не бажано також захоплюватися значною кількістю термінів та власною термінотворчістю.

Цим специфічним словам притаманні такі ознаки: номінативність, наявність точної наукової дефініції, тенденція до моносемії в межах термінологічної системи певної галузі, відсутність експресивних значень, стилістична нейтральність, системність, точність семантики, висока інформативність, переважно вузька професійна сфера поширення, неконотованість, відсутність синонімії, абстрагований, логіко-понятійний характер, системна організація в межах певного термінологічного поля, однозначність, неметафоричність.

Терміни поділяють на загальнонаукові (слова загальнонаукового вживання, що використовуються в різних галузях знань: *властивість, значення, елемент, процес, результат, умова, цілісний, тотожний, продукувати*; у словниках такі слова мають помітку *наук.*); вузькоспеціальні (уживані в певній галузі науки: *похибка, бабка, підойма*).

Важливим джерелом виступають терміни, утворені на власній основі (корінь, наголос; *довкілля, кисень, рушій, залізниця, дослідник*). Однак часто в науковому тексті зустрічаємо терміни, що походять з іноземних мов: *кворум, презентація, апробувати, ексклюзивний* тощо. П. Селігей називає явище надмірного вживання іншомовних термінів «науковим жаргоном». Для позначення досліджуваних об'єктів і фактів слід учений радить вживати терміни, а от зв'язки між ними (логічні, структурні, історичні, функціональні, причинно-наслідкові) доцільно виражати за допомогою загальномовної та загальнонаукової лексики.

Одне з важливих завдань учителя-словесника на уроці – вміти самому і навчити учнів уважно й осмислено читати фаховий (художній,

публіцистичний, науковий) текст. З урахуванням цього *аналітико-інтерпретаційні* уміння визначаємо як уміння аналізувати та інтерпретувати наукові праці й тексти (художні, публіцистичні, наукові); виділяти основні проблеми досліджень; визначають її актуальність; пояснювати ключові слова, робити відповідні висновки.

Працюючи, зокрема, з художнім текстом, важливо заглиблюватися у внутрішній світ, психологію мови героїв, з'ясовувати місце художнього твору у спадщині письменника, літературному житті епохи, в історії національної і всесвітньої літератури, вміти його інтерпретувати, тобто визначати як оригінальність й унікальність художнього твору, так і традиційні ознаки, що виявляються на різних рівнях (у слововживанні, індивідуальній мовотворчості письменника, в сюжеті й композиції, в системі персонажів, особливостях часопростору, інтертекстуальності тощо); виконувати відповідні зіставлення художніх явищ і водночас показувати неповторні особливості індивідуального стилю літератора.

М. Бахтін [29] вважав, що у філології обов'язкове діалогічне проникнення в текст. Інтерпретатор художнього тексту має говорити не тільки про слово, а й зі словом; учитель-словесник має бути готовим здійснювати літературно-філософське, літературно-історичне, літературно-психологічне, текстологічне дослідження, власним прикладом умотивовувати науково-пошукову діяльність школярів, стимулювати їхні пізнавальні інтереси.

Об'єктивна необхідність тлумачення текстів полягає, як зазначає С. Бондар [41], у тому, що розкриття й реалізація всієї повноти смислового змісту є процесом нескінченним, а також в існуванні прихованих, неявних ідей, так званого особистісного знання. Учитель української мови і літератури інтерпретує створений автором художній текст, який віддзеркалює творчі пошуки, літературні і художньо-зображувальні знахідки митця, індивідуальну манеру письма, мистецьке новаторство, додаючи елементи власного літературно-критичного професійного бачення тексту. Інтерпретація передбачає перетворення смислового змісту, його деконструкцію й завжди здійснюється на основі взаємодії смислових цілісностей, являє собою процес переосмислення наявних знань, їх якісне перетворення й поглиблення [41, с. 9].

Для формування аналітико-інтерпретаційних умінь важливі наукові праці В. Гладішева [64], А. Градовського [79], А. Ситченка [284], Г. Токмань [309; 310], в яких акцентується увага на особливостях шкільного філологічного, компаративного аналізу художнього твору, науково-методична спадщина Н. Волошиної [209], Є. Пасічника [236], Б. Степанишина [299], у якій розкриваються особливості методики застосування таких умінь.

Текстово-жанрові уміння. Поняття тексту є об'єктом вивчення цілої низки наук, зокрема, лінгвістики тексту (досліджує структуру мовленнєвих

творів, їх членування, способи створення зв'язності тексту, його смислову побудову), стилістики тексту (різноманітні типи текстів, їх стилістичні особливості, способи розгортання інформації, мовленнєві норми в різних функціональних стилях, типи мовлення (монолог, діалог, полілог) [273]; літературознавства (досліджує структуру і елементи змістової організації та внутрішньої форми літературно-художнього твору, художньо-мовленнєву організацію художнього твору, засоби увиразнення мовлення, родову та жанрову специфіку, літературний розвиток та процес) [58], філологічного аналізу тексту (вивчає основні ознаки тексту: зв'язність, цілісність, інтертекстуальність; текстові знаки; інтерпретацію структури і змісту художнього тексту) [31].

Науковці досліджують текст [273] як цілісний комунікативний блок, що має чітку, логічну структуру, своєрідний внутрішньо завершені частини (розділи, підрозділи, пунктами, параграфи, абзаци), насиченими відповідною термінологією. Текст має бути зорієнтований на читача, стимулювати якісну зміну (розширення, поглиблення) загальної картини світу як автора продукту, так і споживача [273, с. 63].

З-поміж текстово-жанрових умінь виділяємо уміння моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-смислових, жанрово-композиційних особливостей та дотримання принципів текстової організації, новизни та пізнавальної цінності професійно орієнтованої інформації, проблемності назви наукового тексту тощо.

Укладаючи чи створюючи науковий, публіцистичний текст, попередньо збираємо і досліджуємо відповідний матеріал, обдумуємо факти, враховуємо ознаки мовних висловлювань. В іншому випадку такий текст нагадуватиме огляд, реферат прочитаних книг, що виконує лише інформативну функцію. Орієнтація на читача-професіонала актуалізує також і такі дослідницькі функції різножанрових наукових текстів, як *епістемічна* (наукове пояснення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань); *комунікативна* (передавання спеціальної інформації); *перформативна* (встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу); *гносеологічна* (пізнавальну, спрямовану на розширення знань адресата); *когнітивна* (отримання нового знання); *функцію впливу* (прагнення автора переконати читачів / слухачів у правильності своєї позиції); *аргументованого доказу* (наведення доказів або фактів, які підтверджують істинність пояснення і думки); *діалогічна* (звернення автора до думки читача, зіставлення автором свого погляду з підходами, позиціями інших науковців) та ін. [8, с. 43]. Зокрема, наукові статті виконують *дослідницьку* функцію, *презентаційну* (представляють дослідника у науковому товаристві), *оцінну* (містять оцінку стану наукових досліджень з певної проблеми) та *комунікативну* (слугують засобом спілкування).

Учителеві важливо володіти *жанровою культурою*, вміти обирати й аналізувати жанр доцільно до комунікативної ситуації.

За формою жанри наукових текстів поділяють на великі і малі. До великих жанрів належать дисертації, енциклопедії, монографії, довідники, навчальні посібники, до малих – наукові статті, реферати, анотації, тези, огляди, рецензії [273, с. 21]. Художні тексти поділяють на епічні (оповідання, новела, повість, роман, роман-епоса тощо), ліричні (вірш, сонет, медитація, елегія, ода тощо), драматичні (власне драма, комедія, трагедія, драма-феєрія тощо). Публіцистичні тексти представлені такими жанрами: есе, нарис, памфлет, фейлетон та ін. Цілісність фахового тексту передбачає внутрішню організованість, смислову єдність, цілісне оформлення початку і кінця твору, переходи між частинами тексту, що забезпечується визначеними мовними одиницями.

У педагогічному середовищі надають перевагу власне науковим, науково-популярним, науково-методичним статтям, за способом розкриття суті питання – оглядовим, аналітичним, рідше – проблемним і методологічним.

Готуючи наукову статтю, враховуємо, зокрема, інформативну, логічну, оцінну насиченість наукового тексту, тобто ступінь смислової і змістової новизни, що виявляється в авторській концепції, системі авторських оцінок, які допомагають читачеві зрозуміти смисл тексту. Цього досягають шляхом доказовості та об'єктивності викладу, насиченості вузькоспеціалізованими і загальнонауковими термінами. Підвищення інформативної насиченості за мінімальної витрати мовних засобів дозволяє говорити про мовну економію у структурі висловлювання. Цілісність наукового тексту передбачає внутрішню організованість, смислову єдність, цілісне оформлення початку і кінця твору, переходи між частинами тексту, що забезпечується визначеними мовними одиницями. Урешті-решт, початок, середина і кінець тієї ж наукової статті, яку пишемо, адресовані вже різним читачам (зважаючи на наше збагачення досвіду під час читання).

Отже, групу операційних дослідницьких умінь складають уміння творчо мислити, доводити, обґрунтовувати; аналізувати, виділяти головне, суттєве; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; здійснювати інтерпретацію текстів; моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-смислових, жанрово-композиційних особливостей та дотримання принципів текстової організації.

1.2.4. Мовнокомунікативні уміння учителя-словесника: власне комунікативні, редакторські, полемічні

З урахуванням дослідницької позиції Л. Мацько [194], Н. Голуб, [71], Т. Симоненко [283], О. Семеног [273] охарактеризуємо групу *мовнокомунікативних* (власне комунікативні, редакторські, полемічні) умінь, тобто умінь створювати усний і письмовий фаховий текст з урахуванням структурно-смислових, мовностилістичних особливостей;

уміння вести наукову (літературознавчу) дискусію і відстоювати й обґрунтовувати власну думку.

У контексті нашого дослідження звернемося до наукової студії В. Соколової, яка виокремлює три блоки комунікативних умінь – соціально-психологічні, логіко-композиційні, мовленнєві [293]. До соціально-психологічних комунікативних умінь відносять уміння розуміти людей, оцінювати емоційний стан, визначати мотиви поведінки; уміння впливати на людей; уміння розв'язувати проблеми, запобігаючи емоційним конфліктам, аналізуючи досягнення й невдачі. Набуті дослідником логіко-композиційні вміння формують культуру мислення, яка спрямована на сприйняття та відтворення текстів; це вміння формувати тези, добирати аргументи; будувати усне й писемне висловлювання (дотримуючись структури); переконувати, впливати, ураховуючи жанрово-стилістичну специфіку. Власне комунікативні уміння демонструють знання орфоепічних норм, правил інтонаційного оформлення висловлювань; уміння дотримуватись правильності та чистоти, точності й виразності мови; вміння, пов'язані з володінням граматичними нормами, володіння лексичним та синтаксичним рівнями мови.

Підґрунтям *редакторських умінь* майбутніх учителів-словесників слугують знання мовних норм. Важливим етапом роботи зі створення фахового тексту є редагування: правка – вичитування, скорочення, обробка чи переробка. Складність цього етапу полягає в тому, що довгі дні, тижні, місяці, роки роботи над відповідною темою приводять до запам'ятовування цілих шматків тексту і «блокують зір».

Мета редагування – творча праця над текстом для покращення, його змісту і форми, оцінка послідовності викладу матеріалу, аргументованості висновків автора, мовнотилістична правка. Основою редагування є критичний аналіз тексту, що супроводжується ознайомлювальним, поглибленим та критичним читанням. Майбутнім учителям-словесникам важливо вміти осмислювати прочитаний текст, усвідомлювати його своєрідність та оригінальність, виявляти логічні зв'язки між поняттями і фактами, висловлювати власну думку щодо прочитаного.

З-поміж мовнокомунікативних умінь виділяємо *полемічні уміння* (Л. Мацько [196]; Н. Голуб, [71]), тобто вміння використовувати професійні засоби впливу для формування переконань, в основі яких – уявлення, знання, ідеї, що стали мотивами поведінки особистості. Як метод взаємодії, переконання вимагає логічного доведення та передбачає цілеспрямований вплив на свідомість і почуття. Переконання ґрунтуються на міцних знаннях, що тісно переплітаються з волею, становлять зміст мотивів діяльності, внутрішньо зумовлюють поведінку, формують установки людини. З-поміж полемічних умінь виділимо також уміння відстоювати власну позицію. Ідеться, зокрема, про аргументоване доведення, що визначається непохитністю позиції суб'єкта.

У полеміці доцільно вміти визначати позицію співбесідника, оцінити логічність аргументації, сформулювати власну позицію, захистити її за допомогою доказів, що вибудовується як теза – аргументи – висновок, що необхідні для досягнення істинності висловленого судження [31; 193; 273]. Тези містять відповідь на запитання «Що доводиться?», аргументи реалізують мету – надати теоретичні або емпіричні узагальнення, які переконують в істинності тези, демонструють закономірний зв'язок явищ.

Таким чином, групу мовнокомунікативних умінь складають уміння створювати усний і письмовий фаховий текст з урахуванням структурно-сміслових, мовно-стилістичних особливостей; вести наукову (літературознавчу) дискусію; відстоювати й обґрунтовувати власну думку.

1.2.5. Діагностично-прогностичні уміння учителя-словесника: проектувальні, прогностичні, діагностичні, рефлексивні

Важливе місце у структурі дослідницьких умінь учителя-словесника займає група *діагностично-прогностичних умінь*. Таку групу становлять проектувальні, прогностичні, діагностичні й рефлексивні уміння. Ідеться про вміння розробляти проекти уроків-досліджень, моделювати педагогічну ситуацію на уроці, уміння визначати ефективні методи, прийоми та форми роботи з учнями, прогнозувати результати діяльності.

Законодавчі і нормативні вимоги до професійної педагогічної діяльності загострюють увагу до *проектувальних умінь* майбутнього вчителя-словесника. Педагогічне проектування дозволяє особистості проектувати свій розвиток, володіти творчим мисленням, здатністю до винахідництва, передбачати наслідки перспективних змін дійсності [355, с. 11]. Термін «проект» часто пов'язують із поняттям «проблема». Проект як проблема «може означати ситуацію творчості, де людина перестає бути просто власником ідей, відмовляється від свого, приватного, щоб отримати шанс натрапити на щось інше, наповнитися ним, виявити його в своїй творчості» [250, с. 5].

Характерною особливістю проектування є створення нових продуктів, можливих варіантів майбутньої діяльності, прогнозування її результатів [301, с. 56], навчити студентів здобувати ці знання самостійно, вміти застосовувати їх для розв'язання нових пізнавальних і практичних завдань, формувати здатності працювати у різноманітних групах, прищепити уміння користуватися дослідницькими прийомами: збирати необхідну інформацію, вміти її аналізувати з різних боків, висувати різні гіпотези, виконувати проблемні завдання, застосовувати кейс-метод, метод портфолію, метод проектів [173; 343], прогнозувати кінцевий результат і представляти його на вербальному та невербальному рівнях (захист та наявність оформленої теоретичної частини).

Прогностичні вміння на підставі узагальнення наукових джерел [281;

291; 293] розглядаємо як засвоєний педагогом спосіб виконання розумових дій, що дозволяє отримати випереджувальну педагогічну інформацію з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу. З-поміж прогностичних умінь виділяємо вміння здійснювати прогнозування, формулювати педагогічні гіпотези, використовувати методи мисленнєвого експерименту, конструювати педагогічну діяльність з реалізації встановленого прогнозу та управляти процесом його реалізації. Для формування прогностичних умінь важливі прогностичні здібності, педагогічна спостережливість, педагогічна спрямованість мислення, перспективність мислення, схильність до аналітико-синтетичної діяльності, логічність та доказовість, вміння здійснювати творчий пошук.

У практичній діяльності студенти-філологи повинні забезпечувати контроль і оцінку результатів власної педагогічної діяльності. *Діагностичні уміння* – це сукупність контрольних, оцінних, аналітичних, коригуючих умінь, що дозволяють здійснити вимірювання рівня засвоєння знань учнів з мовних і літературних предметів, оцінити рівень навченості, особистісного розвитку учнів. Важливі вміння діагностувати індивідуально-психологічні особливості розвитку особистості школяра, рівень розвитку логічного мислення, здібностей до дослідження, необхідні для залучення його до проведення дослідження. Набуті діагностичні уміння сприяють визначенню прогалин у навчанні школярів, підвищенню ефективності виховного впливу на основі об'єктивних відомостей про учнів, створення оптимальних умов з метою розвитку літературно-творчих і мовних здібностей.

Рефлексивні уміння. Відповідно до філософських джерел поняття «рефлексія» визначають як тип філософського мислення, спрямоване на осмислення і обґрунтування особистісних передумов, звернення свідомості на себе [221, с. 828]. У психологічних джерелах рефлексію визначають як розумовий розвиток, спрямований на пізнання людиною себе: поведінки, дій і вчинків, психологічних станів, почуттів, здібностей, характеру та інших властивостей своєї особистості. С. Рубінштейн зазначає, що розвиток волі індивіда також пов'язаний з виникненням у нього здатності до рефлексії та самоусвідомлення. Завдяки рефлексії здійснюється опосередкована взаємодія суб'єкта зі світом, у ході переломлення зовнішніх впливів через специфіку суб'єктивного світу особистості. При цьому рефлексія виступає як внутрішні умови, включені в загальний ефект, обумовлений закономірним співвідношенням зовнішніх і внутрішніх умов [267, с. 351-352].

Російський дидакт А. Хуторський [333, с. 33-34], пропонуючи методику продуктивного навчання обдарованих учнів, наголошує на тому, що без рефлексивної діяльності неможливо досягти високих результатів, оскільки саме вона забезпечує розуміння суб'єктами того прирощення та змін у знаннях, які вони отримали. Разом з тим створюються передумови для інтеріоризації – переведення знань у внутрішній план. Автор слушно зауважує, що готовність учителів уже сьогодні використовувати на своїх

уроках сучасні активні технології навчання є різною, оскільки їм притаманні різні креативні здібності, ціннісні орієнтири, дослідницькі, проектувальні та рефлексивні вміння [333, с. 223].

Досліджуючи проблему підвищення ефективності професійної підготовки студентів педуніверситетів, М. Солдатенко звертає увагу на те, що майбутній учитель повинен вчитися сприймати себе і розуміти, якими він є, та яким має бути. У цілісну психолого-педагогічну підготовку необхідно обґрунтовано включати механізм рефлексії [294, с. 15]. Цьому сприяють лекційні і практичні заняття із психолого-педагогічних та методичних дисциплін. Значною мірою, на нашу думку, рефлексивна діяльність майбутніх фахівців активізується під час педагогічної практики. Саме включення студента-практиканта у професійну діяльність сприяє формуванню рефлексивних умінь, оскільки йому необхідно самостійно оцінювати не лише проведені уроки й виховні заходи, а й свої особистісні параметри (стійкість і розподіл уваги; комунікативні й організаторські здібності тощо).

З-поміж *рефлексивних* умінь виділяємо вміння здійснювати самоаналіз і самооцінку результатів власної дослідницької діяльності в ролі вчителя, вихователя (підготовка і проведення уроків-досліджень, співпраця з учителями та методистами педуніверситету), встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між умовами своєї діяльності і засобами освітніх цілей; між педагогічними впливами на учня і їх наслідками; способами своїх дій і кінцевим результатом навчального процесу з метою внесення відповідних коректив.

Проведений аналіз груп умінь дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників дозволяє визначити як здатність усвідомлено й осмислено читати, аналізувати, інтерпретувати науковий, художній, публіцистичний текст, створювати власний фаховий (науковий і навчальний) текст шляхом творчого застосування професійних теоретичних знань, практичних умінь і прийомів філологічного аналізу. Серед основних груп дослідницьких умінь нами виділено інформаційні (бібліографічні, лексикографічні, технічні), операційні (інтелектуально-евристичні, аналітико-інтерпретаційні, текстово-жанрові), мовнокомунікативні (власне комунікативні, редакторські, полемічні), діагностично-прогностичні (проектувальні, прогностичні, діагностичні, рефлексивні). Формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників важливо здійснити на основі низки методологічних підходів. Характеристика методологічних підходів до формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури подана в наступному параграфі.

1.3. Аналіз стану формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників

Вивчення теоретичних засад проблеми дослідження формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників стало основою для вивчення стану навчально- і науково-дослідницької діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах.

Результати навчання цих учнів на підготовчих курсах у 2006 – 2008 рр. дали змогу констатувати, що лише 18 відсотків респондентів розуміють дослідницьку діяльність як пізнавальну діяльність, що спрямована на пошуки розв’язання складних, проблемних питань, актуалізує знання, виробляє навички аналізу, вміння абстрагувати, зробити висновок, узагальнювати. Лише 12 % респондентів є членами учнівського наукового товариства, де виконують дослідницькі роботи. Серед труднощів опитані респонденти називають невміння віднайти відповідний матеріал (68 %, працювати з науковою літературою: аналізувати, виділяти головне, суттєве; встановлювати причиново-наслідкові зв’язки, здійснювати інтерпретацію текстів (71 %), створювати усний і писемний текст з урахуванням мовностилістичних особливостей (73 %); брати участь у дискусії; відстоювати й обґрунтовувати власну думку (65 %). Школярі недосконало (67 % опитаних) володіють методикою аналізу художнього твору, мають труднощі з визначенням ідейно-тематичного змісту, розкриття проблематики, композиційної побудови, аналізом образів-персонажів. Такий аналіз засвідчив, що в загальноосвітніх навчальних закладах науково-дослідницька робота з учнями проводиться несистематично. Є потреба прослідкувати наслідки такого явища у вищій школі.

Нами було здійснено аналіз цілеспрямоване педагогічне спостереження за навчально-виховним процесом у вищих педагогічних навчальних закладах, бесіди, опитування, інтерв’ювання (усні і письмові), вивчення результатів діяльності студентів (рефератів, курсових, дипломних, магістерських робіт) серед студентів 1 – 5 курсів і викладачів філологічних факультетів Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Як показує проведений нами аналіз досвіду вищих навчальних закладів, дослідницька діяльність майбутніх учителів-словесників здійснюється в таких формах:

- науково-дослідна робота студентів у процесі вивчення навчальних дисциплін [56; 251; 305; 327; 338];

- участь у роботі наукових гуртків, проблемних груп, наукових семінарах при кафедрах, провідних наукових школах [97; 305; 338]. Наприклад, на філологічному факультеті Волинського державного університету студенти-філологи беруть участь у 29 проблемних студентських

групах, зокрема «Леся Українка та її епоха» (керівник – доц. Н. Сташенко), «Ідейно-естетичні координати української класичної літератури» (керівник – доц. О. Яблонська), «Комунікативно-логічний і концептуальний аналіз поетичного тексту» (керівник – доц. А. Мединська), «Українська класична і сучасна драматургія у контексті світової літератури» (керівник – доц. Н. Колошук), «Поетика літературного твору: компаративний аспект» (керівник – доц. Т. Левчук) [56];

- науково-дослідна робота з бюджетної і госпдогвірної тематики [177; 178; 305];

- участь у конференціях, всеукраїнських олімпіадах, конкурсах студентських наукових робіт [251; 305; 327; 338]. Зокрема, для кращого інформування студентів і викладачів Запорізького національного університету про заходи, що заплановані в Україні щоденно по університетському радіо «ЮНІВЕРС» та в газеті «Запорізький університет» повідомляють інформацію про наукові конференції, конкурси, семінари [104; 105];

- участь у роботі «Клубу молодого словесника» [97];

- функціонування студентського наукового товариства [327];

- публікація наукових статей. Наприклад, у Чернівецькому національному університеті імені Ю.Федьковича результати студентських наукових досліджень друкуються у щорічній збірці «Лінгвістичні студії» [338].

Отже, у вищих навчальних закладах України майбутні учителі-словесники залучають до навчально-дослідницької діяльності під час вивчення навчальних дисциплін, участі в роботі наукових гуртків, проблемних груп, студентських наукових товариств, конференцій, олімпіад, конкурсів тощо. Однак, така діяльність здійснюється недостатньо системно, контролюється вибірково.

Проаналізуємо відповіді студентів за ОКР «Бакалавр» на питання анкети. Студенти загалом розуміють потребу дослідницької діяльності (67 %), вважають, що дослідницька діяльність сприяє формуванню дослідницьких умінь, залученню до активної самостійної наукової діяльності.

Це можна пояснити тим, що на цій спеціальності навчаються частина студентів – випускники педагогічних училищ та коледжів, а також випускники загальноосвітніх шкіл, які виконували під час навчання дослідницьку роботу в МАН. Однак у загальноосвітній школі лише 34 % займалися дослідницькою діяльністю. Тому у 56 % респондентів виникли труднощі під час написання курсових робіт: студентам складно відшукувати літературні джерела, в них відсутні належні уміння і навички роботи з літературними джерелами, їм складно (у 67 %) сформулювати проблему дослідження. У процесі виконання наукових досліджень лише 33 % студентів починали роботу з опрацювання лексикографічних, довідково-енциклопедичних джерел, більшість (67 %) брали для опрацювання (здебільшого для списування, реферативного опису) підручники (78 %), методичні рекомендації (67 %), наукові статті (56 %), монографії (12 %).

Серед запропонованих форм роботи респондентами, які ефективно сприяють формуванню дослідницьких умінь, на думку респондентів, є наступні: написання курсових робіт – 79,9 %, опрацювання наукової літератури – 75,1 %, індивідуальна робота – 71,5 %, самостійна робота – 67 %, написання статей – 58,6 %, семінарські заняття – 30,1 %, практичні заняття – 26,9 %, лекції – 15,5 %.

87 % опитаних вказали на потребу займатися науковою роботою й водночас нарікали на відсутність вільного позааудиторного часу для задоволення своїх наукових інтересів, що гальмує розвиток особистості майбутнього фахівця, його професійних якостей. Під час опитування майбутні вчителі висловили потребу особистісного самовдосконалення, саморозвитку, але існують певні труднощі: недостатній рівень знань, умінь і навичок, перевантаженість навчальною діяльністю.

Опитані відносять до дослідницьких умінь, зокрема, уміння опрацьовувати літературні джерела – 86,7 %, систематизувати і класифікувати наукову інформацію – 78,6 %, виділяти головне, суттєве – 78,3%, проводити експериментальне дослідження – 76,3 %, працювати в пошукових системах Інтернет – 46,9 %, математично обробляти дані – 38,2 %, комунікативні уміння – 34,6 %, здійснювати ретроспективний аналіз педагогічного процесу – 23,6 %, креативні уміння – 0,6 %. Такі вміння, як лексикографічні, редакторські уміння, уміння працювати в пошукових системах Інтернет, математично обробляти дані, polemічні уміння, уміння визначати ефективні методи, прийоми та форми дослідницької роботи з учнями, прогнозувати результати діяльності не називають.

Студенти не називають також операційні уміння, зокрема вміння аналізувати художні твори, абстрагувати, уміння узагальнювати та формулювати висновки; прогностичні уміння, зокрема уміння проектувати хід дослідження, добирати відповідні методи дослідження, моделювати, передбачати можливі результати дослідження, проектувати педагогічну діяльність; діагностичні уміння, зокрема вміння розробляти рівні сформованості педагогічних явищ, розробляти критерії оцінки, здійснювати самоконтроль; інформаційні уміння, зокрема уміння працювати із книгою (виписування цитат, тез та ін.), організовувати пошук даних і відомостей, структурувати дані, використовувати технічні засоби навчання (аудіо-, відеотехніку, діaproектор та ін.); вміння генерувати ідеї, висувати гіпотезу дослідження, виділяти протиріччя дослідження.

Проаналізуємо відповіді студентів-філологів за ОКР «Спеціаліст» на питання анкети. Як показує аналіз, під час вивчення психолого-педагогічних, методичних, більшою мірою літературознавчих дисциплін та написання курсових робіт студенти (56 %) опрацьовують, конспектують наукові статті учених-мовознавців і літературознавців, що представлені у фахових журналах, збірниках наукових праць, однак здебільшого такі конспекти нагадують реферати без власного бачення проблеми, виділення дискусійних

питань, лише 24 % студентів готують власні статті, 45 % студентів – наукові доповіді з проблеми власного дослідження, часто (у 74 %) нечітко вміють дати характеристику наукової статті.

Як показало опитування, у навчально-пізнавальній діяльності студенти виконували індивідуально-дослідні завдання із курсів літературознавчого, психолого-педагогічного, методичного циклів, однак дослідницька складова часто зводиться лише до описового реферування. Під час написання курсових робіт з історії української літератури майбутні учителі української мови і літератури недостатньою мірою володіли методологією та методами літературознавчого дослідження, охарактеризовували стан проблеми дослідження в теорії та практиці, не виокремлювали наявні протиріччя. Типовими недоліками логіко-композиційної структури конспектів наукових праць, які виконували студенти, є нерівномірність складових і відсутність зв'язку між ними; порушення логічної послідовності у викладі; декларативність і бездоказовість положень; намагання подати якомога більше матеріалу за короткий проміжок часу; теоретичні міркування, не підсилені відповідними ілюстраціями; відхід від основної теми; наявність зайвих деталей, що ускладнюють розкриття теми; відсутність чітких проміжних висновків тощо.

Студенти, як показують дані, упродовж навчання, загалом набувають умінь проводити наукові дослідження, частина з них залучена до роботи у наукових гуртках і науково-дослідній лабораторії. Як свідчить анкетне опитування, лише 38,5 % респондентів виступали з доповідями на звітних студентських науково-практичних конференціях, 23,3 % опитаних готували статті з теми наукового дослідження, 19,7 % респондентів брали участь у конкурсі студентських робіт, у роботі міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях брали участь лише 5,5 %, хоча потребу в цьому вбачають для розвитку дослідницьких умінь 76%. 28 % студентів є учасниками наукових конкурсів, предметних олімпіад, конференцій як свого, так й інших ВНЗ.

Опитування, анкетування здійснювали також серед учителів-словесників (усього – 36 чол.) і викладачів (усього – 18 чол.). Респонденти (87 %) наголосили на потребі роботи з обдарованою учнівською і студентською молоддю, з-поміж визначень поняття «дослідницькі уміння» учителі (63 %) обрали характеристику вміння застосовувати певні прийоми наукового методу пізнання в умовах рішення навчальної проблеми у процесі виконання навчально-дослідницького завдання, викладачі (78 %) обрали таке визначення. це цілеспрямовані дії, які ґрунтуються на системі раніше засвоєних у процесі навчально-пізнавальної та науково-дослідницької діяльності знань, умінь і навичок та відповідають логіці науково-дослідної діяльності. Лише 23 % вчителів готували учнів у Малій академії наук, для покращення стану дослідницької діяльності учнів і студентів 56 % учителів і 73 % викладачів пропонують передусім зацікавлення відповідною темою на

лекції, практичному заняттях, використання з цією метою методів проблемного навчання, евристичної бесіди, систематичне консультативне науково-інформаційне забезпечення наукового дослідження, впровадження результатів пошуку у практику загальноосвітніх закладів тощо.

Учасники опитувань виокремили фактори, які негативно впливають на організацію успішної науково-дослідної роботи студентів: недостатня дослідницька спрямованість навчального процесу, недостатня якість мотивації та стимулювання, творчості і новаторства.

Констатувальне дослідження передбачало також з'ясувати роль і місце навчальних і педагогічних практик у формуванні дослідницьких умінь студентів філологічних факультетів. Нас цікавило, як студенти, викладачі розуміють її мету, завдання, зміст, типові труднощі, з якими вони зустрічаються під час педагогічної практики, які зміни і новації у викладанні уроків української мови і літератури, проведенні учнівських досліджень вони пропонують тощо.

Серед 38,5 % студентів під час проходження навчальних, педагогічної практики проводили анкетування, інтерв'ювання, тестування з учнями в загальноосвітніх закладах. До проведення цього виду роботи залучалися і 15,5 % студентів 1 – 2 курсу під час проходження діалектологічної, фольклорної, літературно-краєзнавчої, етнографічної практик. 23% студентів складали питальники до певної теми, 18 % прагнули інтерпретувати прослухані жанри, 24% – складали розповіді для проведення екскурсій краєзнавчому музеї.

Як з'ясувалося, для 33,5 % студентів значення педагогічної практики полягає можливості поглибити теоретичні знання, набуті досвіду педагогічної діяльності, 28 % опитаних набули вмінь роботи з учнями, 27 % – усвідомити недоліки в теоретичних знаннях і практичних умінь. Лише 26 % практикантів у процесі проведення уроків і позакласних заходів виконували дослідницьку роботу, моделювали ситуації, використовували під час роботи з художнім текстом методи читання вголос, «мозковий штурм», метод творчого самопочуття, творчого самовираження, 21 % – читацький щоденник, 32 % – готували реферат-огляд, анотації, дослідницькі проекти, портфоліо.

Аналіз звітної документації практик, проведений нами на філологічних факультетах педагогічних університетів, засвідчив відсутність належного зв'язку між навчальними і педагогічними практиками для формування дослідницьких умінь. Лише 11 % студентів використовували автентичні матеріали літературно-краєзнавчої практики на уроках чи в позакласних заходах, виконували курсові і дипломні роботи з методик на літературно-краєзнавчому матеріалі регіонів, 8 % залучали до такої експериментальної роботи школярів. У системі практик поки що недостатньо реалізується принцип неперервності, орієнтований на формування дослідницьких умінь і їх послідовний розвиток і вдосконалення від курсу до курсу. З-поміж причин

такого стану – неврегульованість системи цілей, функцій, форм перевірки практик, невідпрацьований механізм урахування індивідуальних особливостей, інтересів студентів, взаємозв'язку як між викладачами-методистами, так і різними кафедрами, які опікуються організацією і проведенням навчальних і педагогічних практик тощо.

На другому етапі констатувального експерименту, завданням якого була педагогічна діагностика рівнів сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури було розроблено критерії сформованості означених умінь (*особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії; ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій; якість результатів розумової або практичної дії, а також критерій загального обсягу умінь*) і відповідні показники.

Зазначимо, що критерії відображають сутнісні характеристики рівнів досліджуваного утворення. У довідкових джерелах критерій визначають як ознаку, за якою класифікуються, оцінюються відповідним індикатором психічні явища, дії або діяльність, зокрема під час їх формалізації [44, с. 165]; мірило для визначення оцінки предмета, явища [289, с. 305]; показники, які поєднують у собі методи розрахунку, теоретичну модель розподілу і правила прийняття рішення про правдоподібність нульової або однієї з альтернативних гіпотез [74, с. 181].

С. Батишевим визначено, що основними критеріями для визначення рівня знань і умінь учнів з теоретичних дисциплін можуть бути: кількість правильно розв'язаних завдань; співвідношення кількості вирішених і заданих завдань; успішність учнів; узгодження кінцевого результату з поставленим завданням; зіставлення й порівняння окремих процесів, узагальнення, виділення в них загального і типового, подібності і розходження; осмислення знань, умінь і навичок; розкриття внутрішньої сутності явищ і процесів; пояснення взаємозв'язків і основних закономірностей; застосування отриманих знань, умінь і навичок на практиці й перенесення їх на інші види роботи [28, с. 172]

Отже, під критерієм розуміємо ознаку, на основі якої відбувається оцінка, визначення та класифікація певних якостей. Кожний критерій має ряд показників, які характеризують найбільш істотні і необхідні прояви діагностованої якості, спрямованість мотивації, знання, оволодіння операціями.

При виборі критеріїв враховували дослідницькі ідеї А. Киверялга [176], Н. Котляревської [157, с. 97], суть яких полягає в тому, що критерій має відповідати відповідному умінню і будь-яка зміна деякої характеристики уміння повинно відображатися зміною значення критерію; критерій має забезпечувати умови для якнайпростішого вимірювання.

Узагальнення і систематизація опрацьованих наукових джерел, дослідно-експериментальна робота дала підстави розробити такі критерії

сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників:

- особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії;

- ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій;

- якість результатів розумової або практичної дії, а також узагальнюючий критерій.

Узагальнюючий критерій – це загальний обсяг умінь, який конкретизується загальною кількістю продіагнованих умінь у конкретного студента [157, с. 213].

Визначені критерії тісно пов'язані між собою й утворюють цілісність, що враховує специфіку професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури. Конкретним вимірником критерію є показник. Як зазначається в наукових джерелах, що стосуються організації і проведення педагогічного експерименту, головною характеристикою показника є конкретність. Це дозволяє розглядати його як більш часткове щодо критерію; один і той самий критерій може мати кілька показників [157, с. 97]. Отже, показники – це якісні або кількісні характеристики сформованості того чи іншого критерію.

Розкриємо зміст кожного критерію сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури на підставі конкретизації відповідними показниками.

Показниками критерію *особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії* є наявність стійкої мотивації до дослідницької діяльності; чітке розуміння змісту і мети тих чи інших видів діяльності.

Показниками критерію *ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій* є ступінь самостійності у використанні умінь; здатність самостійно усвідомлювати наукову інформацію; здатність послідовно і самостійно виконувати дії; здатність узагальнювати і презентувати результат дослідження.

Показники критерію *якість результатів розумової або практичної дії* такі: співвідношення кількості виконаних і запропонованих індивідуально-творчих завдань; навчальні досягнення (успішність) студентів у науково-дослідницькій діяльності; логічність, повнота, послідовність, обґрунтованість оцінних суджень; оригінальність мислення). Ці критерії взаємозумовлені.

Критерій загального обсягу умінь конкретизується загальною кількістю продіагнованих умінь у конкретного студента.

На основі визначених критеріїв і показників обґрунтуємо рівні сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників, однак попередньо звернемося до психолого-педагогічної характеристики студента філологічного факультету. Дослідження психологів (Г. Костюк, О. Леонтьєв, В. Рибалка та ін.) засвідчують, що в цей період відбувається інтенсивне

становлення характеру, відбувається максимальна активізація пізнавальної діяльності, інтелектуального потенціалу і водночас це період вияву егоїзму або невпевненості у своїх можливостях тощо. Отже, виникає потреба скрупульозно враховувати психолого-педагогічні особливості студентського віку при розробці завдань дослідницького, культурологічного, аксіологічного спрямування.

Важливо враховувати також задатки або нахили, природні, спадкові психологічні властивості індивіда, своєрідна передумова розвитку здібностей [156], мовні здібності, визначені О. Леонтьєвим як сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, відтворення й адекватне сприйняття мовних знаків мовного колективу [183, с. 54], мовні, літературні здібності, до яких відносять пам'ять, гнучкість образного мислення, багатство і розкутість словесних асоціацій, творчу уяву, віртуозність образотворення (фантазія), оригінальність словесної деталі. (П. Білоус) [36, с. 78], педагогічні здібності (педагогічний такт, спостережливість, гнучкість мислення, володіння методами навчання предмета, інтерес до внутрішнього світу особистості, здатність до співпереживання, а також самоосвіти, самовираження і саморозвитку (О. Семенов) [276, с. 78].

Спираючись на дослідницькі міркування В. Беспалька [33, с. 22], А. Філіпова, В. Ліпинського, В. Князева [317] щодо рівнів умінь, щодо формування умінь як процесу поглиблення та розширення знань, прилучення учнів / студентів бачити різні сторони об'єктів, використовувати різноманітні поняття, а через повідомлення знань виконувати завдання пошукового характеру (ідеться про проблемне навчання), про формування умінь відповідно до теорії К. Платонова і Г. Голубєва [248] як ряду етапів (первинне уміння, недостатньо уміла діяльність, окремі загальні уміння, високорозвинене уміння, майстерність) з метою утворення нового уміння, воно містить елементи творчості, саме ці вміння допомагають учням легко і швидко знаходити й приймати правильні, оригінальні рішення у різних ситуаціях.

Результати спостережень, опитувань, анкет, творчих завдань, перевірки кваліфікаційних робіт і звітів навчальних і педагогічних практик, виступів студентів стали основою розподілу студентів на три групи відповідно до рівня володіння дослідницькими умінями. Рівні сформованості дослідницьких умінь визначали за середнім значенням вияву показників обраних критеріїв: низький рівень – від 0 до 3,4 балів; середній рівень – від 3,5 до 4,4 балів; високий рівень – від 4,5 до 5,0 балів. Відповідно до критеріїв встановлено якісну характеристику рівнів.

Визначено, що у студентів першої групи (*високий* рівень, 4,5 – 5,0 балів) переважна більшість показників критеріїв (особистісно-мотиваційна спрямованість на виконання дослідницької дії; ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій; якість результатів розумової або практичної дії) виражені яскраво.

У студентів сформований стійкий інтерес та індивідуально-творчий підхід до теоретичного осмислення й альтернативного бачення дослідницької

проблеми, дослідницьких процедур та інтерпретації їх результатів, усвідомлення необхідності дослідницької діяльності. Вони мають високий рівень прагнення до постійного професійного та особистісного вдосконалення. У цієї групи наявне позитивне емоційно-ціннісне ставлення до особистісного і професійного саморозвитку і самовдосконалення, розвинуті рефлексивні здібності; наявне критичне мислення; вони чітко розуміють зміст і мету тих чи інших видів діяльності, вільно володіють дослідницькими вміннями різних груп, самостійно застосовують їх при виконанні завдань різного ступеня складності. Студенти швидко знаходять, відбирають і систематизують наукову інформацію, правильно формулюють запити (ключові слова), зберігають статистичні дані, уміють аналізувати стан проблеми дослідження в теорії та практиці, виокремлюють наявні протиріччя, узагальнюють та презентують результат дослідження.

Під час аналізу фахового тексту виявляють цілісність, глибину і всесторонність, повноту виконуваних дій і операцій, чітко самостійно і усвідомлено виконують окремі операції й дії, вільно обґрунтовують оцінні судження, виявляють власну творчість. Спостерігається активність, результативність, самостійність, логічність, послідовність і повнота виконання розумових або практичних дій щодо моделювання зв'язного тексту з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей; творчо та своєрідно інтерпретують ті чи інші літературознавчі та педагогічні явища та поняття, наводять і аргументують власні приклади. Здійснюють критичний аналіз взаємозв'язку змісту і форми, оцінку послідовності, логічності викладу матеріалу, аргументованості висновків, мовностилістичну правку тексту.

При підготовці наукової доповіді, виступу володіють на високому рівні мовними нормами, використовують професійні засоби впливу для формування власної позиції, аргументують дослідницьку думку за допомогою доказів. Успішно розробляють проекти уроків-досліджень, моделюють педагогічну ситуацію на уроці, діагностують індивідуально-психологічні особливості школярів, прогнозують хід навчально-виховного процесу, передбачають результати діяльності, здійснюють самоаналіз і самооцінку власної дослідницької діяльності.

У другій групі студентів (*середній рівень*, 3,5 – 4,4 балів) переважна більшість показників критеріїв виражена достатньою мірою. Студенти самостійно та за допомогою викладача виявляють інтерес до науково-дослідної роботи, бажання і прагнення до практичних досліджень, професійного та особистісного вдосконалення, розуміють зміст, мету діяльності, в основному володіють понятійно-термінологічним апаратом літературознавчого (педагогічного) дослідження; різними дослідницькими вміннями, щоправда, відчують ускладнення при самостійному виконанні завдань різного ступеня складності, аналізі та інтерпретації фахового тексту. У цілому виявляють повноту виконуваних дій і операцій: сприймають,

критично мислять, виділяють головне, здійснюють пошук літератури і вилучати потрібну інформацію з довідникових та наукових джерел, аналізують й інтерпретують наукові, художні, публіцистичні тексти, на достатньому рівні володіють мовними нормами. За допомогою викладача обґрунтовують оцінні судження, дослідницьку позицію, розробляють проекти уроків-досліджень, в основному моделюють педагогічну ситуацію на уроці, діагностують індивідуально-психологічні особливості школярів, прогнозують хід навчально-виховного процесу, здійснюють самоаналіз і самооцінку власної дослідницької діяльності.

Третя група студентів (*низький рівень*, 0 – 3,4 бали) характеризується тим, що більшість показників критеріїв виражена слабо. Студенти володіють лише окремими дослідницькими вміннями і застосовують їх при виконанні завдань різного ступеня складності лише під керівництвом викладача. У студентів епізодично виявляється прагнення до постійного професійного та особистісного вдосконалення, не сформований інтерес до дослідницької діяльності.

Майбутні учителі-словесники частково аналізують стан проблеми дослідження, виокремлюють наявні протиріччя, не виконують окремі операції та дії, не виявляється активність, самостійність при виконанні теоретичних і практичних дій. Лише за допомогою викладача знаходять, відбирають і систематизують наукову інформацію, не вміють аналізувати стан проблеми дослідження в теорії та практиці, частково узагальнюють результати дослідження. Під час аналізу фахового тексту, моделювання зв'язного тексту з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей епізодично виконують окремі операції й дії, на низькому рівні володіють мовними нормами, не вміють обґрунтовувати власну думку за допомогою доказів, оцінні судження, нездатні до критичного аналізу, обґрунтованої інтерпретації фахового тексту. Відчувають труднощі, коли розробляють проекти уроків-досліджень, не здійснюють самоаналіз і самооцінку власної дослідницької діяльності.

На другому етапі констатувального експерименту передбачали з'ясувати рівень сформованості інформаційних (бібліографічних, лексикографічних, технічних), операційних (інтелектуально-евристичних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових), мовнокомунікативних (власне комунікативних, редакторських, полемічних), діагностично-прогностичних (проектувальних, прогностичних, діагностичних, рефлексивних) дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях, чинники ефективності науково-дослідницької і навчально-дослідницької діяльності.

Кількісний аналіз одержаних результатів передбачав підрахунок числа правильних повних, правильних неповних, неповних і відсутніх відповідей. Для підрахунку узагальнених показників рівнів бралися результати відповідей студентів за кожним критерієм (особистісно-мотиваційна

спрямованість студентів на виконання дослідницької дії; ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій; якість результатів розумової або практичної дії). У констатувальному експерименті взяло участь 309 студентів вищих навчальних закладів.

Показниками критерію особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії є наявність стійкої мотивації до дослідницької діяльності; чітке розуміння змісту і мети тих чи інших видів діяльності. Проведений тест на визначення особистісних якостей дослідника [49] виявив ступінь усвідомлення студентами значення цих умінь для майбутньої професійної діяльності. Із запропонованих особистісних якостей дослідника студенти виділяють допитливість, цілеспрямованість, здатність правильно формулювати проблему, образність мислення, упевненість у своїх силах, здатність до критичного аналізу. Не називають студенти такі важливі якості, як незалежність мислення, гнучкість розуму, концентрація уваги, наполегливість, терпимість, дисциплінованість.

Для діагностики рівнів сформованості інформаційних, операційних, мовнокомунікативних, діагностично-прогностичних умінь запропонували студентам виконати низку завдань. При якісному аналізі відповідей враховувалися правильність, глибина і всесторонність аналізу художнього тексту, повнота виконуваних дій і операцій; ступінь самостійності у використанні умінь; обґрунтованість оцінних суджень. Статистична обробка результатів здійснювалася із застосуванням спеціальних можливостей електронних таблиць MS Excel.

Для перевірки сформованості інформаційних (бібліографічних, лексикографічних, технічних) умінь використовували, зокрема, такі завдання: за допомогою словників літературознавчих термінів з'ясуйте значення таких термінів і зробіть ідейно-тематичний аналіз епічного та ліричного творів: *тема, ідея, проблематика, конфлікт, мотив, анафора, плеоназм, тавтологія*; поясніть, як оформлюються посилання; проаналізуйте специфіку роботи з онлайн-словниками та енциклопедіями; підберіть наукові джерела до теми дослідження за предметним та алфавітним каталогами бібліотеки, складіть список наукових джерел за творчістю І. Нечуя-Левицького, доповніть список знайдених джерел за допомогою електронного пошуку та ін. У майбутніх учителів-словесників виникали труднощі з правильним оформленням бібліографічного опису.

Для діагностики рівнів сформованості операційних (інтелектуально-евристичних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових) умінь студенти характеризували тип тексту (опис, міркування, розповідь), ключові слова, лексичні і граматичні засоби в тексті, складали анотації, резюме до наукових статей, аналізувати художні твори під кутом зору їх естетичної вартості, культуротворчої цінності, суспільного значення тощо; здійснювали аналітичний огляд літературно-критичних статей та досліджень щодо творчості окремих персоналій та літературного процесу загалом; аналізували

публіцистичні і наукові тексти.

Аналіз педагогічного спостереження і відповідей студентів на заняттях з мовної, історико-літературних курсів показав, що більшість респондентів (67 %) не має повноцінних уявлень про функції слова як художньо-творчого засобу, наявний загалом низький рівень сформованості текстово-інтерпретаційних умінь, під час аналізу текстів часто спостерігається лише елементарний переказ без спроби проникнути у своєрідність творчої манери автора. Існує нагальна потреба в необхідних навичках філологічного аналізу тексту, що забезпечує цілісне сприймання твору не тільки на рівні інтелекту, а й почуттів, виховує у студентів сприйнятливості, емоційну чутливість на художні цінності, формувати мовний смак.

Можливо, така ситуація пояснюється тим що для лекцій у вищій школі характерні недостатня практична спрямованість, відсутні проблемні, дискусійні ситуації і радість відкриття істини. За результатами поточного контролю, заліково-екзаменаційних сесій лише 28 % студентів ґрунтовно аналізують художні твори; аргументують власні судження; беруть активну участь в обговоренні образів-персонажів, дослідницької позиції автора; вирізняються оригінальністю мислення тощо.

Для діагностики рівнів сформованості мовнокомунікативних (власне комунікативних, редакторських, полемічних) умінь пропонувалися завдання проаналізувати мовні засоби наукової статті, навчального посібника, наукової дискусії; відредагувати фаховий текст; перекласти фаховий текст з російської на українську мову; створити (підготувати) усний і писемний науковий текст (науковий виступ, анотацію) з урахуванням структурно-сміслових, мовностилістичних особливостей тощо.

Для діагностики рівнів сформованості діагностично-прогностичних умінь майбутнім учителям української мови і літератури було запропоновано такі завдання: у періодичних виданнях «Дивослово», «Українська література в загальноосвітній школі», «Українська мова та література в школі» виділіть актуальні проблеми мово-, літературознавства на сучасному етапі; складіть схему «Основні шляхи апробації наукового дослідження»; порівняйте емпіричні методи дослідження та визначте мету та доцільність використання запропонованих методів; на основі публікацій відомих методистів М. Вашуленка, Н. Волошиної, О. Куцевол, М. Пентилюк, Г. Токмань розкрийте особливості запропонованих методів, форм роботи з текстом: метод «Спрямоване читання», роботу в парах, аналіз ілюстрації до твору, рольову гру, дебати, філологічне дослідження, філологічне спостереження та ін.

Результати діагностики рівнів сформованості дослідницьких умінь студентів КГ і ЕГ подано в табл. 1.3. На основі аналізу табл. 1.3. ми прийшли до висновку, що основні кількісні та якісні показники рівнів сформованості дослідницьких умінь студентів КГ і ЕГ співпадають. Переважаючим рівнем і в КГ і в ЕГ є низький: КГ (інформаційні уміння – 58,3 %, операційні уміння – 64,5 %, діагностично-прогностичні уміння – 69,7 %, мовнокомунікативні

уміння – 64,5 %), ЕГ (інформаційні уміння – 58,7 %, операційні уміння – 66,3 %, діагностично-прогностичні уміння – 72,8 %, мовнокомунікативні уміння – 63,1 %).

Як засвідчує табл. 1.3, високого рівня сформованості дослідницьких умінь досягли студенти КГ (інформаційні уміння – 7,2 %, операційні уміння – 5,2 %, діагностично-прогностичні уміння – 5,2 %, мовнокомунікативні уміння – 7,2 %), студенти ЕГ (інформаційні уміння – 7,6 %, операційні уміння – 5,4 %, діагностично-прогностичні уміння – 6,5 %, мовнокомунікативні уміння – 9,7 %). На середньому рівні сформованості дослідницьких умінь перебували студенти КГ (інформаційні уміння – 34,3 %, операційні уміння – 30,2 %, діагностично-прогностичні уміння – 25,0 %, мовнокомунікативні уміння – 28,1 %) і ЕГ (інформаційні уміння – 33,7 %, операційні уміння – 28,2 %, діагностично-прогностичні уміння – 20,6 %, мовнокомунікативні уміння – 26,0 %).

Таблиця 1.3

**Результати рівнів сформованості дослідницьких умінь
у майбутніх учителів-словесників
на етапі констатувального експерименту**

Групи дослідницьких умінь	Рівні					
	КГ			ЕГ		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
	%	%	%	%	%	%
Інформаційні	7,2	34,3	58,3	7,6	33,7	58,7
Операційні	5,2	30,2	64,5	5,4	28,2	66,3
Діагностично-прогностичні	5,2	25,0	69,7	6,5	20,6	72,8
Мовнокомунікативні	7,2	28,1	64,5	9,7	26,0	64,1
Загальний рівень	6,2	29,4	64,3	7,3	27,1	65,5

Отже, загальний рівень сформованості дослідницьких умінь (див. рис. 1.3) студентів можна вважати низьким (низький КГ – 64,3 %, ЕГ – 65,5 %, середній КГ – 29,4 %, ЕГ – 27,1 %, високий рівень КГ – 6,2 %, ЕГ – 7,3 %).

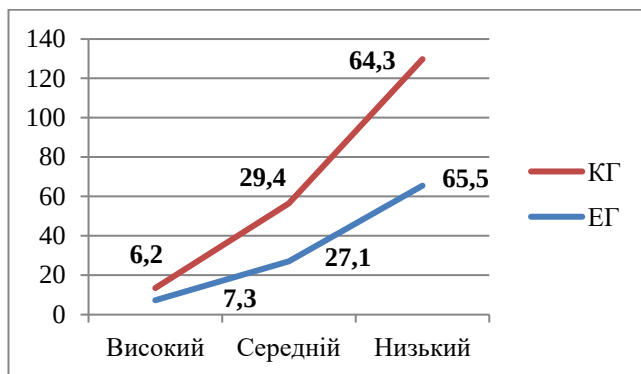

Рис. 1.2. Загальний рівень сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників – студентів КГ і ЕГ на етапі констатувального експерименту

Подамо дані за узагальнюючим критерієм (див. табл. 1.4). За результатами анкетувань, творчих завдань, педагогічних спостережень констатовано загалом низький рівень сформованості дослідницьких умінь у студентів-філологів (майже 70 %), що зумовлено репродуктивним характером дослідницької діяльності студентів, відсутністю взаємозв'язку й наступності міждопрофесійним і професійним етапами підготовки вчителя-словесника як дослідника, недостатню реалізацію взаємозв'язку теоретичної і

Таблиця 1.4

Сформованість дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників на етапі констатувального експерименту

Рівні сформованості дослідницьких умінь	Експериментальна група	Контрольна група
	%	%
Високий	7,3	6,2
Середній	27,1	29,4
Низький	65,5	64,3

практичної підготовки в педагогічному університеті, що доводить необхідність розробки моделі формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури.

Вивчення стану навчально- і науково-дослідницької діяльності, сформованості дослідницьких умінь майбутніх учителів української мови і літератури продовжили аналізом навчально-методичного забезпечення: робочих навчальних програм, посібників і підручників.

Як показує проведений нами аналіз, метою курсу «Основи наукових досліджень» відповідно до робочої програми Ж. Красножан [160] є ознайомити студентів-філологів з різними формами науково-дослідної роботи, навчити їх працювати з книгою, конспектувати лекції та першоджерела, підбирати літературу до певної теми, складати бібліографію, користуватися бібліотечними каталогами, писати реферати тощо. Поряд із цим у програмі недостатньо уваги приділено операційним, лексикографічним, редакторським, полемічним умінням.

Серед завдань вивчення дисципліни «Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття» (укладачі: А. Гуляк, Н. Янкова) [138], як показує аналіз робочої навчальної програми, визначено: засвоєння набутків сучасного літературознавства, нерозривній єдності літературного процесу та його теоретико-наукового осмислення; оволодіння закономірностями літературного процесу кінця XIX – початку XX століть; удосконалення та подальший розвиток набутих на молодших курсах знань, навичок та вмінь прочитання й аналізу літературних текстів у межах тем, зазначених програмою; використання максимального спектру методів літературного аналізу художнього твору; дослідження специфіки авторського стилю художнього твору. Відповідно до робочої навчальної програми майбутні вчителі самостійно аналізують літературні тексти, розрізняють провідні стилі в літературному процесі XX століття, виділяють проблемно-тематичні особливості літературного процесу, систематизують літературні факти та явища, дають їм об'єктивну оцінку.

У навчальній програмі «Українська література (перша половина XIX ст.)» (укладач Л. Боярська) подано не лише анотації щодо вивчення життєвого і творчого шляху письменників а й методичні рекомендації, розкрито специфіку вивчення окремих тем. Варто зауважити, що автором до кожної теми розроблено питання для самостійної роботи, що спрямовані на порівняння сюжетів творів, визначення особливостей літературних напрямів і течій, окреслення політичних, філософських поглядів письменників-класиків. Л. Боярська [312] радить вивчати історію української літератури першої половини XIX ст., розширивши принципи історико-літературного дослідження, здійснюючи аналіз літературного процесу з урахуванням єдності біографії письменника і його світогляду, художнього методу та суспільного смислу і значення його творів, визначати основні художні ознаки творчого методу.

Важливе місце в навчальній програмі С. Касьянкової [142] відводиться самостійній роботі, під час якої студентам пропонують ознайомитися з творами, які визначають характер літературного процесу, і зробити відповідні конспективні записи, прочитати і законспектувати літературно-критичні праці науковців, що дасть змогу аналізувати літературно-мистецькі явища з використанням відповідного літературознавчого понятійного апарату.

Г. Немченко, І. Немченко та І. Цуркан у навчальних програмах з історії української літератури [215; 336] подано зміст матеріалу відповідно до кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Вивчення дисципліни підпорядковано основним завданням: методичним: вироблення у студентів навичок методики аналізу літературних творів; пізнавальним: вивчення доробку письменників, визначення прикмет їх творчої манери, окреслення їх місця в контексті української та світової літератури ХІХ століття; практичним: удосконалення у студентів умінь і навичок аналізу літературних творів, вивчення напам'ять художніх текстів, передбачених програмою вищих навчальних закладів. Однак ця програма, як і попередні, недостатньою мірою спрямована на формування у майбутніх учителів-словесників основних груп дослідницьких умінь, зокрема, бібліографічних, лексикографічних, інтелектуально-евристичних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових.

Розглянемо специфіку навчальних посібників та підручників у контексті означеної проблеми. У навчальному посібнику «Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення» В. Пілюшенка, І. Шкрабак, Е. Славенко [245] розкрито методологічні основи наукового пізнання і творчості, зокрема методи активізації творчого мислення, методологію та методи дослідження, роль експерименту у наукових роботах. Посібник розширює знання студентів філологічних факультетів про специфіку організації та етапи проведення наукових досліджень.

У курсі лекцій «Методологія системного підходу та наукових досліджень» О. Кустовської [170] студенти ознайомлюються з основними принципами, етапами, методами, та історією розвитку системного підходу у науці. Автор звертає увагу на специфіку методології наукових досліджень, структуру магістерської роботи, правила її оформлення та захист.

У підручнику «Історія української літератури ХІХ століття» [136; 137] за редакцією М. Жулинського розглянуто літературний процес ХІХ ст., проаналізовано літературні течії та напрями. У практичному блоці студентам запропоновано комплекс контрольних запитань та завдань до тем, подано різні підходи вчених щодо періодизації літературного процесу, біографій та творчості письменників-класиків. Автори звертають увагу майбутніх учителів на наукову діяльність письменників М. Костомарова, Л. Боровиковського, П. Куліша, І. Франка тощо, специфіку їхніх праць та роль у розвитку української літератури.

Важливим засобом у формуванні дослідницьких умінь студентів філологічного факультету слугують підручники за ред. О. Гнідан «Історія української літератури (70 – 90-ті роки)» [134; 135], «Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.» [139; 140]. Майбутні вчителі-словесники ознайомлюються не тільки з розвитком літературного процесу 70 – 90 рр. – початку ХХ ст., а й переосмислюють спадщину українських

письменників різних напрямів і наукових шкіл, досліджують особливості наукової діяльності письменників М. Драгоманова, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, І. Франка, С. Єфремова, Лесі Українки тощо.

За навчальними посібниками «Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах» [236] за ред. Є. Пасічника та «Наукові основи методики літератури» [209] за ред. Н. Волошиної студенти ознайомлюються з методологією, методикою, принципами, прийомами та шляхами аналізу художнього твору, зі специфікою вивчення літературно-критичних статей, основними формами позакласної роботи з української літератури, що спонукають до дослідження тексту. У навчальному посібнику «Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія)» [173] О. Куцевол проаналізовано сучасні інтерактивні лекційні, практичні та лабораторні заняття з методики викладання української літератури, розкрито особливості творчої спрямованості самостійної, позааудиторної і науково-дослідної роботи студентів-філологів. Даний матеріал спонукає майбутніх учителів української мови і літератури до імпровізації і моделювання уроків під проходження педагогічних практик.

Формуванню дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників сприяють посібники «Стилістика української мови» [194] за ред. Л. Мацько, «Практична стилістика і культура української мови» Н. Бабич [17], «Культура наукової української мови» О. Семеног [273]. Автори розглядають текст як категорії лінгвостилістики, його структурно-інтонаційну організацію, розкривають особливості стилів української мови, зокрема художнього та наукового, жанрову специфіку наукового стилю, аналізують стилістичні засоби української мови, стилі навчання та схеми аналізу. Вдало, на нашу думку, запропоновано різнорівневі практичні завдання, що дає змогу студентам-словесникам закріпити теоретичний матеріал і формувати уміння його використати у подальшій педагогічній та науковій діяльності.

Водночас аналіз навчальних посібників засвідчив: навчально-методичний матеріал недостатньою мірою відображає спрямування авторів на формування у майбутніх учителів-словесників бібліографічних, лексикографічних, інтелектуально-евристичних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових, редакторських, полемічних умінь, оволодіння студентами культурою дослідницької роботи з фаховим текстом. З урахуванням наявного досвіду і рефлексії власної педагогічної діяльності для майбутніх учителів-словесників нами підготовлено навчально-методичне забезпечення, що враховує проблему дослідження. Виявлений стан підтверджує необхідність розробки методологічних підходів формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.

Розділ 2

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

2.1. Методологічні підходи до формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників

Готовність майбутніх учителів української мови і літератури здійснювати дослідницьку діяльність у загальноосвітніх навчальних закладах значною мірою залежить від сформованих у процесі професійної підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі дослідницьких умінь.

Зазначимо, що термін «формування» є однією з основних категорій педагогіки і психології, але дослідники не одностайні щодо єдиного розуміння визначення цього терміна. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» «формування» розуміють як вироблення в комунібудь певних якостей, рис характеру та ін. [52, с. 1544], у «Великому психологічному словнику» «формування» пояснюється як підкріплення поведінки, яка все більше наближається до бажаної [339, с. 572].

Формування особистості дослідники пояснюють як новоутворення, особистості, якісні зміни, що відбуваються в особистості під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Формування дослідницьких умінь в особистості, зазначає Ю. Бабанський, полягає в тому, що зовнішні, об'єктивні знання основ наукових досліджень, методів педагогічних досліджень стають внутрішнім змістом особистості, спрямовують у сферу пізнання студента і виявляються у його педагогічній діяльності [237, с. 94]. Саме сформованість цих умінь, як стверджує І. Мишковська, визначається як складна, залежна від характеру і умов педагогічної діяльності, багаторівнева характеристика особистості, що включає систему мотивів, установок, станів, а також спеціальних дослідницьких знань, навичок і умінь, які дозволяють суттєво підвищити якість навчального пронесу вищого педагогічного закладу [203, с. 74].

А. Філіпов, В. Ліпинський, В. Князев [317] доводять, що формування умінь – це процес поглиблення та розширення знань. Головний шлях формування умінь – це прилучення учнів/студентів бачити різні сторони об'єктів, використовувати різноманітні поняття. Уміння формуються через повідомлення знань, а потім пропонуються завдання пошукового характеру. Ідеться про проблемне навчання. Педагог не тільки знайомить учнів/студентів з орієнтирами відбору ознак і операцій, а й організовує їхню діяльність щодо переробки і використання одержуваної інформації для розв'язання поставлених завдань.

У контексті формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури схарактеризуємо деякі аспекти основних методологічних підходів. Поняття «підхід» вчені характеризують як певну сукупність різноманітних засобів та прийомів, що діють певним чином на щось, на когось, як вихідну позицію, що складає основу дослідницької діяльності.

Сутність *системного* підходу до вивчення педагогічних явищ і

процесів визначаємо на основі наукових праць С. Архангельського [11], Ю. Бабанського [16], В. Безпалька [33], І. Блауберга [37], В. Загвязинського [100], Н. Кузьміної [165] та ін. Системний підхід відображає усталений світоглядний рівень дослідження, загальний зв'язок і взаємозумовленість явищ, процесів навколишньої дійсності, дозволяє вивчати об'єкт, явище в динаміці, «цілісності інтегративних властивостей об'єкта» (В. Садовський) [270, с. 5] або зв'язків між елементами об'єкту, зокрема, дозволяє розглядати процес формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури як цілісне утворення зі структурними, функціональними й генетичними зв'язками, що відбувається з урахуванням принципів цілісності, структурованості, організованості. Цілісність дозволяє вивчати об'єкт в єдності компонентів і зв'язків, а також скоординованості усіх елементів; структурованість передбачає ієрархічність будови об'єкта, послідовне розчленування цілого на частини, розглянуті в єдності; організованість характеризується як структурна впорядкованість об'єкта.

Огляд наукових праць із проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури – це цілеспрямована діяльність, що представляє єдність змісту, структури, мети навчання і виховання, сукупність психологічних і моральних якостей особистості, знань, умінь, навичок, філологічних і педагогічних здібностей, набуття яких дає можливість формувати позитивну мотивацію студентів до педагогічної діяльності, сприяє оволодінню ними необхідним обсягом загальнокультурних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, дозволяє викладати філологічні предмети й виконувати пошуково-дослідну роботу. Формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників ефективно й повноцінно за умови взаємодії всіх її складників та супровідних чинників: навчальних планів, програм, навчально-методичного забезпечення, системи аудиторної й самостійної, науково-дослідницької роботи, усвідомлення майбутніми вчителями особистісних та соціальних інтересів, розуміння мети викладацької діяльності.

Особистісно-діяльнісний підхід визначає індивідуальність особистості, забезпечує розвиток особистості через організацію її пізнавальної і дослідницької діяльності. Підхід ґрунтується на принципах пріоритетності й самоцінності суб'єкта навчального процесу; врахування індивідуального досвіду студента та потреб самореалізації, самовизначення, саморозвитку. Пріоритетними принципами особистісно зорієнтованого навчання є визнання й усвідомлення індивідуальності особистості, самоцінності – індивіда з неповторним суб'єктивним досвідом; диференціації – предметної й духовної; варіативності; гуманізації змісту знань; системності й інтегрованості знань; узгодження наукових та навчальних знань; забезпечення пізнання та психічного розвитку суб'єкта навчального процесу [243, с. 304-305].

Є. Бондаревська [42] виокремлює такі характеристики особистісно зорієнтованої освіти: спрямованість на становлення людини як неповторної індивідуальності, духовного життєтворчого суб'єкта культури; особистісна значущість навчання, особистісний життєвий смисл, збереження й відтворення екології людини, її тілесного та духовного здоров'я, особистої свободи й моралі; культуротворчість; соціалізація; спрямованість на задоволення екзистенційних потреб людини; перехід від пояснення до розуміння, від монологу до діалогу, від соціального контролю до розвитку, від управління до самоуправління.

Урахування провідних ідей особистісно орієнтованого підходу важливе для з'ясування змісту дослідницької підготовки, формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників, окреслення освітньої траєкторії навчання, а також вибору викладачами технологій для задоволення пізнавальних, освітніх, професійних, духовних потреб особистості, розвитку їх креативності й індивідуальності.

Ідеться також про діалогічну взаємодію між викладачем і студентом. Відомий вітчизняний педагог К. Ушинський (1824 – 1970) у 1857 р. у статті «Про користь педагогічної літератури» передбачив, що «всяка програма викладання, всяка метода виховання, хоч би якою хорошою вона не була, не перейшовши в переконання вихователя, залишиться мертвою буквою, що не має ніякої сили в дійсності. Найпильніший контроль у цій справі не допоможе... Вихователь ніколи не може бути сліпим виконавцем інструкції: не зігріта теплом його особистого переконання, вона не матиме ніякої сили... вплив *особи* вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень. Багато, звичайно, важить *дух* закладу; але цей *дух* живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців... особа вихователя означає все у справі виховання» [315, с. 17].

У контексті особистісно-діяльнісного підходу базовою тезою вважаємо думку С. Гончаренка [74] про основну мету вищої освіти як розвиток готовності до активної діяльності в усіх її формах. Основна педагогічна ідея, не втрачаючи своєї актуальності й сьогодні, полягає у ствердженні, що знання не передаються, а виробляються тільки суб'єктом власної діяльності, до того ж засвоєння знань відбувається в поєднанні зі способами дій з ними. Один із засновників психологічної теорії діяльності О. Леонтьєв зазначав, що життя людини – це «сукупність, точніше система діяльностей, що змінюють одна одну» [183, с. 181].

Здійснюючи процес формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури, враховуємо також ідеї синергетичного підходу (поняття синергетика з грецької мови *sinergia* – «сприяння», «співпраця») використовується для підкреслення наявності колективного впливу кількох чинників, які посилюють вплив один на одного) [324, с. 10].

У науковий простір термін синергетика увів Г. Хакен для означення «міждисциплінарного поля дослідження». Учений розвинув ідею про те, що перехід від «хаосу» до «порядку» у різних системах, у тому числі соціально-гуманітарних, відбувається за принципом «підлеглості» та за параметром «порядку». Інформаційно-комунікативний етап розвитку суспільства, наголошує В. Кремень, загалом передбачає появи нелінійної логіки і нелінійної науки синергетики, «науки про взаємодію як універсальних механізмів функціонування та розвитку складних відкритих систем природи і суспільства» [161, с. 31].

Фундаментальні положення синергетичного підходу відкривають якісно нові можливості для розуміння й розв'язання проблем професійного розвитку, саморозвитку і самореалізації майбутнього вчителя. Синергетичний підхід сприяє розумінню процесу формування дослідницьких умінь як саморозвивальної освіти майбутніх учителів-словесників, що стимулює перебудову професійної картини світу, ціннісних орієнтацій, формує нелінійне мислення, стимулює самопізнавальну та самовиховну активність, саморозвиток особистості [321, с. 10], не заперечуючи лінійний принцип організації навчально-виховного процесу.

У дослідженні, проведенні дослідно-експериментальної роботи керуємося такими принципами синергетичного підходу, як ієрархічність, нелінійність, незамкненість, незавершеність, нестійкість, динамічність, інтеграційність, самоорганізація. З огляду на ці принципи освітньо-професійна програма підготовки майбутніх учителів української мови і літератури має передбачати міждисциплінарну інтеграцію знань з літературознавчих, психолого-педагогічних, методичних дисциплін з урахуванням освітньо-кваліфікаційного рівня, пропонувати адекватні шляхи й засоби самовдосконалення в руслі синергетичного підходу. Синергетичний підхід дозволяє вивчати досягнення результативної співпраці між суб'єктами навчально-виховного процесу (студентом і педагогом-ученим, студентом і студентом, студентом і вчителем, студентом і учнем (під час педагогічної практики) і прогнозувати закономірності подальшого формування і розвитку дослідницьких умінь майбутніх учителів української мови і літератури.

Специфіка *компетентнісного* підходу полягає в тому, що засвоюються не «готові знання», а «прослідковуються умови походження даного знання» [81]. Як зазначає І. Зязюн, «головною метою вищої освіти має бути становлення цілісної і цілеспрямованої особистості, готової до вільного гуманістичного орієнтованого вибору й індивідуального інтелектуального зусилля, що володіє багатофункціональними компетентностями» [126, с. 13]. Основна мета зазначеного підходу – підготовка конкурентоспроможного фахівця зі сформованою системою компетенцій, спроможного до творчого виконання професійної діяльності на рівні світових стандартів.

Визначальними складниками компетентнісного підходу виступають «компетенції», «компетентності», «професійна компетентність». Системні та

багатокомпонентні поняття «компетентність» і «компетенція» застосовують для опису якості підготовки і діяльності фахівців. Ці слова є похідними від слова *компетентний* (від лат. *competo, competens* – досягати, відповідати, підходити). Однак опрацьовані нами наукові дослідження дають можливість припускати, що ці поняття не є тотожними, хоча структурно схожі.

В «Енциклопедії освіти» поняття «компетентність у навчанні» трактується як набуття молодого людиною не лише під час вивчення предмета, групи предметів, а й за допомогою засобів неформальної освіти, внаслідок впливу середовища тощо» [94, с. 408]. У словнику іншомовних слів [34, с. 302] поняття компетентності охарактеризовано як володіння знаннями, які дозволяють судити про що-небудь, висловлювати вагоме, авторитетне судження. Поняття компетенції (лат. *competentia* – що належить за правом) у цих довідниках [94; 34] визначають як коло повноважень будь-якої установи або особи; коло питань, у яких дана особа володіє пізнанням, досвідом, насамперед заданих вимог до освітньої підготовки. Отже, компетентність є реальною демонстрацією набутих знань і відповідних умінь, навичок людини як суб'єкта професійної діяльності, володіння нею відповідними компетенціями і здатність їх застосовувати у відповідних професійних ситуаціях. Така позиція узгоджується зі стандартами Міжнародного департаменту навчання, де «компетентність визначено як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу» [358], із працями зарубіжних учених [356; 359].

У дослідженні О. Семеног на системному рівні представлено модель учителя-словесника на компетентнісному рівні. Професійну компетентність майбутнього вчителя української мови і літератури вчена визначає «як ступінь сформованості знань, умінь, філологічних і педагогічних здібностей, ціннісних орієнтацій, інтегративних показників культури мовлення, стилю спілкування, необхідних для якісного виконання педагогічної діяльності» [278, с. 32]. Основні ознаки і складові професійної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури представлені в Галузевих стандартах вищої професійної освіти.

Однією з вагомих складових професійної компетентності виступає дослідницька компетентність. Спираючись на різні формулювання поняття «дослідницька компетентність», З. Апазаова визначила, що дослідницька компетентність майбутнього вчителя – це його особистісно-професійна здатність, що є результатом творчої мислительної проектувальної та дослідницької діяльності і виражається в умінні самостійно досягати результатів у процесі перенесення смислового контексту діяльності від функціонального до перетворювального. Це перенесення здійснюється завдяки оволодінню майбутнім вчителем процесом проектування, універсальними навчальними діями, дослідницькими знаннями, вміннями, навичками і досвідом дослідницької діяльності [9]. Дослідницькі уміння є основою дослідницької компетентності.

Реалізація компетентнісного підходу передбачає використання у процесі навчально-дослідницької (на лекціях, практичних заняттях, в самостійній роботі з літературознавчих, психолого-педагогічних, методичних курсів) активних методів у поєднанні з індивідуальною формою організації навчання. Проведенню практичних, семінарських занять передують попередньо виконане кожним студентом дослідницьке завдання під час навчальних практик, робота в наукових гуртках, у науково-дослідній лабораторії, майстерні педагога-дослідника, участь у предметних олімпіадах, конкурсах наукових робіт тощо.

Контекстний підхід охарактеризуємо, звернувшись до праць А. Вербицького. Цей підхід полягає в тому, що форми, методи, засоби діяльності у вищій школі спрямовані на майбутню професійну дослідницьку діяльність і професійний розвиток. Контекстне навчання ґрунтується на теорії діяльності, відповідно до якої засвоєння соціального досвіду відбувається в результаті активної діяльності суб'єкта. За визначенням А. Вербицького, контекстним є таке навчання, в якому мовою науки і за допомогою всієї системи форм, методів і засобів навчання (традиційних та нових) послідовно моделюється предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності студентів [53, с. 53]. Під час організації контекстного навчання, доводить учений, основним є розвиток здібностей студентів компетентно виконувати професійні функції, вирішувати проблеми та завдання, опановувати цілісну професійну діяльність. Усе це мотивує пізнавальну діяльність, навчальна інформація і сам процес учіння набуває особистісного смислу, інформація перетворюється в особисте знання студента [53, с. 45].

А. Вербицький визначив основні принципи контекстного навчання: принцип психолого-педагогічного забезпечення особистісного залучення студентів до навчальної діяльності; послідовного моделювання в навчальній діяльності студентів цілісного змісту, форм та умов професійної діяльності фахівців; проблемності змісту навчання і процесу його розгортання в освітньому процесі; адекватності форм організації навчальної діяльності студентів меті та змісту освіти; провідної ролі спільної діяльності, міжособистісної взаємодії і діалогічного спілкування суб'єктів освітнього процесу; педагогічно обґрунтованого поєднання нових і традиційних педагогічних технологій; принцип відкритості – використання для досягнення конкретних завдань навчання і виховання в освітньому процесі контекстного типу будь-яких педагогічних технологій, запропонованих у межах інших теорій і підходів; єдність навчання та виховання особистості фахівця [53, с. 47]. Зокрема, у процесі вивчення майбутніми вчителями-словесниками професійно орієнтованих дисциплін важливо за допомогою навчальних, рольових ігор відтворювати контекст майбутньої професійної діяльності (моделювати епізоди уроків-досліджень, вирішення педагогічних ситуацій та різні прийоми корекції майбутньої взаємодії з вихованцями).

Відповідно до *культурологічного підходу* процес навчання у вищому педагогічному навчальному закладі має сприяти створенню оптимальних умов засвоєння загальнолюдської і національної культури, усвідомленню і самореалізації особистістю своїх культурних потреб, інтересів і здібностей. Освітньо-виховне середовище філологічного факультету має стати культурно-освітнім, дослідницько зорієнтованим. У межах такого закладу здійснюється культурний розвиток особистості, набувається досвід культурної поведінки, надається допомога і підтримка в культурній самоідентифікації та самореалізації творчого потенціалу.

Зазначимо також, що програми з української мови і літератури для загальноосвітньої школи одним із завдань передбачають вивчення мови і літератури в національному і світовому культурологічному контекстах, у міжпредметних зв'язках. Означене завдання узгоджується зі змістовою культурологічною лінією Державних стандартів базової та повної загальної середньої освіти [253], яка сприяє усвідомленню української мови і літератури як важливих складників мистецтва; ознайомленню учнів із фундаментальними цінностями світової художньої культури; розкриттю особливостей творів, літературних явищ і фактів у широкому культурному контексті; висвітленню зв'язків літератури з філософією, міфологією, фольклором, звичаями, віруваннями, культурними традиціями різних народів і національностей; розширенню ерудиції учнів, вихованню їхньої загальної культури, поваги до національних і світових традицій, толерантного ставлення до представників різних культур, віросповідань, рас і національностей [256].

Такі вимоги щодо вивчення української літератури як потужного носія ідентичності нації, її генетичного коду, національної ідеології, важливого чинника гармонійного світосприйняття і самоідентифікації, загальнолюдських і національних цінностей, пізнавального, виховного та естетичного розвитку свідомих українців актуалізують відповідно і професійні завдання вчителя-словесника. Шляхом прилучення до еталонної художньої літератури, кращих зразків красного письменства, наукових текстів учитель піклується про підвищення загальної освіченості молодих громадян України, духовне збагачення, активне становлення в сучасному світі творчого, культурного і компетентного читача із самостійним критичним мисленням, високими загальнолюдськими і морально-етичними орієнтирами.

Культурологічний підхід як конкретно-наукова методологія пізнання й перетворення ґрунтується на аксіології – ученні про цінності та ціннісну структуру світу. Як філософську дисципліну, що займається дослідженням цінностей як смисло-утворювальних основ людського буття, що задають спрямованість і умотивованість людського життя, діяльності і спонукають до конкретних дій і вчинків, визначає аксіологію В. Абушенко [2, с. 25]. У сучасній педагогіці аксіологія, акцентують увагу Г. та О. Коджаспирові, виступає методологічною основою, що визначає систему педагогічних

поглядів, в основі яких знаходиться розуміння й утвердження цінності людського життя, виховання й навчання, педагогічної діяльності й освіти» [150, с. 7]. Під цінностями О. Сухомлинська розуміє утворення, в основі яких перебувають людські почуття, спрямовані на ідеальне, пошук ідеалу – те, до чого людина прагне, ставиться з повагою, поштиво [302].

Аксіологічний підхід (до аксіологічної проблематики зверталися В. Андрущенко [320], В. Кремень [216], І. Зязюн [126], Л. Хомич [329], Т. Усатенко [313] та ін.) проголошує людину як найвищу цінність суспільства й самоціль суспільного розвитку, дозволяє вивчати явища (в тому числі і педагогічні) під кутом закладених у них можливостей задоволення потреб людини. У контексті нашого дослідження значущим є напрацювання Т. Усатенко [313], здійснений дослідницею контент-аналіз основних понять аксіології, суб'єкт-об'єктної природи цінностей, світ яких утворює сама людина.

Реалізація аксіологічного підходу в нашому дослідженні забезпечує переведення, трансформацію певних соціально-значущих цінностей на рівень конкретних ціннісних пріоритетів особистості. У такому випадку певна цінність перетворюється в суб'єктивне надбання цієї людини, тобто ця цінність стає суто індивідуальною реальністю, значущою тільки для суб'єкта, який її переживає. Цінності, виконуючи функцію стимулів, створюють умови для реалізації особистості. Такий підхід узгоджується із вимогами Державних стандартів базової середньої освіти та аксіологічної змістової лінії літературної освіти учнів [264]. Ціннісними орієнтаціями вчителя-словесника є любов і відданість професії, любов до учнів, гуманізм, творчість, працелюбство, відповідальність, порядність, професіоналізм; усе це відображає українська література, високохудожні твори.

В основі уроків мови і літератури в загальноосвітній школі, практичного заняття з мовних, історико-літературних дисциплін у вищому педагогічному навчальному закладі має бути покладена модель цінностей суспільства, громади, особистості, що відображені в художньому творі. Значною мірою аксіологічному розумінню української літератури, зокрема, XIX ст. сприяє вивчення майбутніми вчителями-словесниками творів І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської. Опрацювання еталонних художніх текстів, що здійснюється викладачем і студентом-філологом у науково-дослідницькій співпраці і співдії, має бути спрямоване на формування загальнолюдських і національних цінностей, ціннісних орієнтацій особистості, вибудову ціннісної поведінкової моделі, активне становлення, самореалізацію, а також самовираження і самовдосконалення особистості в сучасному світі. Досвід такої ціннісної діяльності є внутрішньою умовою руху особистості до поставленої мети, виступає як готовність особистості учня / студента-читача і вчителя / викладача, зокрема, до визначених й узгоджених читацьких дій та операцій на основі набутих літературних знань, умінь і навичок.

Для нашого дослідження важливий *текстоцентричний* підхід, розгляд якого здійснюємо з урахуванням дослідницьких позицій М. Вашуленка, Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Куцевол, Л. Мацько, М. Пентилюк, Л. Базиль. Ключовим поняттям підходу виступає текст, який фахівці називають закінченим мовленнєвим утворенням, змістовою, структурно-граматичною єдністю, що об'єктивована в усній або писемній формі, характеризується замкнутістю, зв'язністю, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну прагматичну настанову.

У нашому дослідженні ми використовуємо поняття «фаховий текст» на позначення художнього, публіцистичного, наукового тексту, з якими постійно працює вчитель української мови і літератури. Результатом роботи над фаховим текстом може бути реферат-огляд, читацький щоденник, конспект, анотація, наукова стаття, науковий відгук, наукова доповідь, кваліфікаційна робота, дослідницький проект, портфоліо. Кожний дослідницький продукт супроводжує усвідомлене й осмислене читання, критичний аналіз, інтерпретація, створення на основі набутого досвіду власних фахових (наукових і навчальних) текстів.

В основі дослідницької роботи з фаховим текстом має враховуватися робота зі словом. Зокрема, під час викладання лінгвістичних і історико-літературних курсів важливо систематично прилучати студентів до вивчення художньої літератури як мистецтва слова, досліджувати ключові слова на рівні аналізу художньої мови творів. Текстоцентричний підхід дає можливість більш глибоко пізнати художні тексти, здійснити аналіз ключових слів у різних функціональних і семантичних виявах, аналіз мовно-поетичних засобів, дозволяє простежити, як за допомогою конкретного художнього засобу письменники відтворюють дійсність. Слово, його функціональні вияви становить основу мовнокомунікативних, зокрема, власне комунікативних, полемічних умінь. Кожний текст має стимулювати якісну зміну, розширення і поглиблення загальної картини світу як автора тексту, так і того, хто його читає. Текстоцентричний підхід дає можливість досліджувати функціонування різних типів текстів відповідно до сфери, умов і настанов мовної комунікації. Означений підхід використаний нами під час обґрунтування такої педагогічної умови, як культура дослідницької роботи з фаховим текстом (див. п. 2.3.2).

Отже, формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників розглядається як система взаємопов'язаних дій викладача і студентів, яка включає аналіз і відбір змісту навчального матеріалу із психолого-педагогічних, методичних, лінгвістичних, історико-, теоретико-літературних дисциплін, форм і методів проведення самостійної науково-дослідної роботи, навчальних і педагогічних практик, моніторинг стану дослідницької діяльності.

Означені підходи взаємозбагачують, доповнюють один одного і виступають основою для обґрунтування моделі формування дослідницьких

умінь. На рівні методології основним є системний підхід; на рівні теоретичного обґрунтування механізму формування дослідницьких умінь – особистісно-діяльнісний і компетентнісний; на рівні практичної реалізації – культурологічний, контекстний, текстоцентричний, аксіологічний.

2.2. Модель формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників

Обґрунтовуючи модель формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури у вищому педагогічному навчальному закладі на освітньо-кваліфікаційних рівнях «бакалавр» і «спеціаліст», з'ясуємо сутність поняття «модель».

Моделювання дає змогу наочно уявити об'єкт, проникнути в його глибину, розпізнати складові елементи й описати важливі теоретичні питання досліджуваної проблеми [345, с. 19]. Ефективне використання моделювання у філософії, соціології, економіці та інших науках спонукало ширше застосовувати цей метод у педагогічній науці з метою більш чітко окреслити наукову проблему, встановити її взаємозв'язки з аналогічними проблемами, перевірити гіпотезу дослідження.

Аналіз довідникових і наукових праць дає можливість припустити, що поняття «модель» не має однозначного тлумачення. У філософському словнику модель визначається як «предметна, знакова або уявна (мислима) система, що відтворює, імітує чи відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки і характеристики об'єкта дослідження (оригіналу), безпосереднє вивчення якого неможливе, ускладнене або недоцільне і може замінити цей об'єкт у пізнавальному процесі з метою одержання нових знань про нього» [319, с. 394]. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», «Словнику іншомовних слів» модель представлена як уявний чи умовний (зображення, опис, схема і т. ін.) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища [52, с. 683; 290, с. 649].

Відомий філософ В. Штофф [341] визначає модель як систему, що відображає й відтворює об'єкт дослідження та нову інформацію про нього. Продовжуючи таку характеристику, В. Ягупов розглядає поняття «модель» як «знакову систему, за допомогою якої можна відтворити дидактичний процес як предмет дослідження, показати в цілісності його структуру, функціонування й зберегти цю цілісність на всіх етапах дослідження» [350, с. 31].

З огляду на наявний аналіз поняття характеризуємо модель як цілісну структуру, що відтворює досліджуваний об'єкт, зв'язки елементів і функцій і спрямована на досягнення перспективної мети. При побудові моделі формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури враховували: суспільні вимоги до якості професійної підготовки майбутніх учителів-словесників; структуру і зміст формування

дослідницьких умінь; результати педагогічної діагностики сформованості дослідницьких умінь майбутніх учителів української мови і літератури. Така модель враховує етапність, оптимальну послідовність, кожний етап якої виступає якісно новою перебудовою у професійній свідомості, діяльності, в образі професійного «Я», в рефлексії, функціях і технологіях їх використання. Метою запропонованої моделі вважаємо формування у майбутніх учителів української мови і літератури високого рівня дослідницьких умінь. Проектована нами модель базується на системному, особистісно-діяльнісному, синергетичному, компетентнісному, контекстному, культурологічному, аксіологічному, текстоцентричному підходах і реалізується за певних педагогічних умов.

На рівні методології вирішення поставленої проблеми основним є системний підхід, який полягає в розгляді формування дослідницьких умінь як системи. Така система підпорядковується принципам структурності, цілісності, ієрархічності і взаємозалежності системи і зовнішнього середовища і дозволяє розкрити їх цілісність відповідно до логіки проведення наукового дослідження, а також забезпечити їх поетапне формування у процесі навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів-словесників.

Моделюючи процес, ми керувалися основними принципами загальної теорії систем, що висвітлені у наукових працях С. Архангельського [11], Ю. Бабанського [16], В. Безпалька [33], І. Блауберга [37], В. Загвязинського [100], Н. Кузьміної [165]: система тим ефективніша, чим вища її цілісність (ступінь зв'язку елементів між собою, за якого зміна одного з них викликає зміну в інших або у системі в цілому) і ступінь її сумісності з навколишнім середовищем. Система, яка успішно функціонує в одних умовах, може виявитися неефективною при переміщенні в інші. Ефективне функціонування системи залежить також від її оптимізації, ступеня відповідності організаційного компонента тій меті, для досягнення якої вона створена. Оптимальність, досягнута в одних умовах, може не відбутися за інших.

Застосований особистісно-діяльнісний підхід дозволяє створити сприятливі умови для розкриття особистості кожного студента. Сутність підходу полягає в поетапному формуванні мотивації до дослідницької діяльності, поетапному залученні студентів до пізнавальної дослідницької діяльності, у процесі якої в них формуються дослідницькі вміння.

У дослідженнях психолога В. Рибалки особистісний підхід утверджується як ключовий психолого-педагогічний принцип організації навчально-виховного процесу, від чого значною мірою залежить ефективність переорієнтації системи освіти на гармонійний розвиток особистості школяра [261, с. 12].

З урахуванням компетентнісного, аксіологічного підходів в освіті, загальної мети професійної підготовки майбутніх учителів-словесників нами були поставлені такі цілі: формувати у студентів ціннісне ставлення до майбутньої професійної, дослідницької діяльності, усвідомлення особистісної

потреби в опануванні дослідницькими вміннями в контексті національної та світової культури; сприяти оволодінню студентами знаннями, необхідними для формування відповідних умінь, збагачення дослідницького досвіду; формувати у студентів відповідні дослідницькі вміння; розвивати потребу і відчуття необхідності постійної самоосвіти і самовдосконалення власного дослідницького досвіду.

Використання положень контекстного підходу дозволило форми, методи, засоби діяльності на філологічному факультеті вищого педагогічного навчального закладу узгодити з майбутньою професійною дослідницькою діяльністю вчителя української мови і літератури. Культурологічний підхід використовували з метою вироблення у майбутніх учителів-словесників світоглядної позиції, ціннісних орієнтацій, усвідомлення цінності художнього слова. Застосування текстоцентричного підходу забезпечувало спрямованість дослідницької роботи над фаховим текстом з метою розвитку мовних, літературних, дослідницьких, педагогічних здібностей особистості.

Розглядаючи запропоновану модель (див. рис. 2.1) як єдність мети, засобу і результату конкретного педагогічного процесу, ми виділили такі її блоки: теоретико-методологічний, операційно-рефлексивний, результативний. З'ясуємо сутність цих блоків.

Теоретико-методологічний блок містить чітке визначення соціального замовлення, цілей дослідницької діяльності майбутніх учителів української мови і літератури під час вивчення лінгвістичних, історико-літературних, методичних дисциплін, виконання науково-дослідних робіт, виконання дослідницьких завдань і дослідницьких проектів під час навчальних і педагогічних практик.

Операційно-рефлексивний блок передбачає організацію навчальної діяльності студентів на основі вже отриманих знань або ж паралельно з цим процесом і становить комплекс методів, форм, прийомів організації навчального процесу, які спрямовані на розвиток дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників. Основними формами навчальної діяльності, які сприяють формуванню дослідницьких умінь, визначено практичну, самостійну та індивідуальну роботу (індивідуальні завдання), фольклорні, літературно-краєзнавчі експедиції під час навчальної практики, педагогічну практику, конференції.

Результативний блок спрямований на перевірку рівнів, вияв недоліків, подальше корегування процесу формування дослідницьких умінь у студентів-філологів у ході аудиторних і позааудиторних занять, форм науково-дослідної роботи, у процесі навчальних і педагогічних практик. З цією метою розроблено критеріально-діагностичний супровід формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.

Основою операційно-рефлексивного і результативного блоків моделі стала розроблена нами система завдань до кожної теми обраних навчальних курсів. Процес формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів

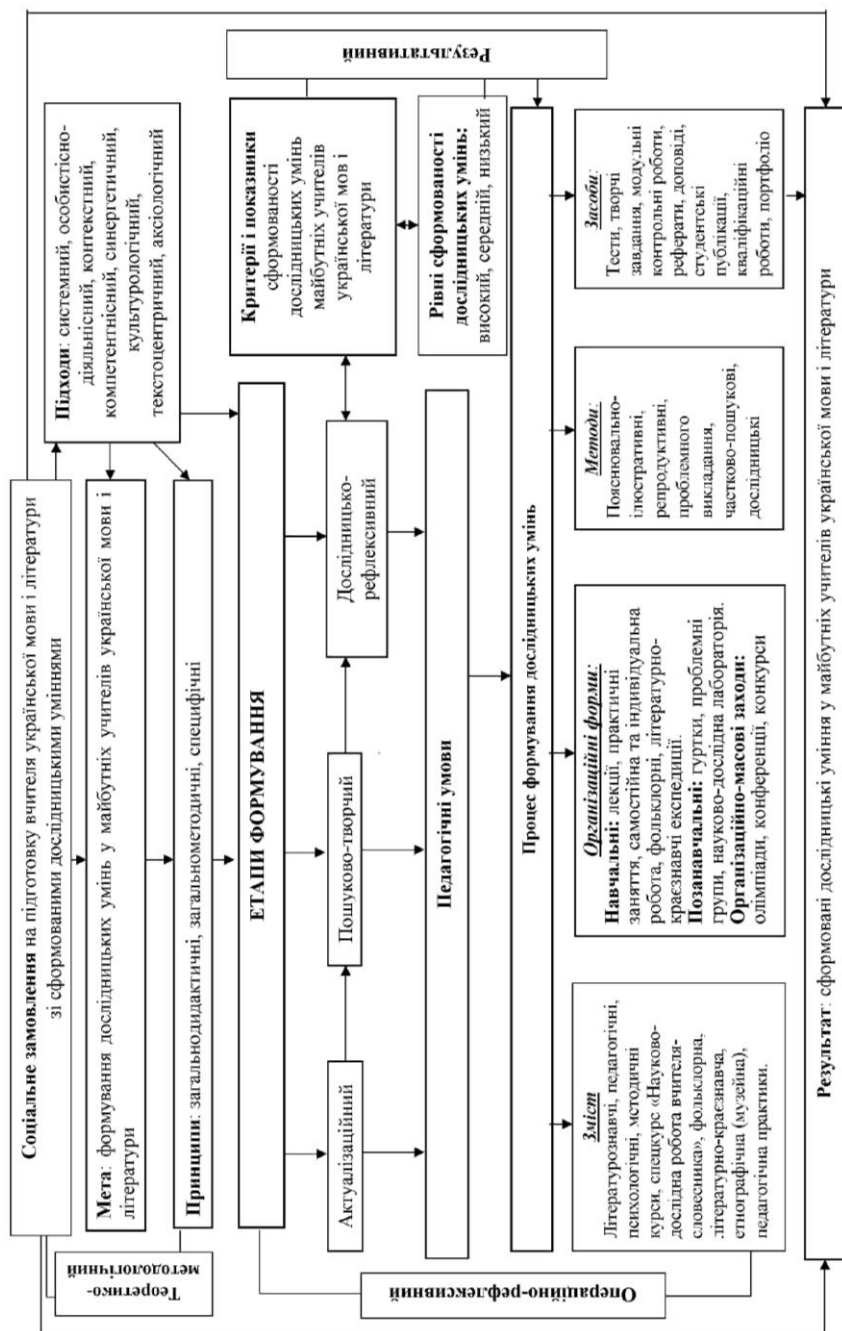

Рис. 2.1. Модель формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників

української мови і літератури представлено як відповідну систему роботи: роз'яснення студентам сутності дослідницьких умінь, їх значення у практичній діяльності; пояснення алгоритму виконання дослідницьких дій; демонстрація на прикладах способу виконання аналізу; практичне виконання аналізу.

Відповідно до теорії К. Платонова, формування умінь проходить ряд етапів, які характеризують рівень їх розвитку в учнів (студентів). На першому етапі (первинне уміння), доводить К. Платонов, відбувається усвідомлення мети дії та пошук засобів її виконання, що спираються на раніше засвоєні знання й навички; діяльність виконується шляхом спроб і помилок. На другому етапі (рівень недостатньо умілої діяльності) – проявляються знання про способи виконання дії й використання раніше засвоєних, не специфічних для даної діяльності навичок. Третій етап (рівень набутих окремих загальних умінь) передбачає формування окремих умінь (наприклад, умінь планувати свою діяльність, організаторських, комунікативних та ін.). Четвертий етап (рівень високорозвинутого уміння) – це творче використання знань і навичок даної діяльності; усвідомлення не тільки мети, а й мотивів вибору, способів її досягнення. П'ятий етап (рівень майстерності) – це надійне творче використання різних знань, навичок, умінь [246, с. 155].

Користуючись такою характеристикою, відповідно до моделі, операційно-рефлексивного блоку ми виділили такі *етапи* формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників: *актуалізаційний, пошуково-творчий і дослідницько-рефлексивний*.

Зміст етапів спрямований на формування дослідницьких умінь у студентів-філологів у процесі навчальної діяльності, під час професійно орієнтованих курсів, у науково-дослідній роботі, під час навчальних та педагогічної практик (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Зміст етапів формування дослідницьких умінь
у майбутніх учителів-словесників**

№ з/п	Етапи	Зміст
1.	<i>Актуалізаційний (1 – 2 курси)</i>	– виконання різнорівневих завдань, підготовка рефератів-оглядів з дисциплін «Вступ до літературознавства», «Сучасна українська літературна мова», «Історія української літератури», «Загальні основи педагогіки», «Основи науково-педагогічних досліджень», «Загальна психологія», «Вікова і педагогічна психологія»; – підготовка читачького щоденника з курсу «Історія української літератури»; – підготовка портфоліо під час діалектологічної, фольклорної, літературно-

		красєзнавчої і педагогічної практик; – участь у роботі наукових гуртків та проблемних груп; – участь у роботі студентських наукових конференцій, в олімпіадах
2.	<i>Пошуково-творчий (3 – 4 курси)</i>	– виконання завдань культурологічного, аксіологічного спрямування з курсів «Стилістика української мови», «Лінгвістичний аналіз тексту», «Історія української літератури», завдань дослідницького спрямування з дисципліни «Шкільний курс української мови і літератури»; – виконання курсових досліджень; – виконання завдань дослідницького характеру, підготовка реферату-огляду, словника термінів, анотації, відгуку у спецкурсі «Науково-дослідна робота вчителя-словесника», – підготовка дослідницьких проєктів у процесі педагогічної практики; – участь у засіданнях методичних об'єднань учителів української мови і літератури; – вивчення передового педагогічного досвіду в науково-дослідній лабораторії, в майстерні педагога-дослідника; – участь у роботі студентських науково-практичних конференцій
4.	<i>Дослідницько-рефлексивний (5-6 курс)</i>	– виконання завдань дослідницького характеру, підготовка реферату-огляду, словника термінів, анотації, відгуку у спецкурсі «Культура наукової української мови»; виконання дипломних робіт; – підготовка наукових статей, виступів; – підготовка дослідницьких проєктів, портфоліо під час етнографічної практики; – підготовка авторських уроків-досліджень під час педагогічної практики з урахуванням результатів етнографічної, фольклорної, літературно-красєзнавчої практик; – участь у роботі науково-дослідної лабораторії, в майстернях педагога-вченого; – участь у роботі студентських науково-практичних конференцій, у конкурсах наукових робіт

Прокоментуємо зміст етапів формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури.

Актуалізаційний етап (1 – 2 курси) важливий для формування емоційно-особистісної зацікавленості студентів дослідною діяльністю, розвитку критичного мислення, формування інформаційних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових умінь.

Зміст професійної підготовки на цьому етапі спрямовуємо на фундаментальну науково-практичну підготовку, на проведення наукових пошуків у галузі літературознавчих, психолого-педагогічних дисциплін з урахуванням багатоманітних методів наукового дослідження та сучасних інформаційних технологій; аналіз і узагальнення передового педагогічного досвіду; використання набутого власного досвіду у вирішенні навчально-виховних та науково-педагогічних завдань з учнями середньої і старшої школи на основі врахування їх вікових та індивідуально-типологічних особливостей (розвиток філологічної творчості учнів, організація роботи гуртків і секцій за профілем навчання; професійної орієнтації).

Осмислення й узагальнення наукових джерел із проблем підготовки вчителів-словесників (Л. Базиль [21], Н. Волошина [209], О. Галич [57], А. Градовський [79], С. Жила [96], О. Куцевол [173], Л. Мацько [194], Л. Мірошніченко [205], О. Семеног [275; 276; 278], В. Шуляр [342; 343; 344] та ін.), практичного досвіду вищих педагогічних навчальних закладів переконує, що основними принципами ефективної організації науково-дослідницької діяльності майбутніх словесників є такі: узгодженості мети, завдань, форм науково-дослідницької роботи; вмотивованості науково-дослідницької діяльності; динамізму та постійного оновлення технологій організації науково-дослідницької роботи; диференціації та індивідуалізації; інноваційності; морального стимулювання науково-дослідницької роботи; прогностичності; систематичного аналізу результативності показників науково-дослідницької роботи; системності, цілісності та безперервності; аксіологічності.

Основні завдання навчальних дисциплін мовно-літературного циклу – подати студентам наукове знання фактів і явищ українського письменства, розкрити сутність суспільно-політичних, філософських, естетичних проблем у художніх текстах у взаємозв'язку з історичними епохами, зародження становлення та розвиток теорії літератури та літературної критики, становлення української науки у зв'язку з літературою. Вивчення курсів супроводжуємо формуванням умінь і навичок самостійної роботи, зокрема, умінь користуватися посібниками, словниками, працювати з текстом: критично осмислювати шляхи і прийоми лінгвістичного, літературознавчого аналізу художніх творів, глибше засвоювати й осмислювати вивчений матеріал, зіставляти різні підходи вчених, робити висновки та їх обґрунтовувати тощо.

Робота з текстом у процесі вивчення історико- та теоретико-

літературних курсів, як зазначає Л. Базиль [20], дає можливість сформувати у майбутніх учителів української мови і літератури уявлення про художній твір як естетичне ціле, систематизувати теоретико-літературні та історико-літературні знання, сформувати також розуміння ключових літературознавчих понять, навчити орієнтуватися в розмаїтті методів і методик аналізу, методологічних підходах (аксіологічному, герменевтичному) і принципах аналізу тексту, збагачує їх читацьку культуру.

Зміст теоретико- та історико-літературної підготовки студентів-філологів вибудовуємо на основі принципів науковості, системності, цілісності, систематичності й послідовності; практикоорієнтованості, єдності навчальної та дослідницької діяльності, культуровідповідності, діалогізації, текстоцентризму, технологічності та інноваційності.

Протягом 1 – 2 курсів майбутні учителі-словесники опановують такі психолого-педагогічні дисципліни «Загальні основи педагогіки», «Теорія навчання», «Теорія виховання», «Історія педагогіки», «Загальна психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Основи науково-педагогічних досліджень» та ін., що спрямовані на майбутню професійну діяльність у загальноосвітній школі та в навчальних освітніх закладах нового типу. Оволодіння студентами матеріалом психолого-педагогічних курсів сприяє формуванню критичного мислення, умінь розглядати педагогічні явища діалектично, у взаємозв'язку.

Ознайомленню з основними елементами педагогічної майстерності, інноваційними педагогічними технологіями, формуванню комунікативних умінь, самовихованню, самовдосконаленню сприяє відповідний інтегрований курс. Є. Барбіна слушно називає цей курс виховуючим [25]. Мета особистісно-орієнтованої дисципліни «Педагогічна майстерність» у сучасних соціокультурних умовах – узагальнення й синтез педагогічних знань та практичних умінь із психології, педагогіки, фахових методик у процесі підготовки до педагогічної практики, формування уявлень про цілісний гуманістичний і творчий характер педагогічної діяльності, розвиток креативних педагогічних здібностей.

Підґрунтя дослідницької діяльності студентів закладає курс «Основи науково-педагогічних досліджень», що ознайомлює з різними формами наукового викладу дослідницьких матеріалів, логікою та етапністю процесу дослідження, його категоріальним апаратом, формує основні гностичні, дослідницькі вміння, навички роботи із літературою [199, с. 6]. У процесі вивчення цього курсу майбутні вчителі опановують: зміст і організаційну структуру наукових досліджень в Україні; основні вимоги до вчителя-дослідника; етапи організації педагогічного дослідження; методику роботи над курсовим дослідженням; основні методи дослідження педагогічних явищ; основні вимоги до оформлення наукових робіт [206, с. 4-5].

Робота з фаховим текстом у наукових гуртках допомагає систематизувати мовні, теоретико-літературні та історико-літературні знання,

збагачує читацьку культуру, під час навчальних практик сприяє укладанню портфоліо діалектологічної, фольклорної, літературно-краєзнавчої експедицій.

На *пошуково-творчому етапі* (3 – 4 курси) особливу увагу приділено активізації науково-дослідної співпраці студента і педагога-вченого. Формування інформаційних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових, полемічних, проєктувальних, діагностичних умінь студентів відбувається під час викладання лінгвістичних, історико-літературних, психолого-педагогічних, методичних курсів, у науково-дослідній лабораторії і майстерні педагога-дослідника.

Педагогічні курси спрямовуємо на розвиток аналітичного педагогічного мислення студентів, формування умінь вивчати і пояснювати педагогічні явища та процеси у їх взаємозв'язку, взаємозалежності, на опанування студентами на міждисциплінарному рівні основними педагогічними категоріями і поняттями, формування в них розуміння сутності зв'язку між теорією педагогічної науки та практикою педагогічної діяльності, на стимулювання активної навчально-пізнавальної діяльності і самооцінювальних дій студентів, їх систематичну самостійну навчальну працю, на посилення мотивації учіння і проведення самостійних досліджень.

Мета методичної підготовки – засвоєння методики і практики науково-дослідної діяльності з української літератури, професійне читання художніх, публіцистичних, наукових текстів, критична оцінка наукових ідей, суджень, концепцій, різних інтерпретацій літературних творів, розвиток творчих рис особистості майбутнього вчителя-словесника, формування в майбутніх педагогів чітких уявлень стосовно літературного розвитку учнівської молоді, фасилітативних взаємостосунків між учителем і учнем.

На заняттях пропонуємо завдання на формування вмінь визначати найбільш ефективні методи збору і обробки здійснювати пошук інформаційних джерел, доводити правильність дослідницької позиції, оцінювати дослідницький продукт, створений іншим студентом, створювати власний фаховий текст, планувати дослідну роботу в школі.

Студенти 3 – 4 курсів обирають тему для курсових робіт: розробляють понятійний апарат наукового дослідження (обґрунтовують актуальність обраної теми, визначають об'єкт, предмет, мету, завдання, методи), вчать виділяти і критично осмислювати основні проблеми наукових досліджень митців; самостійно знаходити, відбирати, аналізувати, усвідомлювати й інтерпретувати інформацію та використовувати її при підготовці наукового дослідження, здійснювати бібліографічний опис, користуватися підручниками, посібниками, словниками та монографічними працями; досліджувати розвиток різних галузей наук; зіставляти різні підходи вчених-літературознавців, моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей та дотримання принципів текстової організації, вести літературознавчу дискусію; відстоювати та

обґрунтовувати власну думку.

На цьому етапі пропонуємо інтегрований спецкурс «Науково-дослідна робота вчителя-словесника» (аудиторних – 36 годин, з них лекцій – 18 годин, практичних – 18 годин, самостійної роботи – 18 годин, індивідуальної роботи – 18 годин).

У процесі опанування інтегрованого спецкурсу «Науково-дослідна робота вчителя-словесника» студенти у співпраці з викладачем аналізують наукову спадщину відомих філологів (М. Жулинського, М. Ільницького, Г. Клочка, М. Наєнка, П. Хропко) і методистів (Т. і Ф. Бугайків, Н. Волошиної, А. Градовського, С. Жили, О. Куцевол, Є. Пасічника, А. Ситченка, Б. Степанишина, В. Шуляра та ін.), розглядають особистість письменника як дослідника, опановують культуру наукового дослідження. Спецкурс дає можливість зорієнтуватися в методологічних підходах і принципах філологічного аналізу, розвинути потребу в нормативному вживанні засобів наукової мови, підготувати дослідницький проект, короткий словник термінів, анотацію на статтю, відредагувати фаховий текст, вибудувати оптимальні комунікативні стратегії наукової дискусії. Набуті вміння студенти реалізують у курсових роботах, у наукових роботах на конкурс, у конспектах інтегрованих уроків, які апробовують під час педагогічної практики, у виступах на студентських конференціях.

Дослідницько-рефлексивний етап (5 – 6 курс). Відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики студенти мають оволодіти знаннями щодо нових тенденцій у галузі літературознавства, поглиблено вивчають новаторський досвід учителів, викладачів філологічних дисциплін, аналізують актуальні проблеми методики викладання української літератури на сучасному етапі; розробляють засоби педагогічної діагностики рівня знань, умінь і навичок учнівської молоді з літературних дисциплін, окреслюють специфіку роботи педагога над підвищенням власного професійного рівня; опановують методологію, методику і практику науково-дослідницької діяльності в цій галузі. Важливим підґрунтям філологічної підготовки є також культурознавча і риторична складові, спрямовані на поглиблення аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових, редакторських, полемічних умінь.

Навчально-дослідницька діяльність студентів вирізняється системою публічних захистів студентських робіт, конференціями, участю в конкурсах наукових робіт, публікаціями матеріалів проведених досліджень та ін. На цьому етапі у становленні особистості студента-дослідника зростає вага науково-дослідної лабораторії і майстерні педагога-дослідника. Основною метою такої лабораторії і майстерні педагога-дослідника є забезпечення молодих дослідників психолого-педагогічними засобами, що дозволяють особистості саморозвиватися, шукати самостійні гуманістично спрямовані рішення педагогічних проблем. Результати наукових досліджень майбутні вчителі-словесники апробовують на регіональних, всеукраїнських,

міжнародних студентських науково-практичних конференціях.

Під час етнографічної, педагогічної практик (пошуково-творчий і дослідницько-рефлексивний етапи) майбутні вчителі української мови і літератури проводять дослідницьку діяльність. Зокрема, під час педагогічної практики уводять елементи дослідження у плани-конспекти уроків з української літератури з метою залучення учнів загальноосвітніх шкіл до навчально-дослідницької діяльності, здійснюють педагогічні спостереження за учнями та оформлюють психолого-педагогічну характеристику, вивчають передовий педагогічний досвід вчителів.

Зміст кожної навчальної дисципліни магістратури формується з урахуванням наукової галузі знання, вимог професійної діяльності, безперервної самоосвіти і професійного саморозвитку магістранта і проектується на майбутню професійну діяльність викладача вищої школи, вчителя гімназії, ліцею, колегіуму тощо.

Лінгвометодичний блок представлений такими курсами: «Актуальні проблеми сучасного мовознавства», «Методологічні основи дослідження лінгвістичних об'єктів», «Методика проведення філологічних досліджень», «Методика викладання української мови у вищій школі». Якість магістерської підготовки забезпечується, якщо робота викладачів як названих вище дисциплін, так і курсів гуманітарного, психолого-педагогічного блоків відбувається у тісному взаємозв'язку. Основними принципами побудови навчального матеріалу виступають цілісність, системність, педагогізація, особистісно-діяльнісний, компетентісно-орієнтовний підхід. Студенти знайомляться з новою інформацією в галузі лінгвістики; поглиблено вивчають структуру української мови, особливості її функціонування в синхронічному і діяхронічному аспектах; вчать здійснювати критичний аналіз різних соціо- і психолінгвістичних концепцій; опановують методологію, методику і практику науково-дослідницької діяльності в цій галузі, набувають навички викладання лінгвістичної теорії й актуальних проблем українського мовознавства в освітніх закладах різних типів.

Важливим підґрунтям магістерської підготовки є спецкурси, спрямовані на поглиблення дослідницьких умінь, розвиток творчої, активної мовленнєвої особистості. Принципово новими є в окремих педагогічних університетах введення курсу «Основи редагування» (Т. Симоненко, Черкаський НУ), що сприяє розвитку критичного ставлення до чужого і власного тексту, «Педагогічний дискурс» (А. Нікітіна, Луганський НПУ), що ознайомлює із законами та механізмами текстотворення, психолінгвістичними основами сприймання, відтворення й створення тексту, дискурсом як багаторівневим процесом, «Основи мовленнєвої діяльності» (А. Загнітко, Донецький НУ), в межах якого опановують лінгвістичне моделювання мовленнєвої діяльності; навчаються простежувати фази розгорнутого мовленнєвого повідомлення; ґрунтовно характеризувати лексичні, семантичні та фонетичні явища під час мовленнєвої діяльності;

чітко визначати граматичні та стилістичні проблеми мовленнєвого акту; проводити порівняльний аналіз текстів; досліджувати мовленнєвий етикет і культуру спілкування мовців тощо.

На заняттях з курсів «Методологічні основи дослідження лінгвістичних об'єктів», «Методика проведення філологічних досліджень» скеруємо увагу студентів на аналіз сучасних методів, прийомів і процедур лінгвістичних досліджень: поглиблюємо знання молодих дослідників про описовий метод, спрямований на з'ясування особливостей будови і функціонування мовних одиниць з урахуванням різних перехідних випадків; дистрибутивний аналіз як метод вивчення властивостей мовних одиниць на основі контексту; трансформаційний аналіз як закономірну зміну основної мовної моделі на вторинну мовну структуру; компонентний аналіз. Виконання проблемно-пошукових завдань вибудовуємо за дискурсивною методикою як джерелом логічних міркувань, детальніше розглядаємо порівняльно-історичний метод як цілісний комплекс дослідницьких прийомів відносної хронології, зовнішньої та внутрішньої реконструкції, ширше застосовуємо зіставний метод як науковий прийом порівняння двох і більше мов з метою пізнання їх подібності і відмінності та методи математичної лінгвістики. Для аналізу регіонального мовного матеріалу використовуємо лінгвогеографічний метод та лінгвістичне картографування.

Студенти здійснюють аналіз діючих програм, навчальних посібників, збірників вправ із сучасної української літературної мови для різних спеціальностей, визначають ступінь висвітлення в них здобутків сучасної науки, реалізації лінгвістичного і культурологічного принципів навчання, з'ясовують стан викладання лінгвістичної теорії та історії мовознавства в навчальних закладах різних типів акредитації. Аудиторні форми навчання варто збагатити: розвиваємо уміння студентів доцільно обирати форми, методи і прийоми організації навчання відповідно до теми, мети, складності і значущості навчального матеріалу; розробляти конспекти лекцій, практичних занять, уроків; готувати систему діагностуючих завдань, навчальну, навчально-методичну, наукову, довідкову літературу; створювати й використовувати різні види наочності, комп'ютерні програми, електронні посібники; організовувати самостійну, індивідуальну, науково-дослідну роботу студентів тощо. Тематика індивідуальних завдань має включати реферування, конспектування, рецензування, анотування різних текстів, розробку практикумів професійного спілкування в реальних і модельованих умовах, конструювання технічних засобів для виконання лексичних, фонетичних, орфоепічних та ін. вправ тощо.

Цілком згодні з Г. Клочком, що лекції, всі заняття мають стати своєрідним «майстер-класом», формою самовираження викладача як ученого, де інструктивно-оглядовий виклад навчально-наукового матеріалу гармоніює з інтенсивним, де відбувається «відкриття нового» і всі види робіт

спрямовані на кінцевий результат – підготовку креативної особистості викладача [147].

Оволодіння магістрантами сучасними освітніми технологіями, методикою проведення занять з фахових дисциплін, набуття досвіду самостійної, науково-методичної, організаційно-керівної діяльності, культури педагогічного спілкування, умінням застосовувати набутий досвід у професійній діяльності та подальшій самоосвіті, формування інтегративного стилю мислення, необхідного вчителів-досліднику має відбуватися під час педагогічної практики в закладах освіти нового типу, а також при фахових кафедрах у вищому педагогічному навчальному закладі.

Завданням практиканта на цей період є ознайомитися з нормативно-правовою базою, науково-методичним забезпеченням навчально-виховного процесу; функціональними обов'язками й формами діяльності (навчально-предметною, науково- і організаційно-методичною, психолого-педагогічною, культурно-просвітницькою, виховною) вчителів-словесників, викладачів мовознавчих дисциплін, передовим педагогічним досвідом; формами організації навчально-виховного процесу; психологічними основами навчання в закладах освіти нового типу і вищій школі, психолого-педагогічними особливостями студентського віку; особливістю навчальної, науково-дослідницької роботи викладача; організацією індивідуальної, самостійної роботи студентів; професійною, розвивальною і гуманітарно-духовно-виховною спрямованістю навчальних дисциплін у вищому навчальному закладі; своєрідністю лекцій, практичних, семінарських занять; інноваційним досвідом ВНЗ щодо впровадження освітніх технологій на заняттях з лінгвістичних дисциплін. Магістранти проводять усі заняття з фахової дисципліни, передбачені навчальним планом; розробляють і апробовують експериментальну методику з проблеми дослідження.

Зміст і організація практики будується на принципах науковості (відбір змісту занять у різних типах освітніх закладів з урахуванням закономірностей педагогіки і психології, сучасних вимог дидактики); креативності (актуалізація і стимулювання творчого підходу магістрантів до проведення занять з опорою на розвиток суб'єктів навчання), врахування наукових інтересів магістрантів.

Результатом кожного етапу є набутий рівень сформованості дослідницьких умінь студентів-філологів. Ефективне функціонування моделі забезпечує комплекс взаємопов'язаних педагогічних умов, сутність яких проаналізуємо в наступному параграфі.

2.3. Педагогічні умови формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників

З метою більш детально представити педагогічні умови формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури вважаємо за доцільне попередньо окреслити поняття «умови». У словнику С. Ожегова умова визначена як «обставина, від якої що-небудь залежить; вимога, що ставиться однією зі сторін, які домовляються; усна чи письмова згода про що-небудь, домовленість; правила, що встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; обставини, від яких залежить що-небудь» [228, с. 685]. У «Новому тлумачному словнику української мови» умову визначено як «необхідну обставину, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [222, с. 632].

Поняття «педагогічні умови» у «Словнику-довіднику з професійної педагогіки» охарактеризовано як обставини, від яких залежить і відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей [291, с. 243]. Науковці (А. Алексюк [3], А. Аюризанін [15], П. Підкасистий [239]) під педагогічними умовами розуміють чинники, що впливають на процес досягнення мети. Дослідники поділяють педагогічні умови на зовнішні: позитивні стосунки викладача та студента; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат; внутрішні (індивідуальні): індивідуальні властивості студентів (стан здоров'я, риси характеру, досвід, уміння, навички, мотивація). Н. Остапенко визначає умову як те, від чого залежить щось інше зумовлене; суттєвий компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), за наявності якого визначають існування певного явища, а педагогічні умови – як сукупність чинників, компонентів, необхідних і достатніх для виникнення, функціонування та зміни педагогічної системи; професійно орієнтовану організацію навчального процесу, що ґрунтується на принципах науковості [232, с. 35 – 36].

Проведений нами аналіз педагогічних умов, що представлений у дисертаційних роботах (О. Єгорової [95], І. Зеленої [106], О. Резван [259], Ю. Атаманчук [13], Н. Мороз [205], С. Якубовської [353], С. Гури [83], О. Пиндик [244]), дозволяє розглядати поняття «педагогічна умова» як складне утворення, яке поєднує встановлені зв'язки між складниками навчання, що зумовлені педагогічною специфікою. Наше визначення ґрунтується на розумінні педагогічних умов як обставин, за яких успішно відбувається процес формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.

Відповідно, важливим є окреслення, власне, саме тих умов, які більш ефективно впливають на позитивну динаміку процесу формування дослідницьких умінь. На підставі аналізу Галузевого стандарту вищої освіти

[59], вимог Державних стандартів базової і повної середньої освіти [253], Концепції літературної освіти [208], шкільних програм [195; 255; 311] і програм для вищої філологічної школи [142; 215; 312], теоретичних джерел, проведеної дослідно-експериментальної роботи, нами виділено комплекс взаємопов'язаних педагогічних умов, які впливають на формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури:

- надання навчальному процесу дослідницької спрямованості, залучення студентів до виконання завдань дослідницького, культурологічного, аксіологічного характеру;
- оволодіння студентами культурою дослідницької роботи з фаховим текстом під час вивчення літературознавчих дисциплін;
- виконання студентами дослідницьких проектів у процесі навчальних та педагогічних практик;
- активізація науково-дослідної співпраці студента і педагога-вченого;
- створення студентами власного дослідницького продукту (реферат-огляд, читацький щоденник, конспект, анотація, наукова стаття, науковий відгук, наукова доповідь, кваліфікаційна робота, дослідницький проект, портфоліо тощо);
- постійний контроль і корекція рівнів сформованості дослідницьких умінь.

Детальніше розглянемо сутність окремих запропонованих педагогічних умов.

2.3.1. Дослідницька спрямованість навчального процесу

Для ефективного формування дослідницьких умінь важливими є дослідницька спрямованість навчального процесу і такі його характеристики, як відкритість та динамічність, рівень мотивації у студентів до дослідницької діяльності, їх потреба в постійному розвитку, саморозвитку, самоаналізі та самовдосконаленні; реалізація діалогу між викладачем і студентом, використання інноваційного навчально-методичного забезпечення, проблемного, інтерактивного навчання.

Зазначимо, що організація навчання, зокрема дослідницького навчання, розвиток практичного досвіду, стимулювання розумової діяльності, уваги, ерудованості, пізнавальних дослідницьких інтересів студентів-філологів залежить від мотивації (інтересу, потреби, прагнення, бажання) пізнавати світ дослідження, які нерозривно пов'язані з фізіологічними процесами вищої нервової діяльності (Є. Ільїн, О. Леонтьєв, В. Рибалка та ін.).

Під мотивом розуміють складне психологічне утворення, що спонукає людину до свідомих дій і є їх основою [129]. Формування мотиву дослідницької діяльності відбувається як під впливом внутрішнього (потреби), так і зовнішнього стимулів (вимоги, прохання, наказу). Зокрема,

пріоритетними мотивами майбутнього вчителя української мови і літератури виступають любов до дітей, інтерес до рідної мови, літератури, прагнення пізнати світ професії вчителя, бажання одержати вищу освіту. Б. Ананьєв наголошує на необхідності також етичного (потреба людини в людині і соціальних зв'язках) та естетичного (будується на основі взаємодії гностичних і етичних мотивів) мотивів [6, с. 136]. Діяльність викладача при цьому має бути спрямована на гуманізацію взаємин зі студентами.

Важливу роль у формуванні мотивації до дослідницької діяльності відіграє профорієнтаційна робота, що проводиться з учнівською молоддю на етапі шкільної підготовки (під час підготовчих курсів, залучення учнів до виконання наукових досліджень у рамках Малої академії наук, до студентських конференцій). Недооцінка цього важливого напрямку роботи в школі приводить до того, що більшість студентів педагогічних навчальних закладів починають оволодівати дослідницькими вміннями без достатньої підготовки. Першочерговими завданнями профорієнтаційної роботи учнів є розвиток пізнавального інтересу до проведення дослідження з української мови, літератури українською мовою, аналізувати, систематизовувати наукову інформацію у певний науковий текст, розвиток умінь вести науковий діалог, висловлювати власні думки і переконливо аргументувати їх.

На першому курсі відмінна від шкільної методика організації навчального процесу, значний обсяг наукової інформації, відсутність достатніх навичок самостійної науково-дослідної роботи, труднощі адаптаційного характеру створюють у студентів значну емоційну напругу, що нерідко призводить до розчарування у виборі майбутнього фаху. Надання навчальному процесу дослідницької спрямованості, виконання завдань культурологічного, аксіологічного, дослідницького спрямування, центром якого є студент як творча особистість, упродовж усіх років навчання дозволяє активізувати процес формування дослідницьких умінь. Поглиблює професійні інтереси залучення студентів другого – третього курсів до виконання дослідницьких завдань кваліфікаційної роботи, написання статей, есе, творів-міркувань, укладання термінологічних словників у наукових гуртках, науково-дослідної лабораторії, майстерні педагога-дослідника. Занурення в майбутню педагогічну діяльність у період педагогічної практики на четвертому – п'ятому курсах зумовлює зростання у студентів ступеня усвідомлення мотивів навчання, формування більш чітких практичних установок на підготовку дослідницьких проектів, портфоліо, уроків-досліджень, розвиток індивідуальності, підвищення професійних потреб, питомої ваги самовиховання.

Отже, формування дослідницьких умінь і навичок студентів – це неперервний процес, який важливо стимулювати на заняттях. Потужний потенціал, як засвідчує дослідно-експериментальна робота, закладено в інтегрованих лекціях, семінарах-дискусіях, заняттях-екскурсіях тощо та відповідних їм засобах роботи (творах-роздумах, дослідницьких есе,

доповідях, дискусіях, аналізах-інтерпретаціях творів, диференційованих та індивідуалізованих завданнях дослідницького, культурологічного, аксіологічного характеру), якими збагачуємо психолого-педагогічні, методичні, літературознавчі курси.

Зокрема, лекційні заняття курсу «Історія української літератури» підпорядковані меті – озброїти студентів знаннями про специфіку розвитку літературного процесу відповідних історичних періодів у взаємозв'язку з різними видами мистецтв та галузями наук, зокрема історичної, педагогічної, психологічної, філософської, етики та естетики тощо. Їх мета – закласти основи наукових знань, ознайомити з методологією наукового дослідження і разом з тим забезпечити науково-педагогічну взаємодію викладача і студентів-філологів.

Найбільш поширеними технологіями навчання, якими послуговуються на заняттях із загальної психології, педагогіки, методики навчання української літератури, історії української літератури, є діалогічно-дискусійні: диспут, дискусія, «мозкова атака», лекція-діалог (проблемна лекція, лекція-аналіз конкретної ситуації, лекція-консультація), співлекція.

З метою формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури пропонуємо такі практичні заняття, як заняття-дискусії, диспути, дебати, екскурсії, подорожі тощо.

Під час вивчення дисциплін літературознавчого циклу на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр» важливо також залучати студентів до:

- завдань пошуково-дослідницького характеру (наприклад, здійснити літературно-критичну оцінку художніх явищ, скласти художньо-біографічний нарис, репортаж);

- досліджень літературознавчого спрямування (таку роботу продовжуємо у проблемних групах, наукових гуртках, науково-дослідній лабораторії);

- підготовки наукових статей, доповідей на семінари, конференції тощо.

Дослідницька діяльність пронизує самостійну роботу студентів, під час якої виконують індивідуально-дослідні завдання: студенти аналізують наукові праці вчених з відповідної тематики, ознайомлюються з вимогами щодо оформлення та структурою наукових статей та доповідей, способами апробації результатів досліджень. Така робота продовжується в розрізі тематики проблемних груп, наукових гуртків, науково-дослідних лабораторій.

2.3.2. Культура дослідницької роботи з фаховим текстом

Метою професійної діяльності вчителя-словесника є формування гармонійно розвиненої особистості шляхом занурення у високохудожній, якісний фаховий текст.

Сутність дослідницької культури роботи з фаховим текстом складають такі компоненти, як психологічні передумови його сприйняття, адекватне розуміння і засвоєння тексту; володіння різними видами аналізу тексту (лінгвістичним, стилістичним, смисловим, логічним, композиційним, структурним). Для майбутнього вчителя-словесника важлива передусім культура читання фахового тексту. Успішність ознайомлювального, поглибленого, аналітико-критичного читання залежить від сприймання, усвідомлення, необхідною передумовою яких є внутрішня мотивація. А осмислення сприйнятого залежить від індивідуального досвіду, фонових знань, творчого мислення. Унаслідок сприймання й усвідомлення відбувається розуміння тексту та його інтерпретація. Результатом розуміння є засвоєння адресатом ментальної моделі тексту [275].

Змістом, наприклад, наукового тексту є наукове знання. Науковому знанню притаманні онтологічність, методологічність, аксіологічність, комунікативність, а, отже, і науковому тексту характерні ті ж риси. Зміст наукового тексту відображає певну часову послідовність різноманітних фактів, подій і думок. Метою цілісного комунікативного блоку є повідомлення об'єктивної інформації, доведення істинності наукового знання, пояснення причини явищ, опис істотних ознак предмета. Здійснюючи науково-методичну діяльність, учитель працює частіше з науково-природничими і науково-гуманітарними текстами, приділяє увагу текстам власне наукового, науково-навчального (дидактичного), науково-популярного; науково-інформативного, науково-довідкового, науково-публіцистичного підстилів. Кожний підстиль охоплює різні жанри й види текстів з відповідними загальномовними і стильовими нормами.

Укладаючи / створюючи новий науковий текст, попередньо збираємо і досліджуємо відповідний матеріал, проводимо певне (констатувальне, формувальне) дослідження, обдумуємо факти. В іншому випадку такий текст нагадуватиме огляд, реферат прочитаних книг, що виконує лише інформативну функцію. Орієнтація на читача-професіонала актуалізує також і такі дослідницькі функції різножанрових наукових текстів, як *епістемічна* (наукове пояснення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань); *комунікативна* (передавання спеціальної інформації); *перформативна* (встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу); *гносеологічна* (пізнавальну, спрямовану на розширення знань адресата); *когнітивна* (отримання нового знання); *функцію впливу* (прагнення автора переконати читачів / слухачів у правильності своєї позиції); *аргументованого доказу* (наведення доказів або фактів, які підтверджують істинність пояснення і думки); *діалогічна* (звернення автора до думки читача, зіставлення автором свого погляду з підходами, позиціями інших науковців) та ін. [8, с. 43]. Зокрема, наукові статті виконують *дослідницьку* функцію, *презентаційну* (представляють дослідника у

науковому товаристві), *оцінну* (містять оцінку стану наукових досліджень з певної проблеми) та *комунікативну* (служать засобом спілкування).

Ураховуємо ознаки мовних висловлювань. В *описах* частіше перераховують у певній послідовності ознаки та властивості того чи того об'єкта. Кожний наступний елемент додає нові відомості до попереднього. В описі досліджень, приладів широко використовують неозначено-особові речення, які дозволяють зосередити увагу на дії:

Наприклад: Основоположним принципом будь-якого наукового дослідження вважають методологічний принцип об'єктивності. Він виражається у всебічному врахуванні факторів, які зумовлюють те чи інше явище, умов, в яких ті розвиваються, адекватності дослідницьких підходів і засобів, які дають можливість одержати справжні знання про об'єкт, передбачають виключення суб'єктивізму, однобічності й упередженості в підборі й оцінці фактів (С. Гончаренко).

Розповідь у науковому тексті застосовують для повідомлення. Вона характеризується, як правило, наявністю різновидових дієслів.

Наприклад: Вираз «некомфортабельність» наукової роботи у застосуванні до занять математикою належить відомому сучасному математику Куранту. Ним він пояснював, чому математики у величезній більшості випадків рано закінчують свою власну творчу роботу: вони не витримують постійної внутрішньої напруги. Так звана спокійна наукова робота, якщо тільки йдеться про справжню наукову роботу, є міфом (С. Гончаренко).

Власне описові та розповідні наукові тексти функціонують рідко. Частіше використовують змішаний тип викладу – розповідно-описовий.

У *текстах-міркуваннях* досліджують явища або предмети, розкривають їх внутрішні ознаки і доводять певні положення. Міркування дає можливість на основі зафіксованих фактів осмислити їх, зіставити, прийти до певного висновку. У таких текстах можливі два способи розташування матеріалу:

- 1) від загального до часткового, від узагальнень до фактів, спостережень, тобто спочатку подають тезу, а потім аргументи та ілюстрації;
- 2) від часткового до загального, від спостережень і фактів до узагальнень, висновку.

Наприклад: Справді, якщо бодай побіжно ознайомимося зі змістом психопедagogіки Е. Стоунса, то переконаємося, що врешті-решт ми маємо людську педагогіку, де чітко окреслені два суб'єкти педагогічної дії, завдання й цілі їхньої спільної праці, засоби досягнення цілей, мотивації їхньої праці й ін. Маємо вступ і 18 розділів (без поділу на підрозділи). Звернемо увагу на назви: Ті, хто навчаються, учителі, психологи; Учіння. Основи; Мова й учіння людини; Думка, мовленнєве спілкування, дія; Мовленнєве спілкування вчителя; Типи мовленнєвого спілкування; Завдання учіння; Аналіз учіння; Навчання поняттю; Навчання психомоторним навикам; Навчання вирішенню проблем;

Закріплення учіння; Структура навиків учіння; Програмоване учіння; Оцінка учіння й навчання; Розроблення тесту; Чи потрібні виміри?; Навчання учінню.

Перед нами розгорнута програма підготовки вчителя до педагогічної дії зі значної кількості питань із проблем учіння й виховання. Ця програма називається педагогічною майстерністю(І. Зязюн).

Доказ у науковому мовленні є одним із різновидів міркування. Науковий доказ оформлюється як текст із чіткою структурою (теза – аргументи (система умовиводів) – висновок) і системою мовних засобів, що необхідні для досягнення істинності висловленого судження. Тези містять відповідь на запитання «Що доводиться?», аргументи реалізують мету – надати теоретичні або емпіричні узагальнення, які переконують в істинності тези, демонструють закономірний зв'язок явищ. До типових мовних засобів доказу відносять сполучники і прислівники *якщо, так що, звідси, тоді, тому*, дієслова 1-ї особи множини для позначення логічних операцій (*визначимо, отримаємо, знайдемо*) та ін. Висновок доказу будують як своєрідний повтор тези й оформлюють за допомогою слів *висновок, результат, наслідок*, вставних слів (*отже, таким чином*), конструкціями наслідку (*встановлено, що...; можна легко довести...; це підтверджується існуванням...; вважаємо, що, такі умови достатні для...*).

Наприклад: Не будь-який пошук відповіді на запитання можна віднести до проблемних. Якщо в результаті дослідження з'ясується, що аналізоване нами відоме явище підпорядковане вже відомому закону, то поставлене запитання не є проблемним. Отже, до проблемних відносимо монографічні дослідження, які містять поєднання аналізу невідомого, невідомого з припущенням про можливість дії невідомого з припущенням про можливість дії невідомого закону в певному невідомому середовищі (С. Гончаренко).

Призначення оглядового тексту – забезпечити наукове обґрунтування предмета дослідження, установити межі цього дослідження, показати ступінь невивченості його окремих складових.

Наприклад: Фундаментальною основою дослідження слугують роботи, в яких обґрунтовано: сутність і зміст професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема в умовах вищих навчальних закладів I – II рівнів акредитації економічного профілю (В. Анненков, Р. Бужикова, В. Крижанівська, М. Левочко, А. Нісімчук та ін.); особливості формування професійного мовлення фахівців аграрного (Л. Барановська, В. Михайлюк), технічного (В. Момот), медичного (М. Лісовий, С. Поплавська, Н. Шигонська), економічного профілю (В. Борисенко, Т. Ганніченко, Т. Іванчикова, Г. Копил, Н. Костиця, Т. Черкашина) (В. Гордієнко).

Методологічний текст слугує для вмотивування та опису специфіки методології проведеного дослідження. Наприклад: *Методологічні принципи визначення та відбору поняттєво-термінологічного апарату дослідження*

дозволили класифікувати поняття в 4 групи, як це показано на рис. 1.1. Виділимо поняття, які увійшли до складу кожної групи (І. Соколова).

Емпірико-фактологічний текст (термін Ю. Сурміна [9, с. 135]) містить опис фактологічної бази дослідження, класифікації й узагальнення фактів у конкретному дослідницькому контексті.

Наприклад: Як засвідчили результати констатувального зрізу, студентів із високим рівнем сформованості дискурсивної компетенції не було ні в контрольній (далі – КГ), ні в експериментальній (далі – ЕГ) групах. На достатньому рівні перебувало 12% респондентів КГ і 16% ЕГ, що продемонстрували належне володіння термінологічною базою теорії дискурсу й елементами дискурсивного аналізу тексту (О. Кучерява).

Пояснювальний текст розкриває основні положення, містить різні примітки і пояснення понять, таблиць, формул, рисунків тощо. *Додатковий текст* подає анкети, тексти завдань, рисунки, графіки, статистичний матеріал як додаткові докази наукових положень. Такий текст розміщується в додатках до наукової роботи. Науковому тексту *мішаного типу* властиві ознаки різних видів наукових текстів (теоретичного з елементами оглядового, емпірико-фактологічного або пояснювального текстів).

Готуючи наукову статтю, враховуємо, зокрема, інформативну, логічну, оцінну насиченість наукового тексту, тобто ступінь смислової і змістової новизни, що виявляється в авторській концепції, системі авторських оцінок, які допомагають читачеві зрозуміти зміст тексту. Цього досягають шляхом доказовості та об'єктивності викладу, насиченості вузькоспеціалізованими і загальнонауковими термінами. Підвищення інформативної насиченості за мінімальної витрати мовних засобів дозволяє говорити про мовну економію у структурі висловлювання. Цілісність наукового тексту передбачає внутрішню організованість, смислову єдність, цілісне оформлення початку і кінця твору, переходи між частинами тексту, що забезпечується визначеними мовними одиницями. Урешті-решт, початок, середина і кінець тієї ж наукової статті, яку пишемо, адресовані вже різним читачам (зважаючи на наше збагачення досвіду під час читання).

Дотримуємося мовних норм. Зокрема, розмежовуємо значення слів *здібний* – «який має природні здібності; обдарований» і *здатний* – «який має можливість, силу, певні дані щось зробити; спроможний». Слово *зумовлювати* означає бути причиною чогось, приводити до чогось, викликати щось; будучи умовою існування, розвитку, формування чогось, визначати його характер, якість, специфіку та ін., слово *обумовлювати* – ставити в залежність від певних умов, обставин; визначати умови, термін чогось. Не варто сплутувати і слова *запитання* і *питання*. *Запитання* – це словесне звернення, яке потребує відповіді. Слово *питання* здебільшого вживають, коли йдеться про якусь проблему, справу, що потребує розв'язання або вивчення. Слово *ставлення* уживають у значенні «характер поведінки з ким-, чим-небудь», слово *відношення* має такі значення:

1) «взаємозв'язок між предметами, явищами, величинами», 2) «діловий лист».

Обережно ставимося до уведення нових термінів і не захоплюємося власною термінотворчістю. Пам'ятаємо, що більшість запозичених слів мають відповідники рідною мовою: *інтера́кція* – *взаємодія*; *спорадичний* – *поодинокий*; *варіабельний* – *змінний, мінливий*, *акумулювати* – *нагромаджувати, накопичувати*; *вербалізувати* – *висловлювати*.

Науково-методична робота в школі зумовлює ознайомлення з довідниково-аналітичною працею «Енциклопедія освіти» (2008). У книзі ґрунтовно подано понятійно-термінологічний апарат сучасної освіти, основ педагогічної і психологічної наук, персоніфіковану інформацію про педагогів та громадських діячів, що сприяли розвитку освіти в Україні. Для аналізу таких педагогічних термінів, як *апарат, аналогія, динаміка, задача, закон, значення, категорія, якість, критерій, концепція, метод (спосіб), підхід, принцип, положення, поняття, предмет, умова* важливо звертатися до «Українського педагогічного словника» за ред. С. Гончаренка (2011).

З-поміж психологічної літератури такого роду найбільш вдалим вважають словник К. Платонова, серед філософських словників – «Філософський енциклопедичний словник». Корисно ознайомитися із змістом таких понять, як *абстракція, аналіз, знання, значення, якість, кількість, узагальнення, образ, об'єкт, досвід, практика, предмет, проблема, розвиток, рефлексія, системний аналіз, властивість, форма, експеримент*. Необхідним для наукових досліджень є логічний словник, де можна знайти пояснення таким термінам, як *аксіома, алгоритм, гіпотеза, деду́кція, закон, знак, знання, ідея, інваріантність, індукція, класифікація, поняття* та ін.

Готуючи науковий текст, варто складати словничок використовуваних термінів із зазначенням автора визначення. Це корисно для самоконтролю.

Важливими є словники синонімів, паронімів української мови, що в разі потреби допоможуть замінити те чи те слово. Наприклад, серед таких сполук, як *об'єм роботи* і *обсяг роботи*, обрати другий варіант. Відповідно до словників, *об'єм* – величина чогось у довжину, висоту й ширину, вимірювана в кубічних одиницях (куба, мозку, серця тощо). *Обсяг* – взагалі розмір, величина, кількість, значення, важливість чогось (бюджету, знань, роботи тощо). Розрізняємо і такі варіанти: *обробка* та *опрацювання*. *Обробка* – це надання чомусь потрібного вигляду, доведення до певного стану; упорядкування, удосконалення чогось»; *опрацювання* – глибоке вивчення чогось, докладне ознайомлення з чимось». Українська лексикографія не фіксує слова *співпа́дання* або *співста́влення* фактів, натомість пропонує уживати *зіста́влення (порівня́ння)* фактів.

При своїй типовості кожний науковий текст індивідуальний. Це залежить від автора, його досвіду текстотворення, прагнення до самовираження і знаходить вияв в авторських стилістичних прийомах застосування різних мовних засобів (О. Баженова, М. Котюрова,

В. Постовалова, С. Ракитіна та ін.). У цьому контексті є потреба дискусії стосовно проблеми співавторства (колективних наукових текстів): урахування тонкощів наукової етики і визначення творчого внеску кожного з учасників у зміст та концептуальну ідею наукової статті (монографії, підручника), збереження чи уніфікація ідіостилю тощо.

Кілька слів стосовно електронних текстів, електронних презентацій наукового виступу чи статті. Такі виконують комунікативні функції привернення уваги (виділення назви електронного тексту за допомогою зміни кольору та шрифту) та інформування (повідомлення, ознайомлення з текстом). Головним комунікативним завданням адресата при сприйнятті електронного тексту є перехід від пасивного до активного засвоєння поданої в тексті інформації. Використання електронних презентацій дозволяє значно підвищити інформативність й ефективність повідомлення, адже одночасно задіяні зоровий і слуховий канали сприйняття. Готуючи презентацію, враховуємо оптимальний обсяг слайдів (слайди мають виконувати функцію доповнення, уточнення інформації, не повинно бути некоментованих слайдів); оптимальну кількість тексту на екрані; вікові особливості і рівень підготовленості глядачів, науковість і достовірність фактів, особливості сприйняття інформації з екрана (коли глядач читає текст з екрана комп'ютера, мозок працює в уповільненому режимі; якщо ж інформація подана у графічному вигляді – мозок працює швидше); естетичність (кольорове поєднання, витриманість стилю в оформленні слайдів, не бажано, щоб тон відволікав увагу від розташованого на ньому тексту; слід враховувати і розміри залу, де відбудеться науковий захід).

Робота з текстом виступає основною формою роботи під час практичних занять з курсів «Вступ до літературознавства», «Історія української літератури», коли аналізуємо зі студентами підходи українських письменників-учених щодо актуальних проблем суспільства XIX ст., виділяємо основні проблеми наукових досліджень митців, аналізуємо літературознавчі, публіцистичні статті українських письменників крізь призму фонетичних, морфологічних, лексичних та синтаксичних особливостей художніх творів та наукових праць учених.

До практичних занять з курсу «Історія української літератури» пропонуємо студентам скласти конспекти, виписки та помітки наукових статей, посібників та підручників, словників тощо. Конспектування наукової інформації щодо специфіки тематики творчості письменників-класиків сприяє формуванню умінь виділяти головне, виписувати тези, порівнювати різні підходи вчених щодо традиційного та інноваційного трактування сюжетів художніх творів тощо.

Під час проведення практичних занять можна використати такі методи роботи з текстом: метод читання вголос, метод творчого самопочуття, метод творчого самовираження та інші. У процесі індивідуальної та самостійної роботи формуємо вміння аналізувати наукові джерела, виділяти головне з

поданої інформації, аналізувати та синтезувати певні літературознавчі поняття, досліджувати наукову діяльність українських письменників, оформляти літературознавчі повідомлення та написання дослідницьких робіт тощо.

Таким чином, у процесі навчально-дослідницької діяльності студентів-філологів важливу роль прийоми та форми роботи з текстом художнього твору, що спонукають майбутніх учителів української мови і літератури до власної творчості.

2.3.3. Дослідницькі проекти у процесі навчальних та педагогічних практик

У філософському словнику практику характеризують як «зумовлену специфікою соціального буття цілеспрямовану, чуттєво-предметну діяльність людей, змістом якої є перетворення природи й суспільства, специфічно людська форма життєдіяльності, спосіб буття людини в світі» [319, с. 503]; у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» подано це визначення як «діяльність кого-, чого-небудь як набуття певних знань, навичок, досвіду і застосування їх у чомусь» [52, с. 1102].

Як педагогічна категорія, «практика / фахова практика» є складовою навчально-виховного процесу вищої школи. Її мета – навчити студентів творчо використовувати у професійній діяльності науково-теоретичні знання і практичні навички [94, с. 647]. Спільною рисою практик є професійна педагогічна спрямованість, спрямування їх на формування системи ціннісних установок і переконань, на розвиток мовних, літературних, педагогічних, дослідницьких здібностей, особистісний і професійний розвиток, самореалізацію, самовираження й самовизначення особистості майбутнього педагога як дослідника.

Розширюється і змістове наповнення функцій фахової практики, серед яких – аксіологічна (формування і розвиток педагогічного світогляду, системи ціннісних установок і переконань); розвивальна (розвиток педагогічних здібностей, особистісний і професійний розвиток); рефлексивна (аналіз і оцінка власного емоційного стану, особистісних і професійних якостей); культуротворча (опанування самобутністю національної культури, вироблення умінь аналізувати явища культури, застосовувати методику «діалогу культур» у системі шкільної мовно-літературної освіти).

Розглянемо призначення фахових практик у вищій філологічній школі крізь призму ціннісних пріоритетів сьогодення.

У реаліях сьогодення фольклор сприймають інколи як вияв далекого минулого, а естетичні цінності – власне, музейною категорією (С. Садовенко). Однак на відміну від сучасної масової культури фольклорна спадщина позбавлена уніфікації, заштампованості, стереотипності, відображає світогляд і психологію народу, зберігає і пропагує ідеї виховання.

Розмірковуючи про ціннісні пріоритети молодого покоління в умовах зростання маргіналізації, тривоги в суспільстві, ми неминуче звертаємося до життєвої мудрості наших предків. Саме народна пісня, казка, легенда,

приказка з їх потужним художньо-естетичним і пізнавально-виховним потенціалом, унікальністю, високою почуттєвістю в час «інтелектуально насиченої електроніки» (Е.Помиткін), інформаційного перевантаження й депресивного стану, кризи комунікативного потенціалу, реалізації свободи слова як уседозволеності дає можливість зберегти життєві орієнтири, зцілює, додає естетичної насолоди, задоволення й оптимізму.

Народна казка знайомить з моральними й соціальними оцінками вчинків людей та їх взаємовідносин. Епічні твори возвеличують відданість батьківщині, героїзм і відвагу. Пісенна творчість сприяє популяризації і посилення виховного резонансу етнопедагогічних установок народу, принципів суспільної етики. Особлива виховна експресія народної афористики, прислів'їв і приказок, що типізують найрізноманітніші явища сімейного життя, відображають зміст моральних цінностей.

Усе це актуалізує аксіологічну мету фольклорної практики – через фольклорні скарби, збережені в архівах і ще (на щастя) в селах, численні наукові праці пізнавати й осмислювати українську ментальність, занурюватися в мовомислення народу, а, отже, у «філософію його мовно-естетичного буття» (С. Єрмоленко). На глибоке переконання академіка І. Зязюна (про це вчений неодноразово висловлювався на нарадах і конференціях), якби кожний з українців знав хоча б триста з півмільйона існуючих українських пісень від початку до кінця, тоді б ми знали й історію нашого народу, і наші звичаї, і нашу культуру. Нам не потрібно було б говорити про національне виховання. Національна самосвідомість ніколи не формується розумом – це відбувається тільки на рівні душі.

Отже, фольклорна практика – це діалог з народною культурою. Вона покликана розширювати уявлення майбутніх учителів про динаміку розвитку родинного слова, вдосконалювати уміння аналізувати психолого-педагогічний ефект та естетичну цінність фольклорної пам'ятки, сприяє оздоровленню, гармонізації та психоемоційного розвитку духовного потенціалу особистості.

Під час фольклорної практики майбутні вчителі у природних умовах досліджують фольклорні традиції, оволодівають методиками збирання, технікою фіксації фольклорного матеріалу (запис вручну, з допомогою магнітофона, відеозапис), систематизації, архівної обробки фольклорного матеріалу. Студенти опановують комунікативні стратегії і тактики спілкування з інформантами (вільна і цілеспрямована бесіда, інтерв'ю, опитування за програмами, анкетування), прийоми запису різних жанрів і форм фольклору (обрядового фольклору, пісенних, прозових, паремійних жанрів, дитячого фольклору); правила паспортизації зібраного матеріалу, складання індивідуального портрету виконавців. Результатом фольклорної практики є дослідницькі проекти «Фольклорні традиції села», «Міський фольклор: реалії сьогодення», «Мистецтво розмови із сільським жителем».

Варто увиразнити й ціннісні пріоритети літературно-краєзнавчої практики, що має ініціювати своєрідний діалог з літературним життям краю. Її мету вбачаємо не лише у вивченні регіональних аспектів літератури і, як

засвідчують типові навчальні програми, озброєння студентів навичками практичної реалізації форм і методів краєзнавчих досліджень. Саме в літературно-краєзнавчій інформації вдало поєднано мистецькі сюжети зі зразками щоденної поведінки жителів певної місцевості, конкретизовано зміст культурного контексту регіону. Отже, важливо формувати потреби й ціннісні інтереси до осмислення знань про «малу батьківщину», про філософію життя відомих письменників, які мешкали (чи живуть нині) і працювали (або працюють) у відповідній місцевості, творили (витворюють) складний літературний процес у локальних умовах на тлі світового загальномистецького життя. Головна цінність участі в експедиціях – навчитися слухати і чути, слухати і розуміти співбесідника, його «затаєний» біль і тривогу за родину, рідне село, місто, країну. Якщо цього не відбувається, тоді пошукові експедиції (переконливо доводять учасники й керівники практики) – це всього лише прогулянка, відпочинок, але далеко не професійне становлення.

Літературно-краєзнавча практика спрямована на дослідження зв'язків між історико-літературним процесом і літературним середовищем певної місцевості. Метою практики є підготовка дослідницьких проєктів, які слугують основою проведення уроків української літератури із залученням місцевого матеріалу. Основними видами діяльності студентів дослідницького характеру є такі: написання оглядів про новинки літератури рідного краю, рецензій на художні твори, підготовка творчих робіт на основі ознайомлення зі зразками сучасної літератури певного населеного пункту; підготовка есе, заміток до газети, репортажів; розробка різних видів тестів і завдань про літературний процес у локальних умовах; підготовка матеріалів до лекцій, виступів для учнів школи й учителів, на конференціях, публікацій у збірках наукових праць; створення маршрутів освітніх подорожей і текстів культури на їх основі. Пошуково-експедиційна діяльність допомагає осмислити літературний процес у локальних умовах, «зануритися» у філософію, психологію письменників.

Дієвим фактором впливу на формування ціннісних пріоритетів особистості виступає народне мовлення. У діалектній комунікації яскраво представлені особливі знання про людину, людські якості, родичівство і сусідські стосунки, традиційне ведення господарства, народні обряди, звичаї, народний календар. Водночас цей феномен традиційної української сільської культури оригінально відтворює соціальний і природний простір, час, відображає систему загальнолюдських і національних цінностей, етнічно зумовлені типи мовної поведінки, які склалися й існують в конкретному соціокультурному товаристві впродовж багатьох століть. Отже, діалектологічна практика – це шлях до пізнання цінності магії рідного слова.

Серед завдань практикантів важливе місце має зайняти і завдання опанувати психологію діалектного спілкування, що сприятиме духовному та культурному збагаченню, формуванню високого рівня міжетнічних взаємин особистості. Дослідження народної лексики, яка відображає культурний фон історичного життя населеного пункту, збагачує й удосконалює мовні

особистості студентів, активізує їх самосвідомість, виховує здатність осмислити своє місце у світі. Окрім того, польові експедиції дають можливість зменшити дистанцію між викладачем і студентами й підвищити рівень довірливого спілкування, чого не вистачає в умовах кредитно-модульного насиченого навчально-виховного процесу. Особистість керівника практики, його моральний стрижень, етична поведінка відіграють значну роль у розвитку індивідуальності й самобутності кожного студента як культурної людини.

Швидкій адаптації особистості до динамічних змін громадського життя відіграє етнос. Щоб культура здійснювала ефективний вплив на духовний і моральний розвиток людини, а особистість відчувала потребу в оволодінні її цінностями, важливо сформувати основу для відтворення культури. Вагому роль у цьому процесі може виконувати етнографічна і музейна практики. Серед основних функцій практики й аксіологічна, що передбачає, зокрема, вироблення шанобливого ставлення до представників різних етнічних і етнографічних груп, які проживають на території України, а основним шляхом її реалізації є дослідження міжкультурних контактів і взаємозв'язків, пошук спільних ознак культури, виявлення однакової символіки і духовних цінностей. Це своєрідний полікультурний діалог і діалог між людьми, «розділеними в часі і просторі» (Р. Берг).

Безпосередня участь у таких практиках дозволяє усвідомити, що кожна деталь архітектури будинку, елемент інтер'єру, стелі, створений руками наукових співробітників музею, книга є «унікальним механізмом соціально-культурної комунікації». Вони несуть інформацію про епоху і стиль життя, розширюють культурний кругозір, виступають джерелом емоційно-почуттєвого сприйняття. Пошуково-дослідницькі експедиції наповнюють внутрішній простір особистостей філологічною ерудицією, благородними почуттями, чистотою помислів, щирістю почуттів, шляхетністю, що дозволяє увиразнити й урізноманітнити уроки під час педагогічної практики.

Етнографічна практика, яка сьогодні, на жаль, в багатьох вищих педагогічних навчальних закладах не проводиться належним чином, передбачає ознайомлення майбутніх учителів-словесників з різними типами музеїв, особливостями комплектування, зберігання, експонування, реставрації музейних пам'яток, науково-дослідною, просвітницькою, педагогічною діяльністю в музеях, з такими формами музейної роботи, як екскурсія, лекція, бесіда, віртуальні подорожі, театральні вистави [278]. Творчі лабораторії краєзнавчих, літературно-краєзнавчих музеїв (студенти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка проходили етнографічну практику в м. Глухові, Кролевці, Лебедині, Чернігові, с. Сосниця Чернігівської обл.) спонукають студентів-філологів до створення дослідницьких проектів «Історія рукопису», «Олександр Довженко і Глухів», «Екологія рідного слова у працях Б. Антоненка-Давидовича» та інші, до критичного самоаналізу своїх мистецьких здібностей.

Метою навчально-залікової та педагогічної практики на робочому місці вчителя з української літератури є виробити у студентів уміння практично застосовувати теоретичні знання з основних фахових дисциплін – психології, педагогіки, історії української літератури, шкільного курсу української літератури, сучасної української мови. Дослідницьким проектом слугує конспект уроку-дослідження з української літератури у 5 – 11 класах, конспект позакласного предметного заходу. Підготовка дослідницького проекту розвиває у практикантів потребу систематично поповнювати свої знання і творчо застосовувати їх у практичній діяльності; виховувати інтерес до професії вчителя української мови і літератури [252, с. 5-14].

Успішність виконання завдань педагогічної практики залежать від рівня знань фахових дисциплін, мотивації, рівня виконань професійних обов'язків на посаді учителя, проведення науково-дослідної роботи. Погоджуємося із думкою С. Привалової про те, що основні завдання педагогічної практики повинні орієнтуватися на науково-дослідницьку діяльність. Ідеться, зокрема, про аналіз розділів і тем навчальних програм з української літератури для 5 – 11 класів; опрацювання науково-методичної, критичної, періодичної літератури; відвідування та аналіз уроків української літератури вчителів і студентів-практикантів; моделювання планів-конспектів уроків з української літератури та їх проведення у 5 – 11 класах; моделювання і проведення залікового предметного позакласного заходу; вивчення передового педагогічного досвіду, проведення досліджень за темами курсових (дипломних) робіт; вироблення творчого підходу до викладання української літератури [252, с. 5-14].

У процесі навчально-залікової та педагогічної практики на робочому місці вчителя формуємо уміння аналізувати і синтезувати наукову літературу, яка використовується в підготовці до залікових уроків; вивчення передового педагогічного досвіду; проводити анкетне опитування, інтерв'ювання, діагностичні методики з учнями та вчителями; вести психолого-педагогічне спостереження за учнем; використовувати нові інформаційні технології і технічні засоби навчання у підготовці та під час проведення уроків; проводити констатувальний і формувальний експерименти з проблеми наукового дослідження; прогнозувати результат педагогічної діяльності.

Після навчально-залікової та педагогічної практики на робочому місці вчителя студенти-практиканти захищають свої досягнення на засіданні «Педагогічної майстерні». Майбутні вчителі презентують школу, клас, передовий педагогічний досвід вчителів, проводять фрагменти уроків, використовуючи нетрадиційні дослідницькі методи, прийоми роботи з художнім, публіцистичним, науковим текстом, беруть участь у дискусії про доцільність та ефективність використаних методів, прийомів та форм роботи з учнями загальноосвітніх шкіл.

Усі види практик спрямовані на формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.

2.3.4. Науково-дослідна співпраця студента і педагога-вченого

Для розвитку дослідницьких здібностей, педагогічної обдарованості значну роль відіграє науково-дослідна співпраця педагога-вченого і студента. Формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників як дослідників значною мірою залежать від особистісних якостей педагогів-учених, майстрів-дослідників, які вміло залучають студентську молодь до спільного наукового дослідження. Такі педагоги власним прикладом заохочують до наукового пошуку, засвідчують потребу фундаментальної підготовки, високої методологічної культури, наукового мислення.

Ефективною формою науково-дослідної співпраці педагога-вченого і студентів-філологів у педагогічному університеті виступає науково-дослідна лабораторія. З'ясуємо сутність поняття «науково-дослідна лабораторія». У сучасній дидактиці існують різні підходи щодо визначення даного поняття. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» дефініція «лабораторія» визначається як «спеціальне приміщення, обладнання для проведення експериментів, дослідів, випробовувань та ін.» [52, с. 477]. Педагогічний словник трактує поняття «науково-дослідна лабораторія» як «спеціалізовану установу або відділ установи будь-якого підприємства, навчального закладу, науково-дослідного інституту, де проводиться експериментальна науково-дослідна й навчальна робота, здійснюються контрольні випробовування, аналізи тощо» [74, с. 185]. Як зазначає Г. Кловак, важливе місце у дослідницькій діяльності майбутніх учителів української мови і літератури «має науково-дослідна лабораторія вищого педагогічного навчального закладу, що створюється з метою широкого залучення професорсько-викладацького складу, докторантів, аспірантів і студентів до розробки фундаментальних проблем природничих, суспільних, гуманітарних і технічних наук» [146, с. 246].

Отже, науково-дослідна лабораторія як форма науково-дослідної співпраці дозволяє об'єднати розробку фундаментальних і прикладних наукових досліджень з проблем філології і педагогіки вищої та середньої школи, сприяє вирішенню проблеми вдосконалення фахової підготовки майбутніх учителів. Основною метою такої лабораторії є забезпечення молодих дослідників психолого-педагогічними засобами, що дозволяють особистості саморозвиватися, шукати самостійні гуманістично спрямовані рішення педагогічних проблем.

Для успішного функціонування науково-дослідної лабораторії і забезпечення науково-дослідної співпраці важливі педагог-учений як науковий лідер із високим рівнем педагогічної майстерності, його наукові ідеї, концепція діяльності, програма дій; актуальна проблематика наукових досліджень; творча атмосфера. Усе сприяє самостійності мислення студентів, їх ініціативі, розробці ними затребуваних у загальноосвітній школі дослідницьких проектів з української мови, літератури, їхньому саморозвитку як дослідників.

Інноваційна практика в українській вищій школі, бажання і наукові

можливості опитаних студентів першого – другого курсів займатися пошуковою діяльністю спонукали викладачів філологічного факультету Глухівського державного педагогічного університету (нині Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка) створити науково-дослідну лабораторію «Формування культуромовної особистості майбутнього вчителя української мови і літератури». Мета діяльності такої лабораторії – на засадах тісного взаємозв'язку навчально-пізнавальної підготовки, науково-дослідної діяльності, навчально-пошукових і педагогічної практик здійснювати формування культуромовної особистості вчителя, прищеплювати навички проведення самостійних наукових досліджень, де б яскраво виявлялися творчі, рефлексивні здібності молодих вчених-дослідників. Упродовж трьох років ми у складі науково-дослідної лабораторії керували науковим гуртком, мету діяльності якого вбачали у прилученні студентів до культури дослідницької філологічної праці над фаховим, зокрема, художнім текстом.

Ефективною формою науково-дослідної співпраці студентів і педагога-вченого виступає майстерня педагога-дослідника. Це наукове об'єднання передбачає систематизацію та популяризацію досвіду педагогів з високою науковою планкою, високою методологічною культурою, які активно здійснюють науково-методичну і науково-дослідну діяльність, володіють інноваційними освітніми методиками і технологіями, активно їх використовують і поширюють у професійному середовищі; вміють продукувати оригінальні, інноваційні ідеї. Головною метою діяльності майстерні педагога-дослідника є вдосконалення науково-дослідної діяльності, навчально-виховного процесу у вищому і загальноосвітньому навчальному закладах, формування дослідницької культури у майбутніх учителів.

Принципами реалізації науково-дослідної співпраці педагога-вченого і студента визначено: взаємозв'язок навчальної і наукової діяльності, наступність (до творчого пошуку залучаються студенти від першого по останній курс), культурологічний, аксіологічний, контекстний, особистісно-діяльнісний підходи, педагогіка співпраці і співтворчості, креативність, розвиток здібностей; орієнтація на кінцевий результат (захист наукової роботи, публікація у науковому збірнику, участь у конкурсі наукових робіт, виступ на конференції). Результатом участі в науково-дослідних лабораторіях є створення студентами дослідницьких продуктів з літературознавчих чи методичних курсів.

Під дослідницьким продуктом розуміють матеріалізовані продукти діяльності у вигляді текстів, малюнків, виробів тощо [337]. З-поміж таких продуктів на підставі аналізу вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра за напрямом підготовки «6.020303 Філологія* (українська мова і література)», вимог шкільних програм і програм для вищої філологічної школи [138; 142; 215; 312; 255], теоретичних джерел [24; 65; 66; 143; 173; 275] виділимо реферат-огляд, читачий щоденник, конспект, анотацію, наукову статтю, науковий відгук, наукову доповідь, кваліфікаційну роботу, дослідницький проект, портфоліо.

Мета *реферату-огляду*, який готують студенти упродовж усіх років навчання з різних навчальних курсів, – здійснити аналітико-синтетичне опрацювання наукового, науково-методичного, публіцистичного джерела, тобто проаналізувати поданий документ, його основні положення, факти, результати, висновки. Для складання реферату-огляду важливий аналіз заголовка, вступу (передмови), змісту тексту, висновків, анотації. На етапі поглибленого аналізу тексту виділяємо його специфіку, нові ідеї, факти, проблеми тощо. Укладаючи реферат-огляд, чітко структуруємо інформацію вступу, основної і заключної частин, які мають вирізнятися конкретністю, чіткістю, лаконічністю. При потребі включаємо ілюстрації, таблиці, обов'язково бібліографічні посилання.

Специфічною формою роботи з текстом художнього твору у контексті формування дослідницьких умінь у студентів-філологів є ведення *читацького щоденника* (стислого викладу змісту, рефлексію щодо основних сюжетних ліній, подій, характеристики персонажів, художньо-стильових засобів). Під час прочитання твору майбутні учителі української мови і літератури роблять помітки, виписки, план тексту, записують сюжет твору, літературні портрети образів-персонажів, власні враження, думки та емоції щодо авторського стилю (на початку прочитання твору, в середині, в кінці читання), подають цитатний матеріал (після кожної цитати вказують, ким вони були висловлені, в якому контексті) тощо. Вимога до читацького щоденника – чіткість, логічність, послідовність викладу інформації щодо сюжетних ліній, перипетій, зав'язки, розв'язки твору. Такий вид роботи дає змогу виокремити підходи студентів-філологів щодо аналізу художнього твору, порівняти правильність або хибність власних думок, спонукати до власної інтерпретації творів, а також літературної творчості.

Усі роки навчання студенти готують *конспект* (від лат. conspectus – огляд). Це короткий письмовий виклад змісту лекції, книги, статті, уроку тощо. Готуючи конспект, майбутнім учителям важливо враховувати такі принципи побудови, як стислість, компактність, послідовність, цілеспрямованість: побудова композиції за схемою «проблема – тема – теза – аргумент – мета» [173; 275]. Для конспектування доцільні такі способи викладу матеріалу, як опис, оповідь, міркування. Необхідно дотримуватися і мовних норм, зокрема, морфологічних.

Зокрема, тексту конспекту уроку мають бути властиві строгість, об'єктивність, логічність і послідовність у викладі думок, точність формулювань, певна експресивна забарвленість, використання логічних засобів впливу і переконання, ілюстративність, як вербальна, так і графічна. Текстовий матеріал доцільно спрямовувати на формування асоціативного мислення, інтелектуальних здібностей, мовного чуття, досвіду текстотворення і редагування, підвищення рівня рефлексії. Важливо, щоб дія навчального матеріалу спонукала до подальшого «занурення» в текст.

Анотація – це короткі відомості про книгу, статтю, монографію з погляду призначення, змісту, виду, форми й інших особливостей. Мета анотації – отримання узагальненої характеристики документу, що розкриває

логічну структуру та найсуттєвіший зміст. Об'єктами анотування можуть бути стаття, монографія, підручники, посібники тощо [175; 275].

У такому дослідницькому продукті, як наукова стаття, описують кінцеві або проміжні результати дослідження, обґрунтовують способи їх отримання, а також накреслюють перспективи наступних напрацювань. Готуючи *наукову статтю*, важливо дотримуватися таких ознак культури мови, як ясність, стислість, точність наукової термінології, вірогідність вихідної інформації, критичність у відборі фактів, доказовість змісту тексту, закінченість (цілісність розкриття одного або кількох питань), логічність і обґрунтованість висновків, наявність міркувань і посилань.

Майбутній учитель має вміти готувати *науковий відгук*, своєрідний спеціальний текст-аналіз певного наукового, публіцистичного, художнього джерела або кількох джерел з метою ознайомити з науковим твором, «осмислити й оцінити певне наукове знання в науковому соціумі» [275, с. 112]. Оцінюванню підлягають такі характеристики, як повнота, глибина, всебічність розкриття теми, новизна та актуальність поставлених завдань і проблем, коректність аргументації і системи доказів, достовірність результатів, переконливість висновків. Ця робота є доволі складною, відповідальною і вимагає від рецензента сформованості умінь вести уявний діалог з автором твору або читачами [275, с. 123]. Характерними рисами наукового відгуку є узагальненість, логічність, послідовність, зв'язність викладу, точність, оцінність, відсутність емоційно забарвлених слів, стислість.

Майбутній учитель-словесник упродовж навчання у вищому педагогічному навчальному закладі на освітньо-кваліфікаційних рівнях «бакалавр», «спеціаліст» виконує такі *кваліфікаційні роботи*: курсову роботу з української мови, курсову роботу з української або зарубіжної літератури, курсову роботу з методики української мови, з української або зарубіжної літератури, дипломну роботу з української або зарубіжної літератури, з методики української мови, з української або зарубіжної літератури (на вибір).

Курсова робота відповідно до нормативних документів передбачає поглиблення й узагальнення знань з певної фахової чи професійно-орієнтованої дисципліни (з окремих розділів або повного навчального курсу), розвиток дослідницьких навичок, спроможності самостійного осмислення наукової проблеми. Дипломна робота – це навчально-наукове дослідження, яке виконується для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст». Така робота передбачає систематизацію, розширення теоретичних і практичних знань із базової фахової навчальної дисципліни та їх застосування для вирішення конкретних наукових і практичних завдань у відповідній галузі знань. Дипломна робота може бути поглибленою розробкою теми курсової роботи, а також виконувати функції підготовчого етапу до магістерського дослідження.

Потреба у створенні студентами *дослідницьких проектів* пояснюється важливістю стимулювання інтересу суб'єкта навчання до певних проблем, розвитку ініціативи, самостійності, свідомого ставлення до дослідницької діяльності, умінь оволодіти різними способами творчої, дослідницької

діяльності, професійного розвитку і саморозвитку особистості через активні дії і створення суб'єктом власної стратегії навчання, планувати свою діяльність, розв'язувати дослідницьку проблеми і завершуватися реальним практичним результатом. Є. Полат слушно зазначає, що метод проектів передбачає певну сукупність навчально-пізнавальних прийомів, що дозволяють вирішити певну проблему під час самостійних дій з обов'язковою презентацією результатів [250]. С. Гончаренко уточнює, що йдеться про таку організацію навчання, коли набуваються знання і навички у процесі планування і виконання практичних завдань – проектів [74].

Для створення дослідницьких проектів важливо проявляти самостійне мислення, вмінти інтегрувати знання різних навчальних предметів, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, прогнозувати наслідки реалізації різних варіантів. З-поміж дослідницьких проектів виділимо такі: «Психологізм в українській літературі», «Роль театру корифеїв у розвитку професійного театру», «Головні світоглядно-філософські засади драматургії Лесі Українки».

Портфоліо (так званий портфель цінних паперів, який широко використовують у підготовці вчителів у навчальних закладах США і Великобританії) – це спосіб фіксування накопичених оцінок і самооцінки індивідуальних досягнень за визначений проміжок часу. Основною метою портфоліо є також демонстрація високого рівня засвоєння знань, умінь і навичок, їх практичного застосування, відображення динаміки професійного розвитку фахівця, спонукання до самостійного аналізу власних досягнень й самооцінки результатів роботи. До портфоліо, наприклад, педагогічної практики може входити звіт про педагогічну практику, конспекти уроків-досліджень, виховних заходів, їх електронні презентації, характеристика навчального закладу, резюме, де викладається сутність авторської позиції, ксерокопії статей, фотографії, зразки наочності, яку використовував студент під час практики. Метод портфоліо дозволяє самостійно виявляти зв'язок між уже набутими та новими знаннями, уміннями і певними напрацюваннями.

Отже, ефективне функціонування моделі формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників забезпечує комплекс взаємопов'язаних педагогічних умов: дослідницька організація навчального процесу, збагачення його змісту завданнями дослідницького, культурологічного, аксіологічного характеру як передумови усвідомлення студентами необхідності оволодіння дослідницькими уміннями; оволодіння студентом культурою дослідницької роботи з фаховим текстом під час вивчення літературознавчих дисциплін; залучення студентів до дослідницької діяльності у процесі навчальних та педагогічних практик; активізація науково-дослідної співпраці студента і педагога-вченого; створення студентами власного дослідницького продукту.

Розділ 3

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

3.1. Організація і хід дослідно-експериментальної роботи

Вивчення, узагальнення, систематизація наукової літератури, аналіз стану досліджуваної проблеми у практиці вищих педагогічних і загальноосвітніх навчальних закладів дало можливість прийти до висновку: ефективність формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників зростає, якщо буде розроблено і реалізована поетапно, за відповідних педагогічних умов модель формування означених умінь.

Метою і завданням дослідно-експериментальної роботи поставили перевірити зміст, форми, методи, педагогічні умови формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників, зокрема, надання навчальному процесу дослідницької спрямованості, залучення студентів до виконання завдань дослідницького, культурологічного, аксіологічного характеру; оволодіння студентами культурою дослідницької роботи з фаховим текстом під час вивчення літературознавчих дисциплін; виконання студентами дослідницьких проєктів у процесі навчальних та педагогічних практик; активізація науково-дослідної співпраці студента і педагога-вченого; створення студентами власного дослідницького продукту (реферат-огляду, читачького щоденника, конспекта, анотації, наукової статті, наукового відгуку, наукової доповіді, кваліфікаційної роботи, дослідницького проєкту, портфоліо); постійний контроль і корекція рівнів сформованості дослідницьких умінь; з'ясувати можливості психолого-педагогічних, літературознавчих дисциплін, навчальних і педагогічних практик щодо процесу формування дослідницьких умінь майбутніх вчителів; розробити й апробувати диференційовані та індивідуалізовані завдання дослідницького, культурологічного, аксіологічного характеру, які сприяють процесу формування дослідницьких умінь.

Дослідно-експериментальна робота щодо формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури експериментальних груп здійснювалася поетапно.

На першому етапі (2004 – 2006 рр.) здійснювався теоретичний аналіз праць з проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, основні завдання дослідження, сформульовано концептуальну ідею, робочу гіпотезу, розроблено програму і методику дослідження, здійснено прогнозування очікуваних результатів, обґрунтовано сутність і групи дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників. Нами було проаналізовано законодавчі документи, що стосуються професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури, зокрема міжнародні і вітчизняні документи з проблем розвитку освіти в умовах глобалізації, інтернаціоналізації та європейської інтеграції (Стратегія ЮНЕСКО щодо вчителів на 2012 – 2015 рр., Національна доктрина розвитку освіти (2002) [210], Державна

цільова науково-технічна та соціальна програма «Наука в університетах» на 2008 – 2017 рр. [87], Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [211]), Концепцію розвитку неперервної педагогічної освіти (2013) [154], методологічні підходи щодо дослідницької діяльності учителів української мови і літератури, дослідницького компоненту у професійній підготовці майбутніх учителів української мови і літератури.

Узагальнювали матеріали щодо діяльності філологічних факультетів вищих навчальних закладів України, зокрема вивчали навчальні плани філологічних спеціальностей; робочі програми дисциплін лінгвістичного, літературознавчого та психолого-педагогічного циклів; статистичні матеріали; річні звіти про навчальну, науково-дослідницьку роботу студентів філологічних факультетів вищих педагогічних навчальних закладів в умовах кредитно-модульної системи освіти; документацію з фольклорної, діалектологічної, літературно-краєзнавчої, етнографічної (музейної), педагогічної (навчально-залікової, на робочому місці учителя української мови і літератури) практик.

Здійснювали підбір навчально-методичного забезпечення літературознавчих, психолого-педагогічних, методичних дисциплін в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Досліджували мету, завдання та специфіку проведення навчальних та педагогічних практик, аналізували різні форми науково-дослідницької роботи студентів, зокрема дослідницьку складову у навчально-пізнавальній діяльності майбутніх учителів української мови і літератури (підбір та аналіз наукової інформації, індивідуальні навчально-дослідні завдання, літературні повідомлення, дослідницькі роботи, наукові реферати тощо), курсові, дипломні роботи, участь студентів у діяльності науково-дослідних лабораторій та студентських гуртків, їх дослідницькі продукти, виступи і участь у роботі науково-практичних конференцій, олімпіад, конкурсів тощо.

На другому етапі (2007 – 2008 рр.) було визначено критерії, показники, рівні сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників, дібрано методики педагогічної діагностики рівнів сформованості дослідницьких умінь, проведено констатувальний етап експерименту; розроблено й обґрунтовано модель формування дослідницьких умінь у майбутніх української мови і літератури, розроблено програму наукового пошуку, визначено етапи проведення експерименту, зміст діяльності на окремих етапах, контингент респондентів.

Виконуючи експериментальну роботу, враховували принципи об'єктивності, системності та послідовності; принцип послідовності забезпечувався шляхом упровадження відповідних форм і методів (див. детальніше п. 3.2) навчання; принцип об'єктивності було реалізовано математичним апаратом вимірювання, систематизації та обробки результатів.

У констатувальному експерименті брали участь студенти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка,

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (усього – 309 учасників), 18 викладачів, 36 учителів-словесників. Ставили за мету з'ясувати стан науково-дослідницької роботи у старших класах загальноосвітніх навчальних закладів, на філологічних факультетах вищих педагогічних навчальних закладів, вихідний рівень сформованості інформаційних (бібліографічних, лексикографічних, технічних), операційних (інтелектуально-евристичних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових), мовнокомунікативних (власне комунікативних, редакторських, полемічних), діагностично-прогностичних (проектувальних, прогностичних, діагностичних, рефлексивних) дослідницьких умінь у бакалаврів, спеціалістів – майбутніх учителів-словесників, недоліки навчально-дослідницької, науково-дослідницької, практичної (навчальних і педагогічних практик) складових професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури, за результатами чого було розроблено етапи і організацію формувального впливу.

У ході експериментального дослідження використовували наступні методи: спостереження, анкетування, бесіди, психологічні тести та різноманітні методики для з'ясування та перевірки реалізації педагогічних умов; узагальнення педагогічного досвіду; аналіз програм, підручників, посібників для вищої і загальноосвітньої школи; вивчення результатів навчально-дослідницької, науково-дослідницької, практичної роботи студентів. Методи дослідження спрямовані на об'єктивне вивчення стану сформованості дослідницьких умінь у студентів (бакалаврів, спеціалістів), учителів української мови і літератури.

Було обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості дослідницьких умінь у студентів, обґрунтовано кількісний та якісний склад учасників контрольних (КГ) та експериментальних (ЕГ) груп загалом з однаковим рівнем знань, умінь та навичок. За кількісними показниками КГ становила 145 студентів, ЕГ – 143 майбутніх учителів української мови і літератури.

На третьому етапі (2009 – 2010 рр.) проводили формувальний експеримент з перевірки ефективності моделі формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників, здійснювали аналіз проміжних результатів; виявляли й обґрунтовували педагогічні умови формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури. Результати дослідження було враховано у змісті навчальних програм історико-літературного курсу, психолого-педагогічних, методичних курсів, авторського інтегрованого спецкурсу, у змісті програм навчальних і педагогічних практик.

У формувальному експерименті брали участь студенти (288 чол.) Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра

Довженка і Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка. Упродовж зазначеного періоду використовували різні форми перевірки, зокрема усні та письмові відповіді, тести, диференційовані та індивідуально-творчі завдання дослідницького, культурологічного, аксіологічного характеру, літературознавчі повідомлення, модульні контрольні роботи, реферати та пошукові роботи, курсові роботи, наукові статті та доповіді, аналізували й систематизували результати проміжного та підсумкового контролю. Така діагностика дозволила об'єктивно оцінити рівень знань, сформованих дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.

На четвертому етапі (2011 – 2012 рр.) було здійснено аналіз, систематизацію, узагальнення і математичну обробку отриманих результатів експерименту; результати впроваджено в навчальний процес вищих педагогічних навчальних закладів; сформульовано висновки; оформлено рукопис дисертації. Автор брав безпосередню участь у розробці, апробації та практичному впровадженні розроблених положень дослідження, здійснюючи навчально-методичну, науково-організаційну і викладацьку діяльність у Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка упродовж 2004 – 2012 рр.

Апробація моделі формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників відбувалася поетапно (актуалізаційний, пошуково-творчий і дослідницько-рефлексивний етапи), у навчально-дослідницькій (під час вивчення літературознавчих, а також психолого-педагогічних, методичних курсів), у науково-дослідницькій діяльності, під час навчальних і педагогічних практик. Результатом кожного етапу є певний рівень сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури.

Для оцінки загального рівня сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури була розроблена шкала оцінювання за кредитно-модульною системою організації навчального процесу (див. табл. 3.1).

Відповідно до «Методики проведення порівняльного педагогічного експерименту» (автор С. Гончаренко) [74] визначили умови проведення експерименту, які будуть змінюватися, а які не будуть варіюватися.

Умови проведення експерименту, які змінювалися:

- в ЕГ виклад навчального матеріалу з лінгвістичних, історико-літературних дисциплін носив проблемний характер, прослідковувалися інтегративні зв'язки, а в КГ – традиційний інформативно-пояснювальний характер;

- в ЕГ під час проведення лекційних, практичних занять, індивідуальної та самостійної роботи зверталася увага на дослідницький компонент, а в КГ увагу на дослідницький компонент звертали частково;

- в ЕГ використовувалися диференційовані, індивідуалізовані завдання культурологічного та аксіологічного спрямування, студенти виконували

Таблиця 3.1

**Шкали оцінювання навчальної діяльності студентів
(адаптовано за вимогами кредитно-модульної системи
організації навчального процесу)**

Оцінка ECTS	Кількість балів	Рівні
AB	4,5 – 5,00	Високий – високий рівень володіння теоретичними знаннями й практичними вміннями.
BC	3,5 – 4,4	Середній – достатній рівень оволодіння знаннями навчального матеріалу, вміннями їх практичного впровадження.
DE	0 – 3,4	Низький – рівень володіння теоретичним матеріалом, практичними вміннями й навичками визначається нижче середнього.

наукові реферати, пошукові роботи з курсів, а в КГ – застосовували традиційну систему завдань відповідно до робочих навчальних програм;

- в ЕГ викладали спецкурси «Науково-дослідна робота вчителя-словесника», «Кудбтура наукової української мови», а в КГ – такий спецкурс не читали;

- з метою якісної та об'єктивної перевірки знань, умінь та навичок студенти ЕГ мали можливість здійснити поточний та підсумковий контроль, використовуючи комп'ютерну програму ADSoft Tester 2.6.0, а у студентів КГ така програма не використовувалася;

- студенти ЕГ брали участь у роботі наукових гуртків, проблемних груп, науково-дослідної лабораторії, виконували відповідні дослідження у майстернях педагога-дослідника, студенти КГ – брали участь у роботі наукових гуртків, проблемних груп, але це відбувалося не системно;

- студенти ЕГ цілеспрямовано брали участь у роботі студентських звітних, регіональних та всеукраїнських конференцій, а студенти КГ – спорадично;

- під час проходження навчальних та педагогічних практик студентів ЕГ спрямовували також на проведення досліджень, виконання дослідницьких завдань з учнями у процесі проведення уроків та спостережень, позакласної дослідницької діяльності (дослідницьких проектів) тощо, а в КГ – роботу спрямовували на виконання традиційних завдань практики.

Ми також визначили умови, які не варіювалися: для студентів ЕГ і КГ було відведено орієнтовно однакову кількість годин для вивчення дисциплін літературознавчого, психолого-педагогічного, методичного циклів.

Для порівняння результатів, отриманих в ЕГ і КГ, використовувалися методи математичної статистики. Перевірка достовірності чисел, виражених у відсотках, перевірялася формулою:

$$t = \frac{|P_1 - P_2|}{\sqrt{\frac{P_1 * q_1}{N_1} + \frac{P_2 * q_2}{N_2}}} \quad (1)$$

P_1, P_2 – відсотки; q_1, q_2 – відповідно $100 - P_1, 100 - P_2$.

N_1, N_2 – кількість досліджуваних об'єктів. Якщо $t > 2$, то існує істотна відмінність, якщо $t < 2$, то істотної відмінності немає. Якщо $t > 3$, то відмінність безумовно достовірна [176, с. 282].

Розглянемо динаміку формувальної дослідно-експериментальної роботи, проведеної в умовах філологічних факультетів педагогічних університетів з метою формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.

3.2. Формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників у процесі вивчення мовно-літературних дисциплін

У процесі викладання лінгвістичних, історико-літературних курсів першочерговою набула важливості установка на діяльнісно-розвивальний характер навчання. Такий підхід реалізували під час лекцій (проблемний виклад матеріалу; ознайомлення з дискусійними питаннями науки; включення елементів евристичної бесіди) і практичних занять (постановка проблемних питань; виконання дослідницьких завдань).

Однією з важливих складових процесу реалізації особистісно-орієнтованого навчання вважається мовний розвиток студентів, що найкраще реалізується через роботу з текстом. Тому лінгвістичні курси спрямовували на набуття умінь і навичок стилістичного аналізу мовних явищ різних рівнів, збагачення й розвиток креативної функції мовної особистості.

Завдання практичних занять, самостійної дослідницької роботи передбачали у «прищепленні» навичок лінгвістичного «бачення» художнього твору, лінгвістичного коментування мовних елементів, їх функціональних можливостей у мовній тканині тексту. Працюючи з текстами, визначали історико-соціальну основу тексту з урахуванням тієї епохи, коли було написано цей твір, характеризували функції мовних одиниць (застарілої лексики, фразем, грамем), їх ідейно-тематичне значення, естетичне забарвлення. Виконуючи аналіз художніх текстів, звертали увагу на взаємодію всіх мовних рівнів тексту, їх співвідношення з ідейно-тематичним змістом. На конкретному художньому матеріалі майбутні вчителі-словесники пересвідчувалися, що семантика слова відіграє вирішальну роль для творення

художніх образів, в них формувалася потреба, бажання проникнути в сутність змісту твору, виховувалося прагнення сприймати твір як цілісне явище мистецтва слова. Особливу увагу приділяли орфоепічним нормам і техніці мовлення. Використання тренінгових вправ з техніки мовлення (правильність осанки, постановка правильного дихання, інтонування й емоційність тощо) дозволяло формувати й коректувати навички усного мовлення.

Для активного включення майбутніх учителів-словесників у дослідницьку діяльність доречно лекції-дискусії з курсу «Історія української літератури». Плануючи дискусію, виділяли час для здійснення індивідуальної (якщо необхідно – і колективної) рефлексії щодо отриманих у ході дискусії результатів і набутих вражень. Це давало можливість педагогічного прогнозування освітньої й особистісної післядії. Лекція-діалог передбачала безпосередній контакт викладача зі студентами, що дав змогу зосередити увагу активних слухачів на найбільш важливих питаннях теми, визначити зміст і темп викладання навчального матеріалу. Позиція рівноправних учасників вирішення проблеми спонукала студентів-філологів до формування дослідницьких умінь. Активну участь у лекції-бесіді забезпечували різними прийомами: запитаннями до аудиторії, які були спрямовані на з'ясування думок і рівнів поінформованості студентів-філологів з проблеми та визначення рівня їх готовності до сприйняття матеріалу лекції; коментування тощо. Лекція-презентація була ефективною для публічної демонстрації можливостей навчального предмета, спеціально підібраної інформації. У такому випадку важлива концентрація уваги аудиторії до предмету презентації. Для досягнення інтересу і бажання глибше ознайомитися з пропонованим змістом (об'єктом, явищем, видом діяльності тощо) необхідні глибокі знання, фаховий досвід студентів. Модуль-лекція враховувала зміст, структуру, чітко виділення нормованих інформаційних одиниць. Модульність допускала проведення вхідної і вихідної діагностики з певних параметрів (на рівні засвоєння стандартних одиниць змісту), тобто наявність форм зворотнього зв'язку з кожної одиниці змісту.

Наприклад, за темою «Творчість І. Франка» проводили лекцію-дискусію, майбутні вчителі української мови і літератури дискутували про літературознавчу діяльність Великого Каменяря. Під час проведення лекції-діалогу «Творчість В. Стефаника» студенти з'ясовували особливості розвитку експресіонізму різних видах мистецтв, досліджували твори В. Стефаника в контексті світоглядної позиції письменників-експресіоністів тощо. Лекція-презентація проводилася нами, зокрема, під час вивчення творчості І. Нечуя-Левицького. Майбутні учителі-словесники на основі електронної презентації «Творчість І. Нечуя-Левицького» здійснювали загальний огляд життєвого і творчого шляху письменника, досліджували специфіку мовознавчих праць, зокрема українського букваря і читанки «Граматки», «Граматика українського язика», «Словар. Деякі народні і нові

книжні слова» тощо. Це дало змогу студентам-філологам розширити свої знання про І.Нечуя-Левицького як письменника, мовознавця, історика, педагога.

Під час проведення модуля-лекції «Літературний процес 70 – 90 рр. XIX ст.» майбутні вчителі-словесники розглядали специфіку літературного процесу II половини XIX ст., аналізували інформаційні блоки: «Культурні, політичні, соціальні передумови розвитку України 70 – 90 рр. XIX ст.», «Літературний процес 70 – 90 рр. XIX ст.», «Проза 70 – 90 рр. XIX ст.», «Поезія 70 – 90 рр. XIX ст.», «Драматургія 70 – 90 рр. XIX ст.». Інформаційний блок тісно взаємопов'язані між собою. У контексті розгляду літературного процесу II половини XIX ст. студенти аналізували художні тексти І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Б. Грінченка.

Таким чином, ефективному засвоєнню історико-літературних курсів, формуванню інтелектуально-евристичних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових), власне комунікативних, полемічних умінь сприяли такі форми аудиторних занять, як лекція-дискусія, лекція-діалог, лекція-презентація, модуль-лекція з використанням активних прийомів навчання.

З метою формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури пропонували такі практичні заняття, як заняття-дискусії, диспути, дебати, екскурсії, подорожі тощо.

Важливого значення надавали диспуту (від латин. *dispute* – міркую, сперечаюсь) – суперечка на наукову, літературну чи іншу тему, що відбувається перед аудиторією [74, с. 92] та дискусії (латин. *discussion* – розгляд) – широке публічне обговорення якогось суперечливого питання [74, с. 91]. Метод дискусії мав можливості для пошуку і закріплення позитивних еталонів в комунікативній поведінці і в ставленні до себе. Н. Тимченко-Михайліді [307] виділяє такі форми дискусії: круглий стіл, засідання експертної групи, форум, симпозіум, дебати та ін.

Для ефективного проведення дискусії важливо мати достатній запас знань, який сприяв розгортанню дискусії і зацікавленості в її продовженні; бути спроможним за допомогою запитань забезпечити всебічний аналіз проблеми, не допускали переходу дискусії в іншу проблему або перетворення дискусії в діалог кількох найбільш активних студентів (або окремих студентів і педагога), забезпечив широку й активну участь усіх студентів групи; тримав в полі зору хибні судження студентів щодо предмета дискусії та залучав їх до обговорення і знаходження правильної відповіді, слідкував за тим, щоб предметом аналізу було саме судження, а не студент, який його запропонував; узагальнювали результати колективного обговорення, підводили студентів до конструктивного висновку, оцінювали внесок кожного учасника в хід дискусії, ставили завдання для самостійного вивчення. Результатом диспутів, дискусій були зміни у характері взаємодії викладачів та студентів: формування орієнтації на врахування емоційного стану партнера зі взаємодії, створення сприятливої емоційної атмосфери,

активізація ствердження студентом власного «Я»; позитивна динаміка рівня сформованості дослідницьких умінь. Під час практичного заняття-дискусії студенти навчалися точно висловлюватися, активно відстоювати свою позицію, аргументовано заперечували, спростовували помилкову позицію одногрупника.

Наприклад, під час аналізу роману-трилогії «Богдан Хмельницький» вивчення творчості М. Старицького майбутні вчителі-словесники брали участь у дискусії стосовно діяльності і взаємозв'язків Б. Хмельницького, Барабаша і Пешти, воєводи київського Адама Киселя, Тетері, Гурського, Виговського та ін. Неоднозначність трактування образів-персонажів та історичних фактів спонукало майбутніх учителів до дискусії.

Вивченню історичної прози М. Старицького були присвячені практичні заняття-дослідження, у якому одна підгрупа студентів аналізувала трилогію «Богдан Хмельницький», друга підгрупа – дилогію «Молодість Мазепи», «Руїна», третя підгрупа – роман «Розбійник Кармелюк». Студенти відповідали на проблемні запитання, що стосувалися художніх текстів, готували науковий відгук на прочитану наукову статтю з проблем історичної прози М. Старицького, брали участь у полеміці, розробляли дослідницький проект «Актуальність історичної тематики в творчості М. Старицького».

З метою стимулювання творчої активності та самореалізації застосовувалася «мозкова атака», сутність якої полягала у спонуканні студентів до пошуку розв'язання конкретної проблеми шляхом ініціативного висунування ідей, доброзичливого сприйняття їх усіма членами групи, відбору найбільш влучних для формулювання висновків та прийняття остаточного рішення та ін.

Для проведення практичного заняття-дослідження створено декілька підгруп (з 7 по 9 студентів), яким запропонували список з наперед підготовленими проблемними питаннями. Відповідаючи на проблемні питання, дискутуючи, студенти у підгрупі і між підгрупами обмінювалися думками, а на останньому етапі заняття вироблялася позиція всієї студентської групи. Викладач підводив підсумки, оцінював роботу студентів.

Під час підготовки до практичних занять майбутніх учителів-словесників залучали до виконання різнорівневих навчально-дослідницьких завдань культурологічного характеру. Зокрема, за творчістю І. Котляревського пропонували:

– законспектувати статтю В. Шевчука «Енеїда» І. Котляревського в системі літератури українського бароко»; порівняти традиційні та інноваційні підходи щодо тлумачення сюжету твору і обґрунтувати власну думку (для студентів репродуктивного, низького рівня сформованості дослідницьких умінь);

– виділити основні ознаки жанру водевілю у творі «Москаль-чарівник» І. Котляревського на основі порівняння розвитку цього жанру в українській

та світовій літературах (для студентів достатнього (середнього), або продуктивного рівня сформованості дослідницьких умінь);

– прослідкувати вплив п'єс І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка на подальший розвиток української драматургії, зокрема на театр корифеїв (для студентів високого, або творчого рівня сформованості дослідницьких умінь).

Студенти виконували також завдання творчого характеру. Розглядаючи, зокрема, тематику ліро-епічних поем І. Франка, студенти аналізували різні підходи літературознавців щодо трактування філософських проблем поеми «Мойсей»; визначали історичну концепцію твору «Мойсей» І. Франка. Під час вивчення теми «Літературний процес 40 – 60 рр. XIX ст.» студентам пропонували дослідити історико-культурні умови розвитку України у 40 – 60 рр. XIX ст., виділити основні етапи розвитку історичної, мовознавчої, літературознавчої, філософської науки II половини XIX ст., проаналізувати наукову діяльність відомих українських письменників, зокрема М. Костомарова, С. Руданського, П. Куліша, А. Свидницького та ін., проаналізувати вплив різних галузей української науки на розвиток літературного процесу у 40 – 60 рр. XIX ст.

Під час проведення практичних занять використовували такі методи роботи з текстом: метод читання вголос (припускав безпосередню роботу текстом художнього твору); метод творчого самопочуття (особливе місце тут займали використання елементів «театралізації» і «драматизації», що приводили суб'єкт до соціальної адаптації та підвищує рівень його комунікабельності); метод творчого самовираження (сутність цього методу полягала в тому, щоб залучити студентів-філологів до власної літературної творчості. Реалізувався цей метод через творче спілкування з мистецтвом, літературою, наукою) та інші.

Проілюструємо застосування цих методів. Метод читання вголос. *Зокрема, під час вивчення творчості М. Коцюбинського, студенти, аналізуючи новелу «Intermezzo» (твір характеризується безфабульністю, безсюжетністю; митець поставив собі за мету розкрити внутрішньо-психологічний стан ліричного героя), зачитували цитати з твору для виділення ключових слів та їх характеристики, розгляду думок, емоцій, переживань головного героя.*

Метод творчого самопочуття. *Наприклад, під час вивчення водевілів І. Котляревського, Л. Глібова, М. Кропивницького студенти-філологи брали участь в інсценізації драматичних творів.*

Метод творчого самовираження. Сутність цього методу полягала в залученні студентів до власної творчості. Реалізували цей метод через літературну творчість, творче спілкування з мистецтвом, літературою, наукою: студенти ЕГ зачитували вірші, поеми, проводили презентації книг місцевих письменників. Зазначимо, що в Інституті гуманітарної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра

Довженка під нашим керівництвом успішно функціонує літературна спілка «Слово», яка співпрацює з місцевими митцями, і студенти-філологи мають змогу презентувати власні твори і почути поради письменників.

Метод дискусії. Зокрема, під час вивчення творчості О. Кобилянської майбутні вчителі-словесники аналізували специфіку феміністичних повістей «Людина», «Царівна», «Нюба», «Через кладку» та ін., що присвячені ролі та становищі жінки в суспільному житті України кінця XIX – початку XX ст. Неоднозначні думки у студентів викликали погляди та вчинки Олени Ляуфер, Наталії Веркович. Виконуючи філологічний аналіз художніх творів, студенти застосовували низку мовностилістичних прийомів, за допомогою яких письменник художньо переконливо відтворює внутрішній світ образів-персонажів. У майбутніх учителів-словесників формувалася потреба, бажання проникнути в сутність змісту твору, вироблялися уміння висловлювати критичні судження стосовно моральності вчинків героїв. До критеріїв оцінки засвоєння теоретичних знань ми відносили, зокрема, знання студента про поняття і категорії теорії художньої мови, методи аналізу й коментування художнього тексту, уміння педагогічно доцільно застосовувати методи і прийоми аналізу художнього тексту.

Метод літературної бесіди дозволяв проводити ґрунтовний аналіз головних та другорядних образів-персонажів, їхніх вчинків, емоцій, почуттів.

Аналізуючи, наприклад, основні мотиви збірки «Зів'яле листя» І. Франка, студенти-філологи розкривали тематику поезій, порівнюють з повістю-есе Р. Горака «Тричі мені являлася любов», визначали специфіку образів ліричних героїв трьох «жмутків» на основі прочитаних віршів. Такий вид роботи дав змогу творчо мислити та засвоювати інформацію.

Зіставляючи поему «Енеїда» І. Котляревського з переробками Ф. Браччоліні «Насмішки над богами» (1618) та Дж. Б. Лаллі «Перелицьована Енеїда» (1633), П. Скаррона «Перелицьований Вергілій» (1648 – 1653), А. Блюмауера «Вергілієва Енеїда, або Пригоди благочестивого героя Енея» (1783 – 1786), М. Осипова, О. Котельницького «Вергилиева Энейда, вывороченная наизнанку» (1791 – 1796, 1802 – 1808) та ін., майбутні учителі української мови і літератури виділяли головне, суттєве. Аналізуючи образи-персонажі повістей Г. Квітки-Основ'яненка, досліджували внутрішній світ головних героїв, визначали які чинники впливали на емоції, почуття та переживання героїв. Виконуючи завдання «Розкрийте нові підходи В. Шевчука, Є. Нахліка щодо трактування ідейно-тематичного змісту, проблематики, особливостей сюжету та системи образів «Енеїди» І. Котляревського», студенти-філологи аналізували підходи вчених щодо нової інтерпретації бурлескно-реалістичної поеми, порівнювали образи-персонажі троянців із козаками, їхній побут та звички.

Майбутні учителі-словесники, розкриваючи нові принципи укладання збірок та циклів поезій Лесі Українки, з'ясовували жанрову специфіку лірики поетеси. Наприклад, аналізуючи цикл «Сім струн», студенти-філологи

визначили, що ці вірші об'єднані формою, образами, ідейним пафосом.

Вивчаючи прозову творчість І. Нечуя-Левицького, студенти-філологи порівнювали, аналізували образ природи у повістях і романах письменника, встановлювали причиново-наслідкові зв'язки людини і оточуючого середовища, називали риси індивідуального стилю прозаїка. Наголошували, що у творах І. Нечуя-Левицького використано прийом контрасту, за допомогою якого письменник відтворював умови тогочасного суспільства, їх вплив на формування світогляду, характеру образів-персонажів.

На заняттях з історії української літератури залучали студентів до авторської майстерні творчого письма (активного занурення і проживання тексту). Студентам пропонувалося дослідити індивідуально-авторський стиль, мовні засоби, роботу автора над кожним словом тексту, авторське бачення проблеми, дослідити способи утримання автором читацької уваги і «не відпускання її до останнього рядка твору», кропітке редагування кількох варіантів тексту. Така робота сприяла перевірці сформованості вмінь аналізувати, систематизовувати, проектувати, розвитку рефлексії, творчого мислення, «створювала контекст» майбутньої професійної діяльності.

Під час вивчення дисциплін літературознавчого циклу на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр» залучали студентів до:

- завдань пошуково-дослідницького характеру (наприклад, здійснити літературно-критичну оцінку художніх явищ, скласти художньо-біографічний нарис, репортаж);

- досліджень літературознавчого спрямування (таку роботу продовжуємо у проблемних групах, наукових гуртках, науково-дослідній лабораторії);

- підготовки наукових статей, доповідей на семінари, конференції тощо.

У процесі індивідуальної та самостійної роботи формували уміння аналізувати наукові джерела, виділяти головне з поданої інформації, аналізувати та синтезувати певні літературознавчі поняття, досліджувати наукову діяльність українських письменників, оформляти літературознавчі повідомлення та написання дослідницьких робіт тощо.

Наприклад, під час індивідуального заняття з теми: «Публіцистика І. Франка» (змістовий модуль №1) залучали студентів до аналізу основних наукових літературознавчих, критичних поглядів письменника, зокрема характеристики літературно-естетичних засад діяльності вченого, концепції реалізму («Література, її завдання і найважливіші цілі» (1878)); специфіки поетичної творчості («Поетизація і її становисько в наших временах. Студіум естетичне» (1876), «Літературні письма» (1876)); проблеми естетики і мистецтва («Літературні письма» (1876)); дослідження питання про природу художньої цінності та її оцінку, психологічні особливості творчої особистості і художньої творчості, історичні особливості теоретико-методологічного контексту тогочасної української і європейської науки «Наше літературне

життя в 1892 році» (1893), «Слово про критику» (1896), «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» (1898), «Леся Українка» (1898), «Сучасні польські поети» (1899)), до дискусії стосовно науково-дослідницької зацікавленості І. Франка проблемами психології («Принципи і безпринципність» (1903), «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)» (1905)) та ін.

Майбутні вчителі-словесники досліджували структуру статей, а також специфічні наукові поняття і терміни, що властиві І. Франку, авторське доведення актуальності та істинності основної проблеми дослідження. З цією метою пропонували студентам під час опрацювання тексту статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» виділити основні завдання літератури і довести їх актуальність у літературному процесі Західної України кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Дослідницька діяльність пронизувала самостійну роботу студентів, під час якої виконували індивідуально-дослідні завдання: студенти аналізували наукові праці вчених з відповідної тематики, ознайомлювалися з вимогами щодо оформлення та структурою наукових статей та доповідей, способами апробації результатів досліджень.

У процесі індивідуальної та самостійної роботи студенти складали також бібліографію з певної теми наукового дослідження, виконували тести до відповідної теми, творчі завдання, готували таблиці, опорний конспект, розробляли комп'ютерну презентацію дослідницького проекту. Це сприяло формуванню умінь аналізувати джерелі та наукові джерела, виділяти головне з поданої інформації, аналізувати та синтезувати певні літературознавчі поняття, досліджувати наукову діяльність українських письменників, оформляти літературознавчі повідомлення та написання дослідницьких робіт тощо.

Важливою формою самостійної роботи, як показала дослідно-експериментальна робота, є ведення читацького щоденника. Майбутні учителі української мови і літератури, окрім запису сюжету художнього твору, зазначали свої перші власні враження, цитатний матеріал, літературні портрети образів-персонажів тощо. Усе це допомагало студентам здійснювати більш детально літературознавчий аналіз художнього твору.

В умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих педагогічних навчальних закладах однією з основних форм діагностування рівня знань, умінь та навичок майбутніх учителів української мови і літератури є тестова перевірка. Нами з урахуванням напрацювань науковців [72; 173] було розроблено комплекси тестових завдань, за допомогою яких діагностувався рівень знань, сформованість дослідницьких умінь майбутніх учителів української мови і літератури. Такий вид контролю застосовували під час проведення практичних занять, проміжного та підсумкового контролю.

Розробляючи тестові завдання з курсу «Історія української літератури», ми дотримувалися наступних вимог: запитання не повинні

містити декілька компонентів; використовувати відкриті творчі завдання; до кожного запитання потрібно підібрати п'ять варіантів відповідей; для різних варіантів тестів використовувати запитання однакової складності. Майбутні учителі під час тестової перевірки мали змогу вибирати один або декілька варіантів правильних відповідей, попарне зіставлення елементів, самостійне введення відповіді.

На основі проведеної дослідно-експериментальної роботи дійшли до висновку, що тестова перевірка має певні недоліки. У процесі проведення такого виду контролю ми не змогли діагностувати зв'язне мовлення студентів, перевірити їх уміння аналізувати або синтезувати наукову спадщину українських письменників, досліджувати розвиток різних галузей наук та науково-дослідних установ XIX ст. тощо. Тому вважали за доцільне у процесі тестової перевірки використовувати також відкриті творчі завдання, наприклад:

1. Охарактеризуйте мовну дискусію українських письменників у II половині XIX ст.

2. Проаналізуйте внесок письменника Б. Грінченка у розвиток вітчизняної педагогіки.

3. Дослідіть основні принципи літературного процесу кінця XIX – початку XX ст. (на матеріалі статті «Література, її завдання та найважливіші цілі» І. Франка).

4. Проаналізуйте наукові погляди Лесі Українки щодо зародження нової суспільної драми кінця XIX – початку XX ст. та ін.

З метою якісної тестової перевірки знань, умінь та навичок студентів з курсу «Історія української літератури» використовували комп'ютерну програму ADSoft Tester 2.6.0. Дана комп'ютерна програма складається з трьох компонентів: програма тестування знань, програма створення тестів та програма адміністрування. Під час проведення тестової перевірки за допомогою комп'ютерної програми ADSoft Tester 2.6.0. дотримувалися правил, запропонованих С. Гончаренком [72]:

1. Інформування респондентів про мету проведення тестування.

2. Ознайомлення студентів з інструкцією щодо виконання тестових завдань.

3. Забезпечення ситуації спокійного і самостійного виконання завдань опитуваними.

4. Ознайомлення майбутніх учителів української мови і літератури з результатами тестової перевірки.

5. Формування бази даних навчальних досягнень студентів.

На основі аналізу результатів тестування студентів філологічних факультетів за допомогою комп'ютерної програми ADSoft Tester 2.6.0. ми дійшли до висновку, що вищезгадана перевірка знань, умінь та навичок має наступні переваги: оперативність, мобільність, об'єктивність оцінювання, формування дослідницьких умінь у процесі навчальної діяльності тощо.

Для діагностування рівня знань, дослідницьких умінь і набутих навичок майбутнім учителям української мови і літератури з урахуванням напрацьованого науковцями (П. Гальперін, С. Гончаренко, Д. Ельконін, Г. Костюк, І. Лернер, Ю. Машбиць, Є. Пасічник, А. Ситченко, Г. Токмань та ін.) досвіду складання навчальних завдань пропонували також індивідуалізовані, диференційовані завдання дослідницького культурологічного, аксіологічного спрямування, які стимулювали виявлення активності, ініціативи, самостійності й творчості, розвивають інтуїцію, критичне, логічне, творче мислення. Зокрема, враховували зауваження С. Гончаренка стосовно пізнавальної задачі як навчального завдання, що передбачає пошук нових знань, способів (умінь) і стимуляцію активного використання в навчанні зв'язків, відношень, доведень [74, с. 130].

Відбір змісту завдань здійснювали з урахуванням вікової специфіки, психологічних особливостей студентів, вимог кваліфікаційних характеристик. Завдання культурологічного, аксіологічного спрямування передбачають перевірку обізнаності з історичним розвитком національного письменства, його вершинними досягненнями, розуміння тенденцій літературного процесу, місця і ролі певного твору, художнього явища, яке становить «загальнолюдську скарбницю мистецького слова» (П. Хропко), спрямовують на формування ціннісних орієнтацій студентської молоді, враховують проблеми викладання української мови і літератури в сучасних загальноосвітніх закладах у контексті духовних цінностей суспільства.

Для студентів пропонували індивідуалізовані, диференційовані завдання (орієнтовно адаптованих до різних рівнів сформованості дослідницьких умінь студентів на актуалізаційному, пошуково-творчому, дослідницько-рефлексивному етапах формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників), які сприяють розвитку логічного мислення, формування пізнавального інтересу, самостійності й активності.

Для ефективного формування дослідницьких умінь студентам 4 курсу пропонували інтегрований спецкурс «Науково-дослідна робота вчителя-словесника». Пропонований спецкурс ураховує міжпредметні зв'язки з дисциплінами загальногуманітарного, психолого-педагогічного, методичного, лінгвістичного, літературознавчих циклів. Метою спецкурсу є поглиблення і розширення знань, умінь, навичок про особливості дослідницької діяльності вчителя української мови і літератури, специфіку його дослідницьких умінь; жанрову специфіку художнього, публіцистичного і наукового текстів як основи дослідницької діяльності вчителя-словесника; про специфіку літературознавчих та педагогічних досліджень, про засоби наукової мови для успішної презентації дослідницьких продуктів вчителя-словесника.

Для якісного засвоєння навчального матеріалу спецкурсу студенти виконували дослідницькі завдання. Наприклад:

– Прокоментуйте рубрику «Дискусійний клуб» журналу «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах» (2010.

– № 5. – С. 41 – 44.) на тему «Шкільна літературна освіта очима майбутніх педагогів-філологів». Висловіть та обґрунтуйте власні думки.

– Прочитайте інтерв'ю з професором Я. Поліщуком (див. «Література – це повновода вируюча ріка» // Українська мова й літератури в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – № 2. – С. 113 – 116.). Проаналізуйте стан сучасної української літератури та літературно-критичної думки.

– Проаналізуйте структуру «Літературознавчого словника-довідника» за редакцією Р. Гром'яка. Визначте особливості словникових статей.

– Охарактеризуйте специфіку роботи з онлайн-словниками та енциклопедіями.

У процесі опанування спецкурсу студенти поглиблювали і розширювали знання про специфіку проведення і методологію літературознавчих та педагогічних досліджень, ознайомлювалися з технологією роботи з художнім, публіцистичним та науковим текстами (читати і сприймати науковий текст, виділяти головну і другорядну інформацію, інтерпретувати її, складати на основі опрацьованого матеріалу власний текст; правильно оформлювати умовні скорочення, таблиці, діаграми, малюнки, посилання, список використаних джерел); з особливостями написання тез, доповідей, наукових статей; підготовки реферату, конспекту, анотації, виступу.

3.3. Формування дослідницьких умінь під час навчальних і педагогічних практик

На дослідницько-рефлексивному етапі студенти, збагачені відповідним дослідницьким досвідом, під час проходження педагогічної практики на робочому місці вчителя спрямовували свою практичну діяльність на формування дослідницьких умінь учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Зокрема, студентка-практикантка О. Жила під час вивчення повісті «Кайдашева сім'я» (тема: «І. Нечуй-Левицький – майстер творення художніх образів-персонажів. Інсценізація уривку з повісті «Кайдашева сім'я», 10 клас Зноб-Новгородської загальноосвітньої школи І – III ступенів) використала інсценізацію уривку з твору. Такий вид роботи був спрямований на розвиток творчої уяви, мислення, усвідомленості змісту повісті учнями. Для успішної інсценізації уривку з твору «Кайдашева сім'я» передувала ґрунтовна попередня підготовка: учні аналізували систему образів, специфіку використання міміки та жестів, декорацій тощо.

Під керівництвом студентка О. Пашко учнями 11 – В класі Бахмацької загальноосвітньої школи №5 І – III ступенів було підготовлено дослідницький проект «Феномен шістдесятництва». Кожна група класу

проаналізувала історичну інформацію щодо політичного, соціального та культурного життя України II половини XX ст., творчості письменників-шістдесятників. У процесі роботи було обґрунтовано актуальність дослідження, мета, завдання та план дослідницького проекту, визначено п'ять основних етапів. На першому етапі було визначено тему та мету проекту, обговорено їх учнями, мотивацію діяльності, допомогу вчителя в постановці завдань; на другому етапі – створено п'ять груп класу, розподілено обов'язки між членами групи, конкретизація завдань для кожної групи, складання плану діяльності кожної групи, координація роботи груп, підготовка необхідних матеріалів. Студентка-практикант корегувала, пропонувала власне бачення ходу уроку, визначала критерії оцінки результату і процесу; на третьому етапі учні виконували завдання за складеним планом: ознайомлювалися із суспільно-політичним життям 60-х років XX ст., аналізували основні факти з життя та основною тематикою та специфікою творчості шістдесятників; на четвертому етапі школярі аналізували зібрану інформацію, складали логічні схеми, у творчому доробку поетів-шістдесятників визначали твори, які відображали би світоглядні позиції авторів, створюють комп'ютерну електронну презентацію. П'ятим етапом став звіт про результати дослідження та його захист проекту. Оксана Віталіївна та учні брали активну участь у колективному обговоренні, оцінювали дослідницькі уподобання учасників, використані можливості, творчий підхід.

Результати педагогічної практики на робочому місці учителя студенти презентували на засіданнях «Педагогічної майстерні», участь у яких брали також учителі загальноосвітніх навчальних закладів, методисти. Студенти презентували портфоліо практики: моделювали фрагменти уроків, пояснювали ефективність запропонованих методів, прийомів і форм роботи з учнями, аналізували передовий педагогічний досвід учителів, зібраний ними під час педагогічної практики. На методичному семінарі «Вивчення мови художнього твору на сучасному уроці української літератури: проблеми, пошуки, здобутки» (2008) студенти брали участь в обговоренні доповідей учителів загальноосвітніх шкіл м. Глухова щодо сучасного шкільного аналізу мови художнього твору (учитель Л. Кисленко, ЗНЗ №2), застосування інтерактивних технологій (учитель А. Матосова, ЗНЗ №2) та специфіки художньої мови як засобу розкриття ідейного змісту твору, характеристики образів-персонажів (учитель О. Кабанова, обласна спеціалізована школа-інтернат) тощо.

Навчально-дослідницька діяльність учнів і студентів під час педагогічної практики набувала характеру творчого процесу спільної діяльності двох суб'єктів, у ході чого відбувалася трансляція культурних цінностей і, як наслідок, – формування дослідницьких умінь у школярів.

Працюючи, зокрема, з художнім текстом, учні і студенти-практиканти заглиблювалися у внутрішній світ, психологію мови героїв, з'ясовували місце художнього твору у спадщині письменника, літературному житті епохи, в

історії національної і всесвітньої літератури, вміли його інтерпретувати, тобто визначати як оригінальність й унікальність художнього твору, так і традиційні ознаки, що знаходять вияв на різних рівнях (у слововживанні, індивідуальній мовотворчості письменника, в сюжеті й композиції, в системі персонажів, особливостях часопростору, інтертекстуальності тощо); виконувати відповідні зіставлення художніх явищ і водночас показувати неповторні особливості індивідуального стилю літератора.

Авторські уроки-дослідження майбутніх учителів-словесників були побудовані на використанні аналітично опрацьованих наукових джерел, прогностичного бачення теми уроку у системі уроків, дослідницької діяльності учнів, презентували дослідницькі здібності, педагогічну спостережливість, педагогічну спрямованість мислення, схильність до аналітико-синтетичної діяльності, логічність та доказовість, творчий пошук. Студенти-практиканти уміло забезпечували контроль і оцінку результатів власної педагогічної діяльності, діагностувати індивідуально-психологічні особливості розвитку особистості школярів, рівень розвитку логічного мислення, здібностей до дослідження, необхідні для їх залучення до дослідницьких проєктів.

Включення студента у майбутню професійну діяльність сприяло формуванню рефлексивних умінь, зокрема умінь здійснювати самоаналіз і самооцінку результатів власної дослідницької діяльності в ролі вчителя, вихователя, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між умовами своєї діяльності і засобами освітніх цілей; між педагогічними впливами на учня і їх наслідками; способами своїх дій і кінцевим результатом навчального процесу з метою внесення відповідних коректив.

3.4. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників у науково-дослідній лабораторії

Процес формування і розвитку дослідницьких умінь у майбутніх учителів продовжувалося шляхом залучення їх до діяльності науково-дослідних лабораторій. У цих лабораторіях студенти опановували спецкурси «Культура наукової української мови», «Науково-дослідна робота філолога».

Зокрема, мета навчального курсу «Культура наукової української мови» – розширити уявлення про українську наукову мову, мовні засоби наукового тексту, розвинути потреби в нормативному вживанні засобів наукової мови для успішної презентації результатів наукової діяльності. Завдання курсу: поглибити знання про науковий стиль української мови; розширити уявлення про історію та сучасний стан української наукової мови, мовні засоби наукового тексту, розвинути потреби в нормативному вживанні засобів наукової мови; опанувати технології роботи з українським науковим текстом, розвивати уміння і навички мовно-стилістичного аналізу наукового

тексту; виховувати мовний смак і мовне чуття, критичне ставлення до ненормативної мови; аргументовано, спираючись на словники і мовленнєві зразки, оцінювати власне наукове мовлення та мовлення інших авторів наукового продукту.

Курс спрямовували на формування у студентів таких умінь:

- здійснювати пошук літературних джерел, використовуючи бібліографічні дані; визначати специфіку словників різних типів і обирати потрібний словник залежно від завдання;

- вилучати необхідну інформацію з лексикографічних, навчальних, навчально-методичних, наукових, довідникових видань й аналізувати, коментувати, зіставляти, критично оцінювати її;

- читати, сприймати науковий (науково-навчальний, науково-публіцистичний, науково-довідковий, науково-популярний) текст; виділяти головну, суттєву інформацію;

- аналізувати тексти наукового стилю різних жанрів і часових епох; досліджувати функціональне навантаження наукової мови учених як елітарних мовних особистостей;

- здійснювати інформаційно-пошукове (бібліографічне переглядове, ознайомлювальне, вивчальне, аналітико-критичне), творче читання наукового тексту;

- виділяти в науковому тексті основні проблеми, визначати їх актуальність, пояснювати ключові слова, індивідуальну манеру письма науковця, робити логічні висновки;

- дотримуватися в науковому тексті правильності, смислової точності, логічної послідовності, змістовності, інформаційної і змістової насиченості; володіти лексичними, морфологічними, синтаксичними нормами;

- здійснювати операційну обробку наукового тексту: поділяти текст на смислові частини, сортувати смислові частини за їх значенням, певними ознаками, виділяти існуючі смисловими частинами залежності; співвідносити вилучену інформацію з існуючими знаннями;

- моделювати зв'язний науковий текст з урахуванням структурно-смислових, жанрово-композиційних особливостей та принципів текстової організації, новизни та пізнавальної цінності професійно орієнтованої інформації, проблемності назви;

- володіти нормами мовного, графічного оформлення наукових текстів різних жанрів;

- редагувати (вчитувати, обробляти, переробляти) науковий текст відповідно до вимог наукового стилю; здійснювати самоконтроль виконаної роботи на змістовому, логічному, мовностилістичному рівнях;

- здійснювати бібліографічний опис на основі певних нормативних вимог;

– дотримуватися відповідних вимог щодо цитування з першоджерел, «непрямого» цитування, «некоректного цитування» з наукових джерел; оформлювати цитати-тези або докази; цитати-аргументи;

– «згортати», компресувати інформацію, готувати конспект, анотацію, науковий відгук і наукову рецензію; здійснити критичний аналіз взаємозв'язку змісту і форми, оцінку послідовності, логічності викладу матеріалу, аргументованості висновків, мовностилістичну правку тексту;

– володіти культурою усного виступу, брати участь у науковій дискусії, полеміці, суперечці;

– використовувати професійні засоби впливу для формування власної позиції, вміння аргументувати дослідницьку думку за допомогою доказів.

На численних прикладах (наукові статті, уривки з дисертацій, монографій, навчальних посібників) з'ясовували властивості, принципи укладання, ознаки, структурно-сміслові компоненти наукових текстів різних жанрів. Зокрема, актуалізували увагу дослідників на принципі інтертекстуальності, своєрідному залученні читача до авторського міркування. Головні труднощі під час написання наукового тексту зумовлені недостатнім знанням саме засобів вираження діалогічності: часто вся увага прикута на вираження власне теми, а не метатексту.

Розглядали також мовні одиниці, що забезпечують або увиразнюють такі ознаки наукового тексту, як чітка, логічна структура, об'єктивність викладу, термінологічність, зв'язність, проблемність, гіпотетичність, цілісність, членованість, інформаційна, логічна, емоційно-оцінна, спонукальна насиченість, завершеність, комунікативність тощо.

Особливої ваги набула робота з культури читання наукового тексту. Студенти вдосконалювали вміння працювати з науковою, навчальною, навчально-методичною, довідниковою літературою, опановували секрети переглядового, ознайомлювального, аналітико-критичного, творчого читання, успішність якого залежить від сприймання, осмислення, усвідомлення, а ці якості відповідно – від віку, досвіду та фонових знань, творчого мислення. Наслідком сприймання тексту є розуміння його смислової структури, а виявом розуміння вважають інтепретацію тексту, тобто вміння читача подати своє бачення тексту.

Кожний студент виступав також редактором власної наукової статті, відповідно до загальноприйнятих правил перевіряв текстові елементи: ключові слова заголовка, зміст (план), вступ і висновки, аналізував композиційну структуру основної частини, логіку виконання завдань, групував смислові частини тексту на головні і другорядні, виконував операції щодо «згортання» інформації до висновкових положень, визначав доцільність уживання в науковому тексті відповідних мовних засобів (абстрактної лексики, термінів, наукової фразеології, цитат, посилань та ін.), які забезпечують зрозумілість прочитання, зовнішню простоту і ґрунтовність представленої наукової інформації.

Робота над науковим текстом сприяла, як показали контрольні зрізи, усвідомленню важливості глибокого осмислення кожного слова і фрази у виступі, науковій дискусії, полеміці. У цьому контексті зростає потреба учасників в опануванні толерантного наукового мовлення як одного з провідних принципів наукової комунікації, орієнтованого на комунікативну співпрацю, взаємоповагу і взаєморозуміння, коректність висловленої критики, етичне оформлення негативної оцінки тощо.

У науково-дослідній лабораторії студенти досліджували й індивідуальний стиль педагога-дослідника як автора наукового продукту, вплив особистості педагога-дослідника на формування культури дослідницької праці у майбутнього вчителя. Джерельною базою для аналізу виступали наукові публікації і тексти виступів І. Зязюна, Н. Волошиної, Л. Мацько.

Глибокі філософсько-психологічні роздуми Івана Андрійовича Зязюна спонукали замислитися про те, як зберегти і розвинути самотність учня і вчителя в сучасному глобалізованому світі. Загострювали увагу до особистості, інтелектуальних якостей та моральних чеснот педагога-дослідника. Така особистість, – переконує Іван Андрійович Зязюн, – насамперед має відзначатися духовною елітарністю, інтелігентністю. Її внутрішня риса, основа її мотивованих дій і таланту «полягає в неперервній, невидимій для суспільства, але продуктивній інтелектуальній діяльності».

Іван Андрійович Зязюн – це багатогранна, елітарна (вишукана) мовна особистість. Майстер збагатив педагогіку і психологію чималою кількістю нових аксіологічних смислів, які більш глибоко передають особисте ставлення, цінності вчительської професії. Серед комунікативно значущих цінностей, властивих досліднику, – цінності самостійності (свобода, творчість, сміливість, незалежність, вибір власних цілей); щедрості (допомога, чесність, відповідальність, дружба); універсалізму (широта мислення, рівність, захоплення прекрасним, мудрість).

Ключовими словами філософсько-педагогічних, філософсько-психологічних текстів виступають, зокрема, такі концепти, як *людина, особистість, учитель, учень*. За смисловим навантаженням учений трансформує їх на власні назви. Насамперед на основі ґрунтовно опрацьованих численних наукових досліджень українських і зарубіжних психологів (З. Фрейда, К. Юнга, Л. Виготського, Д. Узнадзе, Ф. Бассіна, М. Ярошевського) дослідник рішуче відстоював положення про те, що «особистість не може бути самодостатнім виміром чи кінцевим результатом смислової вибудови Людини. Смысл набувається постійно змінюваними відношеннями і зв'язками із сутнісними складниками людського буття. Особистість і Людина відрізняються тим, що перша є способом, інструментом, засобом організації досягнень другої. Перша отримує смысл і життєвість в другій. Можна з переконливістю стверджувати, що особистість в якості психологічного інструмента може «озовнішуватись», про неї можна,

необхідно рефлексувати «заочно» і це зовсім не суперечить трансцендентуючій, змінній природі людини» [321, с. 326].

Обстоюючи позиції культурологічного підходу, за яким «основне в змісті культури – не речі, а людина, суспільство, І. Зязюн пов'язував культурний розвиток особистості зі створенням нових цінностей і вважає духовність, інтелігентність домінуючими рисами особистості. Духовність учителя, зокрема, характеризував як системотворчий компонент цілісної педагогічної реальності. Саме духовно-інтелектуальний потенціал педагога допомагає поєднати особистісні смисли із суспільними, наблизити результати педагогічної діяльності до категорій високого і прекрасного. Це відображено і інтелігентності мовлення Івана Андрійовича.

У мовній палітрі наукового дискурсу увиразнюється семантико-стилістична парадигма слів педагогічної тематики: *учитель (талановитий учитель) і учень (талановитий учень), педагогічна дія*. «Талановитий учитель робить усе можливе, щоб учень самостійно працював над собою, щоб процес учіння перейшов у процес самоучіння, процес виховання – у самовиховання» [321, с. 121]. Якісними показниками педагогічної майстерності талановитого вчителя, наголошував учений, є «*моральність* як зразок поведінки для вихованців, *естетичність* як необхідне постійне вміння вчителя включати у процес педагогічної дії позитивні почуття прекрасного і піднесеного, рідше – комічного, наповнюючи дію потребою-спонукую кожного учня до набуття статусу суб'єкта педагогічної дії» [321, с. 368]. «Учитель», – аргументує І. Зязюн, – це той, хто веде за руку, педагогіка – майстерність ведення за руку, отже, справжня педагогіка – це психологія в дії [321, с. 21].

У національній педагогічній картині світу педагога-естета особливе місце займають виступають концепти «радість» і «краса» [321, с. 121, с. 145]. Для учнів – бадьора, бурхлива, солодка радість шкільного життя, для вчителя – краса і радість від педагогічної праці, радість педагогічної творчості. Фактор радості пов'язаний з необхідністю задоволення потреби в самоствердженні, в реалізації відповідного рівня прагнень: «Чим більше позитивної почуттєвості одержує дитина в перші шкільні роки, тим необхіднішою буде самоствердження її життєвою радістю і любов'ю від процесу навчання, від спілкування з учителем, з учнями у школі»; «Тільки радість – запорука вчительської творчості, лише радість педагогічного спілкування і творення – твоє життєве щастя».

Дослідник логічно продовжує ідею А.Макаренка про щастя («...Я надзвичайно щаслива людина. І моє щастя не залежить ні від яких матеріальних благ») і психолога Едварда Стоунса про нагальну потребу психопедагогіки («...Лише завдячуючи вчителям, які будують свою педагогічну дію у школі на певних теоретичних та практичних принципах психології, ми зможемо домогтися суттєвого прогресу у практиці учіння»).

У численних аудиторіях (учнівській, студентській, вчительській, викладацькій), слухачів зачаровувало переконливе, емоційно насичене,

колеритне мовлення носія філософсько-педагогічної культури: спокійний, щирий, наповнений всеперемагаючим оптимізмом голос, приємний різнобарвний тембр, уміння говорити чітко, виразно, впевнено і щиро, модулюючи темп мовлення й інтонації, тонке й доречне використання засобів невербальної мови. Ідеться про мовленнєвий артистизм, мовленнєвий магнетизм (терміни запропоновані О. Булатовою). І. Зязюн володів магією словесного спілкування, створюючи біля себе емоційне біополе. Психоенергетика особистості згуртовувала людей, викликала захоплення надзвичайними якостями, властивостями, максимально впливає на розум і почуття суб'єктів професіонально-педагогічної взаємодії, є своєрідним сугестивним засобом. Цим даром наділені не всі натури, раціонально його не завжди можна пояснити, проте емоційно діти відразу фіксують токи добра, незвичайності, духовності, які випромінюються від педагога [321, с. 86].

У розрізі проблеми формування дослідницьких умінь розглядали праці і виступи видатного українського методиста Н. Волошина. Дослідниця та її наукова школа постійно турбується нагальними питаннями переорієнтації від знаневої на компетентісно-діяльнісну парадигму, профільне навчання у старшій школі і пошуку методичних технологій побудови сучасного уроку, специфікою аксіологічної взаємодії суб'єктів навчання.

Н. Волошина цілком правомірно доводила, що учитель, учитель літератури, зокрема, сьогодні – це носій гуманітарної культури, дослідник, який успішно працює у форматі творчих пошуків, педагог, психолог і мудрий наставник, котрий уважно ставиться до особистості кожної дитини і власним прикладом допомагає помічати й цінувати неповторну красу у творах мистецтва, глибоко осмислювати вчинки літературних персонажів, а також свої на основі засвоєних морально-етичних норм, стимулює вихованців до естетичного саморозвитку, самоактуалізації й самовдосконалення.

«Вивчення літератури в школі проводиться не лише з освітньою, а й з виховною метою. Адже засобами мистецтва слова виховується любов до Батьківщини, повага до її мови, історії, звичаїв і традицій... І він [учитель-словесник – виділено нами. – О.С.] мусить нести Богом послану йому місію і художнім словом сіяти в душах дітей добро, правду, милосердя, очищати їх від скверни», – писала Н. Волошина [209, с. 3, 6]. Це стає можливим, якщо педагогічна майстерність учителя-словесника неперервно вдосконалюється й забезпечує високий рівень педагогічної взаємодії з учнями та колегами.

«Цікава особистість учителя – цікавий урок літератури» [209, с. 154], – наголошує Н. Волошина і розглядає урок української літератури як дослідження, під час якого учень під керівництвом учителя виконує функції літературознавця, критика, письменника, перекладача, пізнає знакові імена і твори української й зарубіжної літератури. Водночас на основі аналізу передового педагогічного досвіду невтомна трудівниця методики приходила до висновку: не кількісне нагромадження знань із літератури важливе для

культурної людини, а її уміння сприйняти естетичну цінність літературного твору, мислити, зіставляти, обґрунтовувати, робити висновки, закладені в змісті художнього твору. Завдання літературної освіти – розвивати в учнів художній смак, інтерес до книжки, виховувати культуру читання, виробляти емоційне сприймання й осмислення мистецтва слова.

Наставник молоді на численних прикладах реального шкільного життя, знакових творів художньої літератури доводила цінність умінь учителя й учня чуттєво сприймати і сповідувати красу, художність, довершеність мистецьких форм, гармонію навколишньої дійсності, любити поетичне, гарне і прекрасне в житті і мистецтві.

«Основне для вчителя-словесника – не вичерпати себе, не залишитись на одному рівні, не відстати від вимог сучасності», – наголошувала Н. Волошина у виступах та публікаціях і схвильовано емоційно коментувала думку шанованого в Україні методиста Б. Степанишина про те, що «нема нічого прикрішого і небезечнішого в роботі, ніж методичний і літературознавчий стереотип; одноманітність у побудові уроку і в аналізі художнього твору вбиває цікавинку, живу творчість і перетворює вчителя в чиновника від методики».

На переконання видатного мовознавця Любові Іванівни Мацько дослідниці, учитель-словесник – це інтелектуальна еліта, висококваліфікований фахівець, котрий успішно володіє «системними знаннями, навичками і вміннями з лінгвістичних, літературознавчих, психологічних, педагогічних наук, ефективними сучасними методиками навчання і виховання; це рівночасно культуролог і державник, тобто всебічно розвинена і культурно обізнана людиною та провідник ідей державотворення і демократизації країни. Передусім через «його інтелект, душу і серце учень одержує скарби, виплекані досвідом багатьох поколінь, досвідом, що зосереджений в етнопедагогіці й етнолінгвістиці».

Вирішальну роль у мовній освіті й мовному вихованні особистості вчителя Любов Іванівна відводить читанню книг: української і зарубіжної класики, новинок з філології, психології, педагогіки. «У часи мого дитинства і юності книга була розкішшю, – згадує академік, – вона відкривала той світ, якого інакшим чином сільська дитина, на яку звалилася вся робота по господарству поки батьки заробляли обов'язкові трудовні, не могла побачити. До того ж читання було одночасно й відпочинком для рук та ніг». «Людина, яка не читає або дуже мало читає, не може по-справжньому зрозуміти і саму себе, не те, що інших, бо «слова є засобом розуміти іншого, як самого себе і розуміти самого себе так, як іншого» (О. Потєбня). А це і яскраве слово, і помітка, і написане олівцем міркування на полях сторінки. Зникне аналіз художньої деталі, зщезне живе слово майстра, «зачерствіє» думка, свідомість, холодно буде в аудиторії, майбутній учитель не набуде широкого діапазону фонових знань, які допоможуть розвинути позитивну мотивацію учнів до мови, до літератури, розширити коло життєвих вражень.

Кожний мовець-автор повинен дбати й про мовця-читача та слухача, – наголошує Л. Мацько студентам на лекціях з історії української мови, аналізуючи разом з майбутніми вчителями-словесниками художні тексти знакових постатей української національної культури і мови. Шляхетні обриси української культури у мовних особистостях вихованців вона поповнює знаннями про таких видатних мовних особистостей, як Т. Шевченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, І. Котляревський, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Г. Сковорода, І. Франко, Леся Українка та багато інших сподвижників рідного Слова.

Дослідниця дотримується вимог О. Потебні, котрий відповідальність письменника за мову твору пов'язував передусім із читачем: «В організованому суспільстві з серйозним ставленням до літератури складається і стосовно писемної мови громадська совість, чуття користі, міри і краси, які однаково зв'язують письменника і читача. Думка повинна розвиватися, отже, і мова повинна рости, але непомітно, як трава росте. Все, що зупиняє на самому слові, будь-яка не тільки неясність, але помітна незвичайність його, відволікає увагу від змісту. Лише прозорість мови дає змісту можливість діяти легко, сильно, художньо» [194, с. 172]. Відповідально ставиться і до методологічних принципів аналізу О. Білецького: до аналізу тексту слід підходити неупереджено; вивчати текст у «самому собі», з погляду його зовнішньої і внутрішньої форми; досліджувати умови появи твору і його образів: душевну організацію автора і середовище, що його сформувало; пам'ятати, що літературний образ не є чимось застиглим, він живе і видозмінюється у сприйнятті різних категорій і поколінь читачів [194, с. 260].

Читання словників, довідників, художньої літератури, міркує Л. Мацько, подовжує сприймання, усталює увагу, розвиває образну уяву. Краплі міркування (психологи кажуть: сліди) зливаються у ланцюжок міркувань, розвивається мовомислення і мовотворення. Мислення стає швидшим, точнішим, тобто ефективнішим, а мовлення – правильнішим і оптимальнішим для спілкування...образність мови стає формою образного бачення світу. Через емпатійне, емоційне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і культурних цінностей школяр / студент готується до самостійного спілкування з мистецтвом слова, формується його художньо-педагогічне мислення, відбувається творчий саморозвиток. Виховується особистість, відкрита до спілкування з іншими культурами.

Прочитаймо довершені науково-навчальні етюди Л. Мацько про відомих письменників. В основі розкуто-невимушених і містких та лаконічних міркуваннях – глибокі знання мовних засобів, історії, письменства. Любов Іванівна уміє зацікавити читачів предметом розмови, переконливістю аргументів, прагне надійно заволодіти читачькою увагою з першого й до останнього рядка.

Наприклад:

«Дискусія про те, чия це у творах Котляревського мова і яка вона, не має великого значення. Певний час вважали, що Котляревський копіював рідну йому говірку, і мова його творів не виходить за межі полтавського мовлення. Ця теза правдива тільки у першій частині: основою його лінгвопрактики стала та мова, яку він увібрав з молоком матері, а не та, якою довелося служити та спілкуватися з носіями офіційної влади і культури. У другій частині – тезу легко спростувати: мова творів Котляревського зразу ж після друку їх вийшла за межі Полтавщини, бо вона з самого початку зрозуміла й мила кожному українцю, навіть зрослому в іншому говірковому середовищі» [194, с. 136].

Тексти Любові Іванівни – це її наукова позиція, завжди цілковито чітка і зрозуміла:

«Глибоко шануючи видатного вченого [Юрія Шевельова – О.С.], що надбав немало слави українському мовознавству, не можу прийняти думку Юрія Шереха, що Куліш лишився в мові самотньою постаттю. Наша літературна мова йшла широкою дорогою (і сходу, і центру, і заходу), і кожний з українських культурних діячів зробив те і стільки, на що кожний і на скільки спромігся в силу свого таланту і міру обставин. Зі спадщиною завжди так буває: на історичній дорозі щось бере час, щось люди. Самотніми посталями українських діячів робила бездержавність нашої нації...Але про Пантелеїмона Куліша цього не скажеш. Він залишив не тільки слід в історії української літературної мови, а й результати» [194, с. 174].

Для мовної особистості учителя української мови і літератури фахово важливим, переконує власним прикладом Л.Мацько, є виразний індивідуальний стиль та висока культура мовлення. Самій Любові Іванівні властиве досконале, яскраве, оригінальне використання засобів загальнонаціональної мови, що відображає риси її індивідуального світобачення і світосприймання.

Ось деякі з висловів Любові Мацько.

Про мову:

Мова є універсальним засобом не тільки спілкування, а всього буття народу з усіма його ціннісно-змістовими і герменевтично значними ознаками, що формують структуру суб'єктно-суб'єктної взаємодії. Мова містить у собі досвід попередніх поколінь, комплекс соціально та історично напрацьованих категорій світопізнання і світорозуміння, таксономування та оцінювання явищ дійсності, систему морально-етичних понять і суспільних орієнтирів [194, с. 29].

Безсумнівно, що аксіоматичною є теза про мову як основний (хоч і не єдиний) засіб самоусвідомлення (себе са-мої), самотворення і самовираження та самореалізації особистості, її соціалізації в суспільстві і державі [194, с. 36].

Українська мова, як і кожна інша, потужністю своєї системи є складовою світовою мовною простору, частиною смислового багатства всього людства.

Це оригінальний – національний – погляд на світ, один з тих, що і творить, і прикрашає культурну цивілізацію, вміщує і осмислює культурно-історичний досвід народу. Оволодіння повноцінною (а не тільки діловою чи побутовою) українською літературною мовою **має стати етичним імперативом кожного громадянина Української держави**, бо це веде до загальнодержавної інтеграції і консолідації громадян [194, с. 82].

Сучасна українська мова, високорозвинена літературна мова народу, корінного мешканця на споконвічній території нашої держави, який дав назву цій державі і складає абсолютну більшість її населення, є важливим чинником українського державотворення. Вона належить до основних атрибутів державності поряд з гербом, прапором, армією, територією, державним устроєм, суспільним укладом. Більше того – **мова є цементуючим ядром нації, а отже, й її держави**. Як засіб спілкування, поширення інформації, мова маркує територію, об'єднуючи людей у суспільство, представляє державний устрій, обслуговує матеріальне виробництво, культурні потреби, щоденне життя громадян [194, с. 107].

Під тиском глобалізації і полікультурності «розхитуються» традиційні підпори соціальної стабільності і національної ідентичності, рідна мова і культура відходять на другий план або й далі, в результаті залишаються осторонь, у пасиві рідномовні джерела формування самосвідомості [194, с. 90].

Про особистість:

Зростає роль особистостей як антропологічних самоцінностей («образів Божих у людській подобизні»), безмежно багатих у самотворенні і самопізнанні, самореалізаціях і саморозвитках [194, с. 25].

Мовна особистість – це узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди [194, с. 27].

Про державу:

Потужним ресурсом були і ще довго будуть національні ідеології, культура та символи етносу, державні і громадянські інституції (конституція, герб, прапор, гімн, мова), тому саме національна держава є нічим не замінним ресурсом освітньо-культурного зростання і розвитку молоді. Вона ж повинна стати і гарантом працевлаштування та суспільної адаптації молоді [194, с. 90].

Легко і, здається, просто Л.Мацько пише про складні речі, сміливо вкраплює у науковий текст авторські новотвори й елементи інших стилів, чим увіразнює наукові і науково-навчальні тексти:

Щоб суспільство **не розчаровувалося** у своїх сподіваннях на найкращих випускників шкіл, воно повинне заздалегідь подбати про створення достатніх умов і ефективної освітньо-виховної системи для

формування молодшої людини, здатної до самореалізації у різних умовах суспільного запиту, конкурентноспроможної на ринку праці [194, с. 35].

Старша школа виокремлюється тим, що ніби підсумовує й **висновковує** увесь навчально-виховний процес загальноосвітньої школи, формує цілісний світогляд і перспективу на майбутнє [194, с. 41-42].

Сьогодні у мові **оживає** конфесійний стиль, який практично не розвивався, бо українські національні форми християнських віровчень кілька століть були заборонені, а релігійна література українською мовою вилучалася. Значно **розростається** в нових умовах офіційно-діловий стиль [194, с. 83].

Секрет мовотворчості Любов Іванівна пояснює так: механізмом мовної творчості керують глибинні закони пізнання, здатність людини на основі мисленнєвого апарату до узагальнень і висновків, до вербалізації креативно пізнаного і до креативно вербального відображення.

Для того, щоб досягти виразності й багатства індивідуального стилю, потрібно, на її переконання, постійно збагачуватися новими мовними засобами зі сфери професійного мовлення власного та споріднених фахів; користуватися словниками і довідниками; виробити увагу до чужого бездоганного мовлення, аналізувати, чим воно досконале: багатством словника, інтонацій, особливостями тембру, різноманітністю синтаксичних структур, умінням будувати фрази і текст, індивідуальною образністю, порівняннями, епітетами, метафорами тощо; читати, якщо не постійно, то хоча б періодично, українську класичну і сучасну літературу та публіцистику, пресу з тим, щоб мати «на слуху» рівень розвитку сучасної української літературної мови; хоча б періодично читати вголос; читати «з олівцем»; постійно бути уважним до власного мовлення і мовлення найближчих людей, колег, не розслаблюватися, дбати про природність, невимушеність мовлення; заучувати гарні зразки напам'ять; бути уважним до життя, до різноманіття його форм, барв, явищ, процесів, як у природі, так і в суспільстві; помічати, як усе відображається у нашій мовній картині світу; сприймати мову як свою людинолюбну сутність, як картину світу, як поради і помічників у суспільному житті; своє мовне вдосконалення розуміти як постійний органічний стан і поширювати це розуміння серед інших.

Важливою складовою особистості, мовної особистості вчителя поряд із ціннісним, світоглядним, культурологічним, поведінковим тощо компонентами Любов Мацько визначає мовну майстерність як здатність особистості для викладу своїх думок з урахуванням мовних норм обирати з можливих варіантів найбільш вдалий, точний у семантичному і стилістичному відношеннях. Мовна майстерність ґрунтується на орфографічно-пунктуаційній грамотності, стилістичній виразності, комунікативній доцільності та комунікативній оптимальності.

Робота в науково-дослідній лабораторії заактуалізувала звернення до особистості наукового керівника, наставника. Їхні обов'язки прописані у «Положенні про підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів»:

проводить співбесіду, здійснює контроль, спрямовує, координує, консультує, оцінює, радить, читає, виправляє, переконує, нагадує, редагує тощо. Але є щось більш значуще за цей синонімічний ряд – материнська турбота й підтримка «наукових крил». Робота наставника – це образ життя, постійний, щоденний, щохвилинний правдивий пошук істини через сумнів і власне серце, відкритість та наукова щедрість на нові ідеї. Наставник уміє працювати сам і власним прикладом спонукає майбутніх викладачів, учителів-дослідників до щоденної, важкої, виснажливої, але оптимістичної наукової праці – на позитивний і необхідний дослідницький результат.

Спецкурс «Науково-дослідна робота вчителя-словесника» дав можливість зорієнтуватися в методологічних підходах і принципах філологічного аналізу, вивчити досвід відомих учених у галузі літературознавства і методики, підготувати реферат-огляд, короткий словник термінів, анотацію на статтю, науковий відгук, дослідницький проект, відредагувати фаховий текст, вибудувати оптимальні комунікативні стратегії наукової дискусії. Набуті вміння студенти реалізовували в курсових роботах, у наукових роботах на конкурс, у конспектах інтегрованих уроків, виступах на конференціях.

Використання інформаційних технологій є одним із засобів дослідницької діяльності. Студенти ознайомилися з основними проблемами дослідження Інституту літератури імені Т. Шевченка, працювали з електронними каталогами та фондами наукових бібліотек України, успішно здійснювали пошук даних у різних пошукових системах, створювали комп'ютерні презентації.

Зокрема, тематику курсових робіт спрямовували на актуальні дослідження наукової діяльності українських письменників, на аналіз студентами словників, енциклопедій, підручників, посібників та статей, виділення основних тез, специфіки вживання термінів, оригінальність формулювання актуальності, висновків та перспектив дослідження.

Наприклад, під час написання курсової роботи з теми: «Специфіка стилю наукових праць І. Франка» пропонували студентам проаналізувати специфіку наукового стилю, визначити підстилі, розглянути фонетичні, морфологічні, лексичні та синтаксичні особливості; розкрити основну тематику і новаторство художніх творів та наукових розвідок І. Франка; відповідно до тематики, проблематики розвідок, проаналізувати специфіку і виділити мовні особливості текстів наукових праць І. Франка.

Мета дослідницьких семінарів, які проводили педагоги-вчені, мета наукового гуртка, який ми проводили як продовження спецкурсу «Науково-дослідна робота вчителя-словесника» – вироблення потреби в нормативному вживанні мовних засобів наукового стилю, розвиток умінь і навичок роботи з науковим текстом і, як наслідок, виховання мовного смаку і мовного чуття. На прикладах наукових статей, навчальних посібників спільно із студентами з'ясовували властивості, принципи укладання, ознаки, структурно-сміслові

компоненти наукових текстів різних жанрів. Зокрема, актуалізували увагу студентів п'ятого курсу на принципі інтертекстуальності, своєрідному залученні читача до авторського міркування. Розглядали також мовні одиниці, що забезпечують або увиразнюють такі ознаки наукового тексту, як чітка, логічна структура, об'єктивність викладу, термінологічність, зв'язність, проблемність, цілісність, членованість, інформаційна, логічна, емоційно-оцінна, спонукальна насиченість, завершеність, комунікативність тощо. Привертали увагу студентів-дослідників і до такої ознаки наукового тексту, як індивідуальність, що залежить від інтелектуальних здібностей, сформованої культури читання і текстотворення. Особливої ваги набула робота з культури переглядового, ознайомлювального, аналітико-критичного, творчого читання фахового тексту, успішність якого залежить від сприймання, осмислення, усвідомлення.

Залучали студентів до редагування власної наукової статті: кожен студент відповідно до загальноприйнятих правил перевіряв текстові елементи: ключові слова заголовка, зміст (план), вступ і висновки, аналізував композиційну структуру основної частини, логіку виконання завдань, групував смислові частини тексту на головні і другорядні, виконував операції щодо «згортання» інформації в тексті, визначав доцільність уживання в науковому тексті абстрактної лексики, термінів, наукової фразеології, цитат, посилань та ін. Робота над науковим текстом сприяла, як показали дослідні результати, усвідомленню майбутніми учителями української мови і літератури важливості глибокого осмислення кожного слова і фрази у виступі, науковій дискусії, полеміці. У цьому контексті зросла потреба учасників в опануванні толерантного наукового мовлення як одного з провідних принципів наукової комунікації, орієнтованого на комунікативну співпрацю, взаємоповагу і взаєморозуміння, коректність висловленої критики, етичне оформлення негативної оцінки тощо.

Результати засвоєного досвіду студенти узагальнювали в дипломній роботі, наукових статтях, наукових виступах на конференціях і читаннях. Зокрема ми залучали студентів до участі в організації та проведенні уже згадуваних вище Довженківських читань «Олександр Довженко і українська культура: історія, традиції, сучасність», які проводили спільно із Сосницьким літературно-меморіальним музеєм О.П. Довженка. Майбутні учителі української мови і літератури брали активну участь у роботі секцій «Творчість О.П. Довженка у контексті української та світової культури», «Лінгвістичні аспекти вивчення творчості О.П. Довженка», «Методичні засади вивчення творчості О.П. Довженка в освітніх закладах».

У процесі підготовки курсової роботи залучали студентів до роботи проблемної групи «Наукова діяльність українських письменників», яка функціонувала як складова науково-дослідної лабораторії «Формування культуромовної особистості вчителя української мови і літератури». Зазначимо, одним із основних завдань даної науково-дослідної лабораторії є

виявлення перспективних напрямів удосконалення навчально-пізнавальної, науково-дослідної діяльності, навчальних і педагогічних практик з метою формування культуромовної особистості майбутнього вчителя української мови і літератури.

Мета студентської проблемної групи полягала у дослідженні специфіки наукових поглядів українських письменників XIX ст., виділенні мовних особливостей літературно-критичних праць та художніх творів. Планом проблемної групи були передбачені наступні завдання: проаналізувати літературознавчі, критичні та наукові джерела з теми дослідження; проаналізувати специфіку наукових поглядів письменників; виділити мовні особливості наукових праць письменників. На консультаціях розглядали, зокрема, такі питання: вибір теми дослідження; опрацювання наукової літератури з проблеми дослідження; специфіка наукового стилю праць письменників; оформлення вступу дослідження, визначення понятійного апарату (об'єкту, предмету, мети, завдань, методів дослідження, джерелознавчої бази, методологічної основи та структури); впорядкування основної частини дослідження; правила оформлення цитат, посилань, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Проаналізуємо результати дослідно-експериментальної роботи

З метою аналізу динаміки рівнів сформованості дослідницьких умінь у студентів КГ і ЕГ розглянемо результати у КГ і ЕГ на початку та наприкінці формувального експерименту (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Динаміка рівнів сформованості дослідницьких умінь
у майбутніх учителів української мови і літератури**

Групи дослідницьких умінь	Рівні											
	Високий				Середній				Низький			
	ЕГ, %		КГ, %		ЕГ, %		КГ, %		ЕГ, %		КГ, %	
	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після
	експерименту				експерименту				експерименту			
	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після
Інформаційні	7,6	14,1	7,2	9,3	33,7	66,3	34,3	37,5	58,7	19,5	58,3	53,1
Операційні	5,4	23,9	5,2	9,3	28,2	64,1	30,2	35,4	66,3	11,9	64,5	55,2
Діагностично-прогностичні	6,5	20,6	5,2	8,3	20,6	63,0	25,0	36,4	72,8	16,3	69,7	55,2
Мовнокомунікативні	9,7	20,6	7,2	10,4	26,0	64,1	28,1	40,6	64,1	15,2	64,5	48,9
Загальний	7,3	19,8	6,2	9,3	27,1	64,4	29,4	37,5	65,5	15,7	64,3	53,1

рівень	t=2,5	t=4,7	t=7,2
--------	-------	-------	-------

Порівняно з вихідними даними, отриманими на початку експерименту, рівень сформованості дослідницьких умінь студентів ЕГ змінився таким чином:

– рівень сформованості інформаційних умінь: високий рівень зріс на 6,5 %, середній рівень – 32,6 %, низький рівень знизився на 39,2 %;

– рівень сформованості операційних умінь: високий рівень зріс на 18,5 %, середній рівень – 35,9 %, низький рівень знизився на 54,4 %;

– рівень сформованості діагностично-прогностичних умінь: високий рівень зріс на 14,1 %, середній рівень – 42,4 %, низький рівень знизився на 56,5 %;

– рівень сформованості мовнокомунікативних умінь: високий рівень зріс на 10,9 %, середній рівень – 38,1 %, низький рівень знизився на 48,9 %.

Таке зростання показників відбулося за рахунок зменшення кількості студентів з низьким рівнем сформованості дослідницьких умінь.

Характер відмінностей між результатами сформованості дослідницьких умінь на різних етапах у студентів ЕГ свідчить про поетапність та неперервність цього процесу. Одержанню високих результатів студентів ЕГ сприяло введення дослідницького компоненту в навчально-дослідницьку, науково-дослідницьку діяльність і під час проходження навчальних та педагогічних практик. Зокрема, у курсі «Історія української літератури» було запропоновано систему завдань, що використовувалися під час проведення лекцій, практичних занять, у процесі самостійної та індивідуальної роботи. Студенти залучалися до науково-дослідницької діяльності: брали участь у роботі проблемної групи, науково-дослідної лабораторії. Програми навчальних і педагогічних практик було збагачено дослідницькими завданнями, що дало змогу підвищити рівень професійних знань, умінь, зокрема і дослідницьких.

У студентів КГ істотних змін не відбулося. Показники означених умінь не зазнали суттєвих змін:

– рівень сформованості інформаційних умінь: високий рівень зріс на 2,1 %, середній рівень – 3,2 %, низький рівень знизився на 5,2 %;

– рівень сформованості операційних умінь: високий рівень зріс на 4,1 %, середній рівень – 5,2 %, низький рівень знизився на 9,3 %;

– рівень сформованості діагностично-прогностичних умінь: високий рівень зріс на 3,1 %, середній рівень – 11,4 %, низький рівень знизився на 14,5 %;

– рівень сформованості мовнокомунікативних умінь: високий рівень зріс на 3,2 %, середній рівень – 11,5 %, низький рівень знизився на 15,6 %.

Отже, простежуємо динаміку зміни рівнів сформованості дослідницьких умінь студентів ЕГ у ході формувального експерименту, всі рівні сформованості дослідницьких умінь у студентів ЕГ є вищими, ніж у КГ.

Для порівняння результатів, отриманих в ЕГ і КГ, використовувалися методи математичної статистики. Перевірка достовірності чисел загального рівня сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури, виражених у відсотках, перевірялася формулою:

$$t = \frac{|P_1 - P_2|}{\sqrt{\frac{P_1 * q_1}{N_1} + \frac{P_2 * q_2}{N_2}}} \quad (1)$$

Якщо $t > 2$, то існує істотна відмінність, якщо $t < 2$, то істотної відмінності немає. Якщо $t > 3$, то відмінність безумовно достовірна [143, с. 282]. Провівши розрахунки, ми визначили, що для високого рівня сформованості дослідницьких умінь у студентів ЕГ і КГ $t=2,5$, для середнього – $t=4,7$, для низького – $t=7,2$. **Оскільки різниця даних вибірок підтверджена методами математичної статистики, різниця двох сукупностей об'єктів (КГ і ЕГ до та наприкінці експерименту) є достовірною і не випадковою. Це свідчить про ефективність проведеної нами формувальної дослідно-експериментальної роботи та наукову значущість отриманих у ході її проведення результатів.**

Проведений аналіз засвідчує позитивну динаміку кількісних і якісних змін у рівнях сформованості дослідницьких умінь у студентів ЕГ й відсутність значних змін у студентів КГ за критерієм загального обсягу умінь (див. табл. 3.3). За t -критерієм констатовано зростання середнього значення дослідницьких умінь.

На завершальному етапі формувального експерименту рівень сформованості дослідницьких умінь у студентів ЕГ зріс: високий – на 12,5 %, середній – на 37,3 %, низький рівень знизився на 49,8 %. У студентів КГ натомість високий рівень зріс на 6,3 %, середній – на 6,1 %, низький – знизився на 12,3 %.

Наприкінці дослідно-експериментальної роботи у студентів ЕГ зросли кількісні показники щодо розвитку таких мотивів: інтерес до відповідного навчального предмету, потреба в загальному і фаховому вдосконаленні, прагнення до активної участі в колективно-групових видах дослідної діяльності, розуміння необхідності науково-дослідної роботи в майбутній педагогічній діяльності.

Таблиця 3.3

**Сформованість дослідницьких умінь
у майбутніх учителів-словесників**

Рівні сформованості дослідницьких умінь	Експериментальна група		Контрольна група	
	На початку експеримен- ту	На завершаль- ному етапі експеримен- ту	На початку експеримен- ту	На завершаль- ному етапі експеримен- ту

	%	%	%	%
Високий	7,3	19,8	6,2	9,4
Середній	27,1	64,4	29,4	35,5
Низький	65,5	15,7	64,3	53,1

Студенти ЕГ з високим рівнем (19,8 %) мали яскраво виражену потребу в постійному особистісному і професійному саморозвитку і самовдосконаленні, вільно оперували поняттєво-термінологічним апаратом проведеного дослідження, відзначалися індивідуально-творчим підходом до розгляду наукової проблеми, культурою дослідницької роботи з фаховим текстом. Майбутні вчителі-словесники виявляли вміння і навчали учнів уважно й осмислено читати художній, публіцистичний, науковий текст, вміли вести наукову (літературознавчу) дискусію, відстоювати й обґрунтовувати власну думку.

Працюючи, зокрема, з художнім текстом, учні і студенти-практиканти заглиблювалися у внутрішній світ, психологію мови героїв, з'ясовували місце художнього твору у спадщині письменника, літературному житті епохи, в історії національної і всесвітньої літератури, вміли його інтерпретувати, тобто визначати як оригінальність й унікальність художнього твору, так і традиційні ознаки, що знаходять вияв на різних рівнях (у слововживанні, індивідуальній мовотворчості письменника, в сюжеті й композиції, в системі персонажів, особливостях часопростору, інтертекстуальності тощо); виконувати відповідні зіставлення художніх явищ і водночас показувати неповторні особливості індивідуального стилю літератора.

Авторські уроки-дослідження майбутніх учителів-словесників були побудовані на використанні аналітично опрацьованих наукових джерел, прогностичного бачення теми уроку у системі уроків, дослідницької діяльності учнів, презентували дослідницькі здібності, педагогічну спостережливість, педагогічну спрямованість мислення, схильність до аналітико-синтетичної діяльності, логічність та доказовість, творчий пошук. Студенти-практиканти уміло забезпечували контроль і оцінку результатів власної педагогічної діяльності, діагностувати індивідуально-психологічні особливості розвитку особистості школярів, рівень розвитку логічного мислення, здібностей до дослідження, необхідні для їх залучення до дослідницьких проєктів.

Включення студента у майбутню професійну діяльність сприяло формуванню рефлексивних умінь, зокрема умінь здійснювати самоаналіз і самооцінку результатів власної дослідницької діяльності в ролі вчителя, вихователя, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між умовами своєї діяльності і засобами освітніх цілей; між педагогічними впливами на учня і їх наслідками; способами своїх дій і кінцевим результатом навчального процесу з метою внесення відповідних коректив.

Зросла кількість студентів і на середньому рівні – 64,4 %, переважна

кількість показників визначених нами критеріїв була виражена достатньому мірою, наявна повнота виконуваних дій і операцій. Такі студенти характеризувалися більшою потребою у співпраці з педагогом дослідником.

15,7 % студентів залишаються на низькому рівні. Однак у цих студентів наявне прагнення оволодіти дослідницькими уміннями у співдії з викладачем.

Такі результати доводять ефективність розробленої моделі формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників. Отже, приходимо до висновку, що одним з головних вимог до змісту формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників є комплексний підхід до навчання. Процес формування дослідницьких умінь в навчальному процесі вищої школи являє собою форму культурної співтворчості викладачів і студентів, що спрямовується на розкриття дослідницького потенціалу й індивідуальності кожного в дослідницькій діяльності, відповідно до потреб у пізнанні і дослідженні, що сприяє набуттю студентами власного світобачення. Означений процес забезпечує здатність особистості самостійно набувати знання, висловлювати й обґрунтовувати грамотні судження, оцінки, думки.

Проведена дослідницька робота підтвердила, що педагогічні умови реалізації розробленого змісту, форм, методів професійної підготовки, зокрема (дослідницька організація навчального процесу, збагачення його змісту завданнями дослідницького, культурологічного, аксіологічного характеру; оволодіння студентом культурою дослідницької роботи з фаховим текстом під час вивчення літературознавчих дисциплін; залучення студентів до дослідницької діяльності у процесі навчальних та педагогічних практик; активізація науково-дослідної співпраці студента і педагога-вченого; створення студентами власного дослідницького продукту; постійний контроль і корекція рівнів сформованості дослідницьких умінь), сприяють більш ефективному формуванню дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.

Новизна апробованих навчальних курсів полягає у введенні системи завдань дослідницького, культурологічного й аксіологічного характеру, що передбачали перевірку рівнів сформованості умінь аналізувати, прогнозувати, планувати, проектувати, приймати рішення, сприяли розвитку рефлексії і творчого мислення, опануванню нових знань або освоєнню нових способів дій, стимулювали «занурення в контекст» майбутньої професійної діяльності, співдію і співучасть викладача і студентів. Відбір змісту завдань, які стосувалися розширення знань про культуру наукового дослідження, ціннісні орієнтації дослідницької діяльності, було здійснено з урахуванням вікової специфіки, психологічних особливостей студентів, вимог кваліфікаційних характеристик.

Перевірка усних і письмових відповідей, тестів, контрольних, проблемно-пошукових, індивідуально-творчих завдань засвідчила якісні зміни в емоційно-особистісній зацікавленості студентів дослідницькою діяльністю, у

потребі отримувати естетичну насолоду від високохудожніх, еталонних наукових, публіцистичних текстів, у критичному і творчому мисленні учасників дослідно-експериментальної роботи, у сформованості їх наукового світогляду і ціннісної позиції, спрямованості на неперервний професійний розвиток і саморозвиток, самореалізацію. Експертне оцінювання, яке здійснювали викладачі вищих педагогічних навчальних закладів, задіяних у дослідно-експериментальній роботі, допомагало здійснити подальшу ґрунтовну корекцію запропонованих завдань.

Проведена дослідно-експериментальна робота засвідчила, що рівень сформованості дослідницьких умінь на актуалізаційному етапі у студентів ЕГ зріс: високий – на 2,4 %, середній – на 6,6 %, а низький рівень знизився на 9 %; у студентів КГ високий – зріс на 0,8 %, середній – на 2,3 %, низький – знизився на 3,1 %. Це пояснюється тим, що актуалізаційний етап передбачав формування емоційно-особистісної зацікавленості студентів дослідницькою діяльністю, розвиток критичного і творчого мислення, формування інформаційних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових умінь. Такий підхід реалізувався у процесі викладання лінгвістичних, історико-літературних, психолого-педагогічних курсів, під час лекцій (постановка проблемних питань; включення елементів евристичної бесіди, дискусійних питань), практичних занять (виконання завдань на перевірку умінь аналізувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати), індивідуальної роботи (робота з лексикографічними, бібліографічними джерелами, підготовка рефератів-оглядів, портфоліо фольклорної, літературно-краєзнавчої експедиції). Робота з фаховим текстом у наукових гуртках дозволила систематизувати теоретико-літературні та історико-літературні знання, об'єктивно інтерпретувати художні твори, збагачувала читачку культуру, виховувала моральні якості.

Визначено, що рівень сформованості дослідницьких умінь у студентів ЕГ на пошуково-творчому етапі теж зріс: високий – на 8,4 %, середній – на 17,7 %, низький рівень знизився на 26,1 %; у студентів КГ високий – зріс на 2,6 %, середній – на 4,7 %, низький рівень натомість знизився на 7,3 %. Пояснюється це тим, що особливу увагу було приділено активізації науково-дослідної співпраці студента і педагога-вченого. Формування інформаційних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових, полемічних, проектувальних, діагностичних умінь студентів відбувалося в науково-дослідній лабораторії, майстерні педагога-дослідника. На заняттях пропонувалися завдання на розвиток умінь визначити найбільш ефективні методи збору й обробки інформації, доводити правильність дослідницької позиції, оцінювати дослідницький продукт, власний і створений іншим студентом, планувати дослідну роботу в школі. Спецкурс «Науково-дослідна робота вчителя-словесника» дав можливість зорієнтуватися в методологічних підходах і принципах філологічного аналізу, вивчити досвід відомих учених у галузі літературознавства і методики, підготувати реферат-огляд, короткий

словник термінів, анотацію на статтю, науковий відгук, дослідницький проект, відредагувати фаховий текст, вибудувати оптимальні комунікативні стратегії наукової дискусії.

На дослідницько-рефлексивному етапі формувального експерименту рівень сформованості дослідницьких умінь у студентів ЕГ теж зріс: високий – на 12,5 %, середній – на 37,3 %, низький рівень знизився на 49,8 %. У студентів КГ натомість високий рівень зріс на 6,3 %, середній – на 6,1 %, низький – знизився на 12,3 %. Відбулося таке зростання тому, що дослідницько-рефлексивний етап спрямовувався на оволодіння студентами методикою проведення літературознавчих (педагогічних) досліджень, доцільне використання нових інформаційних технологій, моделювання авторських уроків з урахуванням результатів етнографічної (музейної) практики, підготовку наукових статей і виступів, а також на формування індивідуального стилю дослідницької діяльності. Запропоновані завдання сприяли розвитку рефлексії і творчого мислення, опануванню студентами нових знань або освоєнню нових способів дій, стимулювали «занурення в контекст» майбутньої професійної діяльності.

Навчально-дослідницька діяльність учнів і студентів під час педагогічної практики набувала характеру творчого процесу спільної діяльності двох суб'єктів, у ході чого відбувалася трансляція культурних цінностей і, як наслідок, – формування дослідницьких умінь у школярів. Проведений аналіз засвідчує позитивну динаміку кількісних і якісних змін у рівнях сформованості дослідницьких умінь у студентів ЕГ й відсутність значних змін у студентів КГ за критерієм загального обсягу умінь. Різні темпи розвитку дослідницьких умінь студентів пов'язані, як показала дослідна робота, з впливом таких чинників: індивідуальні психологічні, особистісні, творчі відмінності студентів; варіативність навчальних планів у різних ВНЗ; певна недостатня узгодженість між дисциплінами психолого-педагогічного, літературознавчого циклів, між навчально-пошуковими і педагогічною практиками.

Студенти ЕГ з високим рівнем (19,8 %) мали яскраво виражену потребу в постійному особистісному і професійному саморозвитку і самовдосконаленні, вільно оперували поняттєво-термінологічним апаратом проведеного дослідження, відзначалися індивідуально-творчим підходом до розгляду наукової проблеми, культурою дослідницької роботи з фаховим текстом; їхні авторські уроки-дослідження були побудовані на використанні аналітично опрацьованих наукових джерел.

Аналіз досягнутих результатів підтверджує, що процес формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників забезпечується тісним взаємозв'язком навчально-пізнавальної, науково-дослідної, практичної педагогічної діяльності студентів.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз проблеми дослідження та проведений експеримент підтвердили гіпотезу, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких висновків.

1. На основі аналізу наукових джерел, законодавчих і програмно-методичних документів, галузевого стандарту вищої освіти доведено важливість формування дослідницьких умінь у вчителя-словесника як невід'ємного компонента його професійно-педагогічної культури і педагогічної майстерності. Дослідницьку діяльність учителя охарактеризовано як самореалізацію його інтелектуально-творчого потенціалу, методологічного досвіду, творчого мислення, наукового світогляду і ціннісної позиції.

Дослідницькі вміння майбутніх учителів-словесників визначено як здатність усвідомлено й осмислено читати, аналізувати, інтерпретувати науковий, художній, публіцистичний текст, створювати власний фаховий (науковий і навчальний) текст шляхом творчого застосування професійних теоретичних знань, практичних умінь і прийомів філологічного аналізу. Виокремлено основні групи дослідницьких умінь: інформаційні (бібліографічні, лексикографічні, технічні), операційні (інтелектуально-евристичні, аналітико-інтерпретаційні, текстово-жанрові), мовнокомунікативні (власне комунікативні, редакторські, полемічні), діагностично-прогностичні (проектувальні, прогностичні, діагностичні, рефлексивні). При цьому за основу взято характеристики видів професійної дослідницької діяльності вчителя.

Група інформаційних умінь охоплює вміння самостійно знаходити, відбирати, аналізувати, синтезувати, систематизувати інформацію з довідково-енциклопедичних, науково-методичних, у тому числі електронних джерел, і використовувати її при підготовці наукового дослідження та під час проведення уроків у загальноосвітніх навчальних закладах. Групу операційних дослідницьких умінь складають вміння творчо мислити, доводити, обґрунтовувати; аналізувати, виділяти головне, суттєве; встановлювати причиново-наслідкові зв'язки; здійснювати інтерпретацію текстів; моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей та дотримання принципів текстової організації. Групу комунікативних умінь складають вміння створювати усний і письмовий фаховий текст з урахуванням структурно-сміслових, мовно-стилістичних особливостей; вести наукову (літературознавчу) дискусію; відстоювати й обґрунтовувати власну думку. Групу діагностично-прогностичних умінь становлять вміння розробляти проекти уроків-досліджень, моделювати педагогічну ситуацію на уроці, вміння визначати ефективні методи, прийоми та форми роботи з учнями, прогнозувати результати діяльності.

Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників важливо здійснювати на основі низки підходів. На рівні методології основним є системний підхід; на рівні теоретичного обґрунтування механізму формування дослідницьких умінь – особистісно-діяльнісний і компетентнісний; на рівні практичної реалізації – культурологічний, контекстний, текстоцентричний, аксіологічний.

2. На основі вивчення особливостей професійної діяльності майбутніх учителів-словесників визначено критерії та показники рівнів сформованості їхніх дослідницьких умінь: *особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії* (показники: наявність стійкої мотивації до дослідницької діяльності; чітке розуміння змісту і мети тих чи інших видів діяльності); *ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій* (показники: ступінь самостійності у використанні умінь; здатність самостійно усвідомлювати наукову інформацію; здатність послідовно і самостійно виконувати дії; здатність узагальнювати і презентувати результат дослідження); *якість результатів розумової або практичної дії* (показники: співвідношення кількості виконаних і запропонованих індивідуально-творчих завдань; навчальні досягнення (успішність) студентів у науково-дослідницькій діяльності; логічність, повнота, послідовність, обґрунтованість оцінних суджень; оригінальність мислення). Ці критерії взаємозумовлені. Критерій загального обсягу умінь конкретизується загальною кількістю продіагнованих умінь у студента.

На основі тестових завдань, діагностичних методик на етапі констатувального експерименту переважно низький рівень сформованості дослідницьких умінь випускників філологічних факультетів. З'ясовано низку причин, що гальмують процес формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників, з-поміж яких визначено відсутність взаємозв'язку й наступності між допрофесійним і професійним етапами підготовки вчителя-дослідника, недостатню реалізацію взаємозв'язку теоретичної і практичної підготовки в педагогічному університеті. Виявлені проблеми стимулювали розробку відповідного змісту, форм, методів формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.

3. Модель формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників являє собою структурну єдність компонентів й адекватно відображає зміст та особливості процесу формування означених умінь у майбутніх учителів і сприяє усвідомленню ними сутності і значення цього процесу. Модель складається із взаємопов'язаних блоків (теоретико-методологічний, операційно-рефлексивний і результативний), реалізується поетапно (актуалізаційний, пошуково-творчий, дослідницько-рефлексивний етапи), з урахуванням положень системного, особистісно-діяльнісного, контекстного, компетентнісного, синергетичного, культурологічного, текстоцентричного, аксіологічного підходів, а результатом є високий рівень сформованості дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників.

Запропоновану модель перевірено під час формувальної дослідно-експериментальної роботи, що передбачала опанування студентами навчальних курсів, проведення науково-дослідної роботи, організацію навчальних і педагогічних практик. Вивчення професійно орієнтованих дисциплін було спрямовано на формування інформаційних, операційних, мовнокомунікативних, діагностично-прогностичних дослідницьких умінь студентів. Науково-дослідна робота студентів сприяла вдосконаленню набутих ними дослідницьких умінь у процесі створення усних і писемних фахових

текстів. Фольклорна, діалектологічна, літературно-краєзнавча, етнографічна (музейна), педагогічна практики були спрямовані на перевірку набутих дослідницьких умінь та їх неперервне вдосконалення.

Однією з головних вимог до формування дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників є застосування комплексного підходу до навчання. Процес формування дослідницьких умінь являє собою форму культурної співтворчості викладачів і студентів, що спрямовується на розкриття дослідницького потенціалу й індивідуальності кожного студента, сприяє набуттю ним дослідницького досвіду.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи підтвердив ефективність запропонованої моделі. Відбулися істотні зміни за всіма критеріями. Студенти ЕГ з високим рівнем сформованості дослідницьких умінь демонстрували високий рівень мотивації використовувати набуті вміння при підготовці кваліфікаційних робіт, наукових статей, виступів на студентських конференціях і семінарах, виявили готовність здійснювати дослідницьку діяльність у загальноосвітніх навчальних закладах.

4. Педагогічні умови (надання навчальному процесу дослідницької спрямованості, залучення студентів до виконання завдань дослідницького, культурологічного, аксіологічного характеру; оволодіння студентами культурою дослідницької роботи з фаховим текстом під час вивчення літературознавчих дисциплін; виконання студентами дослідницьких проєктів у процесі навчальних та педагогічних практик; активізація науково-дослідної співпраці студента і педагога-вченого; створення студентами власного дослідницького продукту (реферат-огляд, читацький щоденник, конспект, анотація, наукова стаття, науковий відгук, наукова доповідь, кваліфікаційна робота, дослідницький проєкт, портфоліо); постійний контроль і корекція рівнів сформованості дослідницьких умінь) сприяють ефективному формуванню дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.

5. За результатами дослідження розроблено і впроваджено робочі навчальні програми з курсів «Культура наукової української мови», «Історія української літератури», «Науково-дослідна робота вчителя-словесника», індивідуально-творчі завдання для діагностики дослідницьких умінь. Доведено, що апробовані програми, завдання сприяють формуванню дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників, їх особистісному і професійному розвитку та саморозвитку.

Проведена робота стимулює продовжити науковий пошук щодо дослідження підготовки майбутніх учителів-словесників до формування дослідницьких (зокрема, літературознавчих) умінь учнів основної та старшої школи; виявлення наступності в розвитку дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників у вищих навчальних закладах та в інститутах післядипломної педагогічної освіти; здійснення порівняльно-педагогічного аналізу змісту, форм, методів формування дослідницьких умінь у вчителів-словесників в Україні і за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования : для пед. спец. вузов / Абдуллина О. А. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1989. – 139, [2] с.
2. Абушенко В. Л. Ценностные ориентации // Всемирная энциклопедия: Философия / Абушенко В. Л. – М. : Хаверст, современный литератор, 2001. – 199 с.
3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
4. Алексюк А. Педагогіка вищої школи : курс лекцій модульного навчання / Алексюк А. – К. : Вища школа, 1993. – 220 с.
5. Амелина Н. Учебно-исследовательская деятельность студентов педвуза в процессе изучения дисциплин педагогического цикла: дисс. ... канд. пед. наук. : спец / Амелина Н. – К., 1982. – 165 с.
6. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Ананьев Б. Г. – Спб.: Питер, 2001. – 272 с.
7. Андреев В. И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности / Андреев В. И. – М. : Высшая школа, 1981. – 240 с.
8. Антонова О. Є. Теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / О. Є. Антонова – К., 2008. – 44 с.
9. Апазаова З. Н. Формирование исследовательской компетентности будущего учителя технологии в условиях колледжа : автореф. дисс. ...и кандидата педагогических наук : спец.: 13.00.08 – Теория и методика профессионального образования / З. Н. Апазаова. – Краснодар. – 2012. – 20 с.
10. Арделян О. В. Дидактичні умови формування загальнопізнавальних умінь і навичок у молодших школярів (на матеріалі вивчення англійської мови) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Арделян Олена Вікторівна. – Кіровоград, 2002. – 227 с.
11. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы / Архангельский С. И. – М. : Высшая школа, 1980. – 368 с.
12. Астахов К. В. Духовне життя суспільства на межі століть : роль вищої освіти / Духовність і художньо-естетична культура : Міжвідомч. наук. зб. / Астахов К. В. ; керівн. автор, кол.: А. І. Комарова, Б. С. Ступка, О. С. Тимошенко та ін. – К. : Інст. «Проблеми людини», 2000. Т. 17: Духовність і художньо-естетична культура. – 634 с.
13. Атаманчук Ю. М. Організаційно-педагогічні умови самостійної роботи майбутніх менеджерів підприємницької діяльності в інформаційному навчальному середовищі університету : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. М. Атаманчук. – Черкаси, 2008. – 20 с.

14. Афанасьев В. Г. Общество : системность, познание и управление / Афанасьев В. Г. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с.

15. Аюрзанайн А. А. Организация профессионально-направленной самостоятельной работы студентов в условиях интенсификации учебной деятельности : автореф. дис. канд. пед. наук. – Л.: 1984. – 25 с.

16. Бабанский Ю. К. Рациональная организация учебной деятельности / Ю. К. Бабанский – М.: Знание, 1984. – 96 с.

17. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : [навч. посібник] / Бабич Н. Д. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.

18. Базелюк В. Г. Формування дослідницьких умінь керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Базелюк Василь Григорович. – К., 2008. – 247 с.

19. Базелюк Н. В. Науково-ослідницька робота майбутніх учителів у системі магістерських програм університетів Фінляндії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Базелюк Наталія Валеріївна. – К., 2008. – 285 с.

20. Базиль Л. О. Літературознавча освіта вчителя української мови і літератури : категоріальний зміст поняття / Базиль Л. О. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія : Педагогічні науки. – Збірник наукових праць. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2011. – Вип. 35. – С. 173 – 179.

21. Базиль Л. О. Літературознавчі дослідження студентів-філологів : теорія і методика: навч. посібн. [для студ. гуманітарн. спец.] / Л. О. Базиль, В. Ю. Пустовіт. – Луганськ : Глобус, 2012. – 244 с.

22. Базурін В. М. Розвиток дослідницьких умінь майбутніх учителів математики і фізики у процесі навчання інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. М. Базурін. – К., 2012. – 20 с.

23. Бакаленко І. М. Використання спадщини Ф. І. Буслаєва, К. Д. Ушинського та І. І. Срезневського у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / І. М. Бакаленко – Одеса, 2000. – 20 с.

24. Балашова С. П. Формування дослідницьких умінь у студентів педагогічного коледжу в процесі вивчення природознавчих дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Балашова Світлана Пилипівна. – К., 2000. – 274 с.

25. Барбіна Є. С. Виховуючий аспект курсу основ педагогічної майстерності / Барбіна Є. С. // Соціальна робота в Україні і за рубежом. 36. наук. пр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: /www.socwd.uzhgorod.ua/.

26. Барбіна О. В. Формування навчально-інтелектуальних умінь у

студентів вищих закладів освіти в Україні (кінець XIX – початок XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. В. Барбіна. – Харків, 2007. – 22 с.

27. Басов В. Н. Подготовка директора сельской малокомплектной школы к организационно-педагогической работе : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. / Басов В. Н. – Белгород : БГУ, 1998. – 196 с.

28. Батышев С. Я. Подготовка рабочих в средних профессионально-технических училищах / Сергей Яковлевич Батышев. – М. : Педагогика, 1988. – 176 с.

29. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Бахтин М. М. – М.: Художественная литература, 1986. – 543 с.

30. Башманівський О. Л. Формування інтелектуальних умінь старшокласників у процесі навчання предметів мовно-літературного циклу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Башманівський Олексій Леонідович. – К., 2009. – 255 с.

31. Белова Н. А. Филологический анализ художественного текста: реализация интеграции лингвистического и литературоведческого подходов в школе : учебно-методическое пособие / Н. А. Белова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Саранск, 2008. – 205 с.

32. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / Беспалько В. П. – М. : Изд-во инс. проф. обр. Мин. обор. России, 1995. – 336 с.

33. Беспалько В. П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов / В. П. Беспалько, Ю. Г. Татур. – М.: Высшая школа, 1989. – 141 с.

34. Бирик С. П. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бирик, Г. М. Сютя / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків. : Фоліо, 2006. – 623 с.

35. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В. Ю. Биков. – К. : Атіка, 2008. – 684 с.

36. Білоус П. В. Психологія літературної творчості : книга для вчителів та учнів / П. В. Білоус. – Житомир, 2004. – 96 с.

37. Блауберг И. В. Проблема целостности и системный подход / И. В. Блауберг ; Э. М. Мирский (сост., вступ. ст.). – М. : Эдиториал УРСС, 1997. – 448 с.

38. Болонський процес : тенденції, проблеми, перспективи / Ред.: В. П. Андрущенко ; Уклад. : В. П. Бех; Ю. Л. Маліновський ; Асоц. ректорів пед. ун-тів, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т вищ. освіти АПН України. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 220 с.

39. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. С. Болотнова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 520 с.

40. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищому закладі

освіти / Болубаш Я. Я. – К. : ВВП «Компас», 1997. – 15 с.

41. Бондар С. В. Інтерпретація як реконструкція смислового змісту тексту (філософсько-естетичний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: 09.00.08 «Естетика» / С. В. Бондар. – К., 2003. – 15 с.

42. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 11 – 17.

43. Бондаренко Ю. І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи : автореф. дис. . д-ра пед. наук : 13.00.02 / Бондаренко Юрій Іванович. – Київ, 2010. – 40 с.

44. Бродовська В. Й., Грушевський В. О., Патрик І. П. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник / В. Й. Бродовська, В. О. Грушевський, І. П. Патрик. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.

45. Брякова И. Е. Методическая система формирования креативной компетентности студентов-филологов педагогического вуза : диссертация ... доктора педагогических наук : 13.00.02 / Брякова Ирина Евгеньевна. – СПб, 2010. – 490 с.

46. Бугайко Т. Ф. Майстерність учителя-словесника : учебное пособие / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Радянська школа, 1963. – 188 с.

47. Бугайко Ф. Ф. Майстерність учителя на уроці / Ф. Ф. Бугайко, Т. Ф. Бугайко // Радянська школа : наук.-пед. журнал. – 1958. – № 7. – липень. – С. 26-33.

48. Бутенко Л. В. Підготовка майбутніх учителів літератури до інтерпретації художніх творів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Бутенко. – Луганськ, 2007. – 20 с.

49. Ванганди А. Б. 108 путей к блестящей идее : пер. с англ. / А. Б. Ванганди. – Минск : Попурри, 1996. – 224 с.

50. Варій М. Й. Загальна психологія.: підр. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Й. Варій – [3-тє вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 1007 с.

51. Введение в психологию / Под общ. ред. проф. А. В. Петровского. – М. : Издательский центр «Академия», 1996. – 496 с.

52. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 слів / [автор, кер. проекту, гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

53. Вербицкий А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения / А. А. Вербицкий. – М. : ИЦПКПС. – 2004. – 84 с.

54. Вища педагогічна освіта і наука України : історія, сьогодення та перспективи розвитку : Рівненська область : монографія / [В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Р. М. Постоловський та ін.]. – К. : Знання України, 2010. –

383 с.

55. Вовк М. П. Міфо-символічні джерела прозової спадщини Василя Барки : монографія / М. Вовк. – К. : Основа, 2010. – 252 с.

56. Волинський національний університет імені Лесі Українки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vdu.edu.ua/ukr/content/179/>.

57. Галич О. А. Історія української літератури та літературно-критичної думки кінця XIX – початку XX століття : підручник / [Галич О. А., Бровко О. О., Веретейченко І. А. та ін.]. – Луганськ : Альма-матер, 2008. – 480 с.

58. Галич О. А. Теорія літератури : підручник / Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М., за наук. ред. О. А. Галича. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – 488 с.

59. Галузевий стандарт вищої освіти : освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спец. «Педагогіка і методика середньої освіти. Українська мова і література». – К., 2009 – 11 с.

60. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – Изд. 6-е. – М.: УРСС Эдиториал, 2008. – 144 с.

61. Гальперин П. Я. Методы обучения и умственного развития ребенка. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 45 с.

62. Гендина Н. И. Кризис системы образования и проблемы формирования информационной культуры личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ns.rsl.kemsu.ru/bgk/1998/3/1.htm>.

63. Гіптерс З. В. Художня творча діяльність студентів вищих закладів освіти України (1960 – 1995 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / З. В. Гіптерс. – К., 1998. – 18 с.

64. Гладішев В. В. Теоретико-методичні засади контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (зарубіжна література)» / В. В. Гладішев. – К., 2008. – 39 с.

65. Гладышева М. М. Формирование исследовательских умений будущих инженеров-программистов в процессе их профессиональной подготовки : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 / Гладышева Мария Михайловна. – Магнитогорск, 2008. – 195 с.

66. Гловин Н. М. Формування дослідницьких умінь з дисциплін природничо-математичного циклу в студентів агротехнічного інституту в процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Гловин Надія Миронівна. – Тернопіль, 2007. – 207 с.

67. Глузман А. В. Образование и педагогическая мысль Крыма (XIX – начало XX столетия) : [монография] / А. В. Глузман (ред.), Л. И. Редькина (ред.). – К. : Знання України, 2007. – 384 с.

68. Головизнина Н. Л. Исследовательские умения как средство развития

самодеятельности старшекласників: дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Киров, 2005. – 186 с.

69. Головко С. Г. Наукові засади розвитку творчої пізнавальної діяльності учнів у вітчизняній педагогіці (20-ті – середина 80-х років ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. Г. Головко. – Луганськ, 2006. – 20 с.

70. Голота Н. М. Формування художніх і конструктивних умінь у майбутніх вихователів дошкільних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Голота Наталія Миколаївна. – К., 2000. – 215 с.

71. Голуб Н. Б. Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. . докт. пед. наук : 13.00.02 / Н. Б. Голуб. – К., 2009. – 36 с.

72. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : Методологічні поради молодим науковцям / Гончаренко С. У. – 2-е вид., перероб. – К. ; Вінниця : [б. в.], 2010. – 308 с.

73. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 192 с.

74. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / [гол. ред. С. Головко]. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.

75. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація / С. У. Гончаренко // Неперервна професійна освіта: Проблеми. Пошуки. Перспективи : монографія / [за ред. І. А. Зязюна]. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

76. Горкуненко П. П. Підготовка студентів педагогічного коледжу до науково-дослідної роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / П. П. Горкуненко. – Вінниця, 2007. – 20 с.

77. Горкуненко П. П. Підготовка студентів педагогічного коледжу до науково-дослідної роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Горкуненко Петро Петрович. – Вінниця, 2007. – 271 с.

78. Горошкіна О. М. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : модул. курс : посіб. для студ. пед. ун-тів та ін-тів / [М. І. Пентилюк, З.П.Бакум, О. М. Горошкіна та ін.] ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 366 с.

79. Градовський А. В. Теоретико-методичні засади компаративного вивчення шкільного курсу української літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / А. В. Градовський. – К., 2004. – 40 с.

80. Гриневич В. Й. Формування в майбутніх учителів-словесників умінь аналізувати образи-персонажі літературних творів історичної тематики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / В. Й. Гриневич. – К., 2001. – 19 с.

81. Громыко Ю. В. Понятие и проект в теории развивающего образования В. В. Давыдова // Известия РАО. – 2000. – №2. – С. 36 – 38.
82. Гуманістичні орієнтири в методології психологічної науки : монографія / Г. О. Балл, В. О. Медінцев, О. О. Нікуленко, Т. А. Російчук ; за ред. Г. О. Балла. – К. : Пед. думка, 2007. – 98 с.
83. Гура С. О. Організаційно-педагогічні умови адаптації майбутніх інженерів-педагогів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. О. Гура. – Харків, 2004. – 20 с.
84. Гуревич П. С. Проблема целостности человека / П. С. Гуревич. – М. : ЦОП Института философии РАН, 2004. – 178 с.
85. Денисенко В. А. Підготовка майбутнього вчителя-філолога до проведення експедиційної роботи з учнями загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. А. Денисенко. – К., 2003. – 21 с.
86. Державна національна програма «Освіта» : Україна ХХІ ст. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
87. Державна цільова науково-технічна та соціальна програма «Наука в університетах» на 2008 – 2012 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/pravo/law_06/.
88. Дидактика современной школы: Пособие для учителей / Под. ред. В. А. Онищука. – К.: Рад. школа, 1987. – 351 с.
89. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег – М.: Учпедгиз, 1956. – 374 с.
90. Донченко М. В. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх вчителів у позааудиторній роботі у вищих навчальних педагогічних закладах України (друга половина ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Донченко Марина Володимирівна. – Харків, 2004. – 204 с.
91. Драгоманов М. П. Освіта на Україні у ХVІІІ ст. // Житє і слово. – 1895. – Кн. 1-6. – С. 343.
92. Дубасенюк О. А. та ін. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики : монографія / О. А. Дубасенюк, С. В. Лісова, М. М. Осадчий, О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька; за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 564 с.
93. Дутка Г.Я. Принцип фундаменталізації та його реалізація у математичній підготовці майбутніх : дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Дутка Ганна Яківна. – К., 2009. – 471 с.
94. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь ; Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
95. Єгорова О. В. Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі науково-дослідної роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Єгорова. – Харків,

2009. – 20 с.

96. Жила С. О. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : 13.00.02 / С. О. Жила. – К., 2005. – 40 с.

97. Житомирський державний педагогічний університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zu.edu.ua/struc/filfak.html>.

98. Жицький Є. І. Самостійність і творча активність учнів у процесі вивчення літератури : посібник для вчителів / Є. І. Жицький. – К. : Радянська школа, 1969. – 168 с.

99. Заболотська О. О. Теоретико-методологічні засади формування індивідуальності майбутніх учителів-словесників у професійній підготовці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. О. Заболотська. – Одеса, 2007. – 40 с.

100. Загвязинский В. И. Исследовательская деятельность педагога : учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. И. Загвязинский. – М. : Академия, 2006. – 176 с.

101. Закон України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

102. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» №1977–ХІ, із змінами від 17 листопада 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/pravo/law_06/.

103. Закон України «Про освіту» №1060-ХІІ, із змінами від 11 червня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

104. Запорізький національний університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sites.zsu.zp.ua/student_science/111.ukr.html.

105. Запорізький національний університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sites.zsu.zp.ua/student_science/108.ukr.html.

106. Зелена І. О. Педагогічні умови формування естетичного світогляду майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Зелена Інна Олександрівна. – Черкаси, 2011. – 239 с.

107. Зеленська Л. Д. Проблема формування професійно-педагогічної компетентності вчених вищих навчальних закладів Слобожанщини (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. Д. Зеленська. – Харків, 2006. – 22 с.

108. Земка О. І. Дослідницькі уміння культуромовної особистості : чинники формування / Українська культуромовна особистість учителя : теорія і практика : монографія / Земка О. І. ; за ред. Л. І. Мацько, О. М. Семеног. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. – С. 273 – 288.

109. Земка О. І. Науково-дослідна лабораторія як засіб формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури / Земка О. І. / Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогічні науки. – Випуск 147. – Черкаси, 2009. – С. 57 – 61.

110. Земка О. І. Науково-дослідна робота майбутніх учителів української мови і літератури (на матеріалі вивчення курсу «Історія української літератури») / Земка О. І. / Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – Випуск 10. – Глухів : РРВ ГДПУ, 2007. – С. 151 – 157.

111. Земка О. І. Науково-дослідна складова у професійній підготовці майбутніх учителів української мови і літератури / Земка О. І. / Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогічні науки. – Випуск 113. – Черкаси, 2007. – С. 29 – 34.

112. Земка О. І. Професійна спрямованість підготовки майбутнього вчителя-словесника (на матеріалі літературознавчих дисциплін) / Земка О. І. / Серія : Педагогічні науки : Збірник наукових праць. – Частина перша. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2005. – С. 32 – 37.

113. Земка О. І. Роль педагогічної практики у формуванні дослідницької компетентності майбутніх учителів української мови і літератури / Земка О. І. / Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – Випуск 11. – Глухів : РРВ ГДПУ, 2008. – С. 202 – 206.

114. Земка О. І. Самореалізація студентів-філологів у навчально-дослідницькій діяльності / Земка О. І. // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційна технологія. Науковий журнал. – 2012. – №7 (25) – Суми. – С. 240 – 248.

115. Земка О. І. Самостійна робота – одна з основних форм організації професійної підготовки майбутнього вчителя-словесника / Земка О. І. / Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – Випуск 7. – Глухів, 2006. – С. 114 – 118.

116. Земка О. І. Своєрідність формування дослідницьких умінь у студентів вищих навчальних закладів (XIV – початок XX ст.) / Земка О. І. / Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – Випуск 15. Частина I. – Глухів : РРВ ГНПУ імені О. Довженка, 2010. – С. 44 – 47.

117. Земка О. І. Специфіка моделі формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури / Земка О. І. / Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогічні науки. – Випуск 137. – Черкаси, 2008. – С. 177 – 182.

118. Земка О. І. Тестова перевірка знань, умінь та навичок студентів-філологів у процесі вивчення літературознавчих дисциплін (на матеріалі курсу «Історія української літератури») / Земка О. І. / Вісник Черкаського

національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогічні науки. – Випуск 124. – Черкаси, 2008. – С. 109 – 114.

119. Земка О. І. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів української мови і літератури при вивченні курсу «Історія української літератури» / Земка О. І. / Серія : Педагогічні науки : Збірник наукових праць. Частина четверта. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – С. 265 – 271.

120. Земка О. І. Формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-філологів / Земка О. І. // Українська література в загальноосвітній школі. – 2009. – №1. – С. 46 – 48.

121. Земка О. І. Формування дослідницької компетентності майбутніх учителів української мови і літератури (на матеріалі вивчення літературознавчих дисциплін) / Земка О. І. / Науковий вісник Миколаївського державного університету : Збірник наукових праць. Випуск 19 : Педагогічні науки. – Миколаїв : МДУ, 2007. – С. 95 – 101.

122. Зербіно Д. Д. Наукова школа : лідер і учні (нова концепція) / Дмитро Деонисович Зербіно. – Львів : Євросвіт, 2001. – 208 с.

123. Зимняя И. А. Педагогическая психология / Зимняя И. А. – М.: Логос, 2004 – 384 с.

124. Златів Л. М. Формування у студентів філологічного факультету умінь сприймати і відтворювати зміст науково-навчального тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Л. М. Златів. – К., 2000. – 19 с.

125. Злыднева Т. П. Организация исследовательской деятельности студентов университета в процессе профессиональной подготовки : автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук : спец. 13.00.08 – теория и методика профессионального образования. – Магнитогорск – 2006. – 20 с.

126. Зязюн І. А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] / І. А. Зязюн. – К.; Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – С. 10 – 18.

127. Зязюн І. Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка?! / Іван Зязюн // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр.. – 2012. – Вип. 3. – С. 20 – 38.

128. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / [ред. І.А.Зязюна]. – К.: Видавництво «Віпол», 2000. – С. 11 – 75.

129. Ильин Е. П. Сущность и структура мотива / Ильин Е. П. // Психологический журнал. – 1995. – № 2. – С. 27 – 41.

130. Йодко А. Г. Формирование у учащихся умений исследовательской деятельности в процессе обучения химии: автореф. дис. на соискание учёной степени канд. пед. наук / А. Г. Йодко. – М., 1984. – 16 с.

131. Исследовательская деятельность: Словарь / Авт.-сост. Е. А. Шашенкова. – М.: УЦ «Перспектива». 2010. – 88 с.
132. Іваницька Н. А. Формування дослідницьких умінь учнів основної школи в процесі навчання фізики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Н. А. Іваницька. – Кіровоград, 2011. – 19 с.
133. Ісаєва О. О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури : монографія / О. О. Ісаєва. – К. : Вид - во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 380 с.
134. Історія української літератури ХІХ ст. (70 – 90-ті роки) : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / [Гнідан О. Д., Дем'янівська Л. С., Кіраль С. С. та ін.] ; за ред. О. Д. Гнідан. – К. : Вища школа, 2002. Кн. 1. – 2002. – 576 с.
135. Історія української літератури ХІХ ст. (70 – 90-ті роки) : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / [Гнідан О. Д., Дем'янівська Л. С., Кіраль С. С. та ін.] ; за ред. О. Д. Гнідан. – К. : Вища школа, 2002. Кн. 2. – 2002. – 440 с.
136. Історія української літератури ХІХ століття : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів : у 2 кн. / [Жулинський М. Г., Бондар М. П., Гончар О. І. та ін.] ; за ред. М. Г. Жулинського (ред.) – К. : Либідь, 2005. Кн. 1 – 2005. – 656 с.
137. Історія української літератури ХІХ століття : підручник для студ. філол. спец. ВНЗ : у 2 кн. / [Жулинський М. Г., Бондар М. П., Гундорова Т. І. та ін.] ; за ред. М. Г. Жулинського (ред.). – К. : Либідь, 2006. Кн. 2 – 2006. – 711 с.
138. Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття : [робоча навчальна програма] / Укладачі: А. Гуляк, Н. Янкова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philolog.univ.kiev.ua/php/kafkaf.php?id=2&sid=1>.
139. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. : підруч. для студ. вищих навч. закл. : у 2 кн. / [Гнідан О. Д., Семенюк Г. Ф., Гаєвська Н. М. та ін.] ; за ред. О. Д. Гнідан. – К. : Либідь, 2005. Кн. 1. – 2005. – 624 с.
140. Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. : підруч. для студ. вищих навч. закл. : у 2 кн. / [Гнідан О. Д., Семенюк Г. Ф., Гаєвська Н. М. та ін.] ; за ред. О. Д. Гнідан. – К. : Либідь, 2005. Кн. 2. – 2005. – 496 с.
141. Карлащук А. Ю. Формирование исследовательских умений школьников в процессе решения математических задач с параметрами : дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Карлащук Анжелика Юрьевна. – Донецк, 2001. – 242 с.
142. Касьянова С. П. Навчальна програма дисципліни «Історія української літератури» (для бакалаврів) / Касьянова С. П. – К. : МАУП, 2007. – 48 с.
143. Каташинская И. Формирование исследовательских умений у будущих педагогов в процессе профессиональной подготовки : автореф. дисс. на соискание научн. ступени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая

педагогика и история педагогики» / И. Каташинская – К., 1992. – 24 с.

144. Квиткина Л. Г. Научное творчество студентов : Роль научно-исследовательской работы в повышении качества подготовки специалистов / Квиткина Л. Г. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 109 с.

145. Кловак Г. Т. Генеза підготовки майбутнього вчителя до дослідницької педагогічної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах України (кінець XIX – XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г. Т. Кловак. – К., 2005. – 40 с.

146. Кловак Г. Т. Генеза підготовки майбутнього вчителя до дослідницької педагогічної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах України (кінець XIX – XX століття) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Кловак Галина Тихонівна. – Умань, 2005. – 531 с.

147. Клочек Г. Д. Вища літературна освіта в контексті Болонського процесу: Методичне есе / Г. Д. Клочек. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – 48 с.

148. Князян М.О. Навчально-дослідницька діяльність студентів як засіб актуалізації професійно значущих знань: дис. ... к. пед. наук. – Ізмаїл, 1998. – 176 с.

149. Коваленко Л. М. Просвітницько-педагогічна діяльність вчених Педагогічного відділу Харківського університету кінця XIX – початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. М. Коваленко. – Харків, 2003. – 18 с.

150. Коджаспирова Г. М. та ін. Педагогический словарь: [для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений] / Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 176 с.

151. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение : учеб. пособие для ФПК по дисциплине «Педагогика и психология высшая школа» / Козаков В. А. – К. : Высшая школа, 1990. – 246, [1] с.

152. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір : Затверджено наказом МОН № 998 від 31.12. 2004 // Освіта. – 2005. – 12 – 19 січня.

153. Концептуальні підходи до розвитку багаторівневої педагогічної освіти в Україні / [уклад. : Віктор Андрущенко, Іван Зязюн]. – К. [б.в.], 2011. – 16 с.

154. Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України № 1176 від 14 серпня 2013 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36816/

155. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. члена-кореспондента АПН СРСР Л. М. Проколієнка;

Упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. – К.: Вид-во «Рад.школа», 1989. – 608 с.

156. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей // Навчально-виховний процес психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1989. – С. 307 – 373.

157. Котляревська Н. В. Формування художньо-творчих умінь майбутніх фахівців сфери послуг у позанавчальній діяльності вищого професійного училища: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Котляревська Наталія Володимирівна. – К., 2010. – 284 с.

158. Краевский В. В. Методология педагогики : [пособие для педагогов-исследователей] / Краевский В. В. – Чебоксары : Изд-во Чуаш, ун-та, 2001. – 244 с.

159. Краевский В. В. Методология педагогики : новый этап : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 400 с.

160. Красножан Ж. В. Робоча програма з курсу «Основи наукових досліджень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.university.kherson.ua/.

161. Кремьень В. Г. Синергетика в освіті : контекст людиноцентризму : монографія / В. Г. Кремьень, В. В. Ільїн. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 368 с.

162. Крицький В. М. Формування умінь художньої інтерпретації у студентів музичних факультетів педагогічних закладів вищої освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Крицький Володимир Миколайович. – К., 1999. – 180 с.

163. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников / В. А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.

164. Кузнецов В. Исследовательско-проектная деятельность как форма ученого сотрудничества в вузе : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. / Кузнецов В. – М., 1996. – 15 с.

165. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования / Кузьмина Н. В. – Ленинград : Издательство ЛГУ, 1980. – 156 с.

166. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Кузьмина Н. В. – М. : Высшая школа, 1990. – 117, [2] с.

167. Кузьмінський А. І. Теоретико-методологічні засади післядипломної педагогічної освіти в Україні : дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Кузьмінський Анатолій Іванович. – К., 2003. – 443 с.

168. Кулешова В. В. Формування пошуково-дослідницьких умінь майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Кулешова Вікторія Володимирівна. – Харків, 2007. – 249 с.

169. Кулик Є. В. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів

трудового навчання до педагогічної дослідницької діяльності : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Кулик Євген Володимирович. – Тернопіль, 2006. – 421 с.

170. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / Кустовська О. В. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с.

171. Куцевол О. М. «Народився він для бою...» (вивчення творчості Івана Багряного в школі) : навч. посібник / О. М. Куцевол. – Вінниця : ТОВ «Ландо ЛТД», 2011. – 288 с.

172. Куцевол О. М. Будівничі перекладацьких мостів. Кн. 1 : навч. посібник / О. М. Куцевол. – Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2012. – 456 с.

173. Куцевол О. М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія) : навчальний посібник / О.М. Куцевол. – К. : Освіта України, 2009. – 464 с.

174. Кучерява О. А. Формування дискурсивної компетенції студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / О. А. Кучерява. – Одеса, 2008. – 21 с.

175. Кушнарєнко Н. М., Удалова В. К. Наукова обробка документів : навчальний посібник / Н. М. Кушнарєнко, В. К. Удалова. – К. : Знання, 2006. – 334 с.

176. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг. – Таллин : Валгус, 1980 – 335 с.

177. Лабораторія комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Т.Шевченка – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://linguist.univ.kiev.ua/>.

178. Лабораторія шевченкознавства Інституту філології Київського національного університету імені Т.Шевченка – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://linguist.univ.kiev.ua/>.

179. Лаврінєнко О. А. Тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя: теорія і практика (середина XVI – кінець XX ст.) : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Лаврінєнко Олександр Андрійович. – К., 2009. – 36 с.

180. Лаврінєнко О. А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ : монографія / О. А. Лаврінєнко – К., 2009. – 328 с.

181. Лебедев С. А. Философия науки : словарь основных терминов / С. А. Лебедев. – М.: Академический проект, 2004. – 320 с.

182. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А. Н. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

183. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности. Некоторые проблемы общей теории речевой деятельности / Леонтьев А. А. – М.: Наука, 1965. – 245 с.

184. Лернер И. Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории : пособие для учителей / И. Я. Лернер. – М.: Просвещение, 1982. – 191 с.

185. Литовченко В. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университета средствами научно-исследовательской работы : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / Литовченко В. – Минск, 1990. – 19 с.

186. Литовченко В. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университета средствами научно-исследовательской работы : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / Литовченко В. – Минск, 1990. – 197 с.

187. Лиходеева Г. В. Формування навчально-дослідницьких умінь учнів у процесі навчання елементів стохастики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Лиходеева Ганна Володимирівна. – Бердянськ, 2009. – 283 с.

188. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – Ломов Б. Ф. – М.: Наука, 1984. – 226 с.

189. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.luguniv.edu.ua/?z1=b,475>.

190. Лук'янова Л. Б. Теорія і практика екологічної освіти у професійно-технічних навчальних закладах : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Л. Б. Лук'янова. – К., 2006. – 40 с.

191. Львівський національний університет імені Івана Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lnu.edu.ua/

192. Мартиненко О. М. Організація науково-дослідної роботи викладачів вищих навчальних закладів в Україні (XIX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. М. Мартиненко. – Харків, 1999. – 17 с.

193. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

194. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навч. посіб. для студ.-філол. освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л. І. Мацько. – К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

195. Мацько Л. І. Українська мова: 10 – 12 класи (профіль – українська філологія) : навчальна програма / Л. І. Мацько, О. М. Семеног. – К., Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. – 152 с.

196. Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 311 с.

197. Меретукова З. К. Методология научного исследования и образования: [учебное пособие для студентов занимающихся НИР и аспирантов] / Меретукова З. К. – Майкоп : Издательство АГУ, 2003. – 244 с.

198. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі: навч. посіб. / [С.У. Гончаренко, П.М. Олійник, В.К. Федорченко та ін.]; за ред. С.У. Гончаренка, П.М. Олійника. – К.: Вища шк., 2003 – 323 с.

199. Методичні рекомендації до вивчення спецкурсу «Основи наукових досліджень» для студентів спеціальності 8.020207 «Музична педагогіка і виховання» / укл. : І. Гринчук. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – 43 с.

200. Микитюк О. М. Теорія і практика організації науково-дослідної роботи у вищих закладах освіти України в ХІХ ст. : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Микитюк Олександр Миколайович. – Харків, 2003. – 405 с.

201. Миргородська О. Л. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів географії у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. Л. Миргородська. – К., 2008. – 20 с.

202. Митрош О. Й. Формирование исследовательских умений у учащихся педучилищ: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. Й. Митрош. – Минск, 1983. – 20 с.

203. Мишковська Т. Д. Формування дослідницько-педагогічних умінь студентів в умовах модульної організації процесу навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мишковська Тетяна Дмитрівна. – Чернівці, 1999. – 322 с.

204. Мірошніченко Л. Ф. Формування професійної готовності студентів-філологів до викладання світової літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Л. Ф. Мірошніченко. – К., 2000. – 35 с.

205. Мороз Н. В. Обґрунтування моделі та педагогічних умов формування соціокультурної компетенції курсантів вищих військових навчальних закладів / Н. В. Мороз // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2007. – №2. – С. 76 – 80.

206. Навчально-дослідна робота у вищих педагогічних навчальних закладах : навч.-метод. посібник / [уклад. В.П. Зінченко]. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2006. – 78 с.

207. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства : підручник / Наєнко М. К. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 360 с.

208. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції літературної освіти» від 26 січня 2011 р. №58 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/.

209. Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посіб. / [за ред. Н. Й. Волошиної]. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.

210. Національна доктрина розвитку освіти від 17 квітня 2002 р. №347/2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

211. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 року

№344/2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>

212. Недодатко Н. Г. Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Недодатко Наталя Григорівна. – Кривий Ріг, 2000. – 212 с.

213. Недодатко Н. Г. Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / Н. Г. Недодатко. – Харків, 2000. – 19 с.

214. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Общие основы психологии. / Немов Р. С. – 3-е изд. – М.: Туманит, изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 651 с.

215. Немченко Г. В. Програма та методичні рекомендації з курсу «Історія української літератури II половини XIX ст.» : [для студентів спеціальностей ПМСО. Українська мова і література, ПМСО. Українська мова і література та англійська мова і література, ПМСО. Українська мова і література, історія] / Г. В. Немченко, І. В. Немченко. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 80 с.

216. Неперервна професійна освіта : філософія, педагогічні парадигми, прогноз / [Андриюченко В. П., Зязюн І. А., Кремень В. Г. та ін.] ; за ред. В. Г. Кремень. – К. : Наукова думка, 2003. – 854 с.

217. Ничкало Н. Г. Професійна педагогіка і педагогіка праці: проблеми взаємозв'язку в умовах ринкової економіки / Н. Г. Ничкало // Педагогіка і психологія : науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. – 2010. – № 2. – С. 33-45.

218. Ничкало Н. Г. Теоретико-методологічні проблеми неперервної професійної освіти // Національна освіта: традиції і новації у контексті ідей Івана Огієнка / За ред. М.В. Левківського. – К.; Житомир: ЖДПУ, 2002. – С. 23 – 30.

219. Нізовцев А. В. Формування дослідницьких умінь студентів технічних університетів у процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / А. В. Нізовцев. – Полтава, 2010. – 20 с.

220. Новая философская энциклопедия [Електронний ресурс] / Предс. научно-ред. совета В. С. Степин. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/0933.html>.

221. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Минск : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.

222. Новий тлумачний словник української мови : в трьох томах / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – II вид. – К. : Аконіт, 2005. – Т. 3. – 2005. П-Я. – 928 с.

223. Новиков А. М. Методология образования / Новиков А. М. – Издание второе. – М. : «Эгвес», 2006. – 488 с.

224. Образцов П. И. Методы и методология психолого-педагогического исследования / Образцов П. И. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 268 с.

225. Общая психология / под ред. А. Петровского. – М., 1999. – 456 с.
226. Овакімян О. С. Науково-дослідна робота як ресурс розвитку творчого потенціалу особистості студента : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. С. Овакімян. – Харків, 2005. – 20 с.
227. Огієнко О. І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах (друга половина XX століття) : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / О. І. Огієнко. – К., 2009. – 44 с.
228. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 72500 слов и 7500 фразеологических выражений / Рос. АН, Ин-т рус. яз., Рос. фонд культуры. М.: Азъ, 1992. – 955 с., 1993. – 955 с.
229. Окуневич Т. Г. Культура мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Т. Г. Окуневич. – Херсон, 2003. – 20 с.
230. Олексюк О. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості : сфера музичного мистецтва : навч. посібник / О. М. Олексюк, М. М. Ткач. – К. : Знання України, 2004. – 264 с.
231. Онищук Л. А. Теоретичні і методичні основи гуманізації управління загальноосвітніми навчальними закладами I – II ступенів : дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Онищук Людмила Анатоліївна. – К., 2006. – 399 с.
232. Остапенко Н. М. Теоретичні і методичні засади формування лінгводидактичної компетентності у майбутніх учителів української мови і літератури : дис. . докт. пед. наук : 13.00.02 / Н. М. Остапенко. – К., 2010. – 471 с.
233. Остряньська О. А. Формування комплексних педагогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Остряньська Олена Анатоліївна. – Полтава, 2002. – 281 с.
234. Отич О. М. Розвиток творчої індивідуальності студентів-професійно-педагогічних навчальних закладів засобами мистецтва : монографія / О. М. Отич ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Чернівці : Зелена Буковина, 2011. – 248 с.
235. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Пальчевський. – Друге вид. – К. : Каравела, 2008. – 496 с.
236. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посібник [для студентів вищих закладів освіти] / Пасічник Є. А. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
237. Педагогика / [Ю. К. Бабанский и др.] ; под ред. Ю. К. Бабанского. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М. : Просвещение, 1988. – 478, [1] с.
238. Педагогическая энциклопедия / Ред. И.А.Каиров. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – Т.3. – С. 96.
239. Педагогіка. Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П. И. Пидкасистого. – М:

Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.

240. Педагогічна майстерність : підручник / [Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін.]. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.

241. Педагогічна майстерність : проблеми, пошуки, перспективи / [Ничкало Н. Г., Зязюн І. А., Пуховська Л. та ін.]. – К.; Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – 234 с.

242. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Пентилюк М.І., Окуневич Т.Г. – К. : Ленвіт, 2006. – 134 с.

243. Пехота О.М. та ін. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя [монографія] / Пехота О. М., Старєва А. М. – Миколаїв: Видавництво «Іліон», 2006. – 272 с.

244. Пиндик О. Г. Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю (на матеріалі вивчення іноземної мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / О. Г. Пиндик. – К., 2003. – 21 с.

245. Пілюшенко В. Л. Наукове дослідження : організація, методологія, інформаційне забезпечення : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Пілюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Славенко Е. І. – К. : Лібра, 2004. – 344 с.

246. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий : учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования / К. К. Платонов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 1984. – 174 с.

247. Платонов К. К. О системе психологии / Платонов К. К. – М.: «Мысль», 1972. – 216 с.

248. Платонов К. К. Психология : [учебное пособие для повышения квалификации инж.-пед. работников] / К.К. Платонов, Г.Г. Голубев. – М.: Высшая школа, 1977. – 247 с.

249. Платонов К. К. Структура и развитие личности / Платонов К. К. ; отв. ред. А. Д. Глотовкин. – М. : Наука, 1986. – 254, [1] с.

250. Полат Є.С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Є. С. Полат // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 3. – С. 3 – 9.

251. Полтавський державний педагогічний університет – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.philo.pdpu.poltava.ua/>.

252. Привалова С. П. Методичні рекомендації до педагогічної практики з української літератури для студентів спеціальності 7.01.01.03 філологічного факультету / Привалова С. П. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – 64 с.

253. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р., №1392 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#n9>.

254. Про затвердження нової редакції Концепції профільного навчання у старшій школі (Наказ МОНУ від 11.09.2009 №854) // Інформаційний збірник

МОН України. – 2009. – № 28-29. – С. 57 – 64.

255. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10 – 11 класи. Українська література. Рівень стандарту. Профільний рівень / Укладачі : М. Г. Жулинський, Г. Ф. Семенюк, Р. В. Мовчан, М. М. Сулима, М. П. Бондар, О. А. Камінчук, В. І. Цимбалюк. За заг. ред. Р. В. Мовчан. – К. : Поліграфкнига, 2010. – 112 с.

256. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання. Українська література. 5 – 11 класи. / Уклад. О. Бандура, Н. Волошина. – К.: Шкільний світ, 2001. – 160 с.

257. Пузырева Н. В. Теория и практика организации научно-исследовательской работы студентов (на материалах университетов Украины XIX века) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Пузырева Наталья Викторовна. – Харьков, 2002. – 201 с.

258. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі в кінці XX століття : дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Пуховська Людмила Прокопівна. – К., 1998. – 354 с.

259. Резван О. О. Педагогічні умови розвитку пізнавальних потреб іноземних студентів у процесі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. О. Резван. – К., 2008. – 17 с.

260. Рєзіна О. В. Формування інформаційно-пошукових та дослідницьких умінь учнів старшої школи в процесі навчання інформатики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Рєзіна Ольга Василівна. – К., 2005. – 234 с.

261. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології : [навчальний посібник] / Рибалка В. В. – К. : ППППО АПН України, 2006. – 400 с.

262. Rogozina O. V. Формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів трудового навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Rogozina Olga Vasylivna. – K., 2007. – 218 с.

263. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» від 23 листопада 2011 р. № 1392 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/general-secondary-ducation/state_standards/.

264. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми «Наука в університетах» на 2008 – 2017 роки» від 18 липня 2007 р. № 548-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/548-2007-p>.

265. Романов П. Ю. Формирование исследовательских умений обучающихся в системе непрерывного педагогического образования: автореф. дис... докт. пед. наук: 13.00.08. – Магнитогорск, 2003. – 47 с.

266. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень : навч. посібник для студ. спец. «Менеджмент невинробничой сфери» / Романчиков В. І. – К., 1997.

– 243 с.

267. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л.; составители, авторы комментариев и послесловия А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская. – СПб: Издательство «Питер», 2002 – 720 с.

268. Рыбалёва И. А. Формирование готовности учителей к исследовательской деятельности в процессе непрерывного педагогического образования : автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук 13.00.08 – Теория и методика профессионального образования / Рыбалёва И. А. – Комсомольск-на-Амуре – 2012. – 20 с.

269. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / Савченко О. Я. – К. : Генеза, 1999. – 366 с.

270. Садовский В. Н. Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М.: Наука, 1974. – 279 с.

271. Самохина Е. Ю. Формирование исследовательских умений у студентов профессионально-технического колледжа на занятиях по информатике : автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук : 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / Самохина Е. Ю. – Москва-2012. – 20 с.

272. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособие для пед. вузов и ин-тов повышения квалификации / Селевко Г. К. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.

273. Семеног О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. / О. М. Семеног. – 2-ге вид., стереотип. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 216 с.

274. Семеног О. М. Науковий текст як засіб професійної самореалізації дослідника / О. М. Семеног // Педагогічні науки. – Суми, 2012. – Вип. 7 (25) – С. 286 – 294.

275. Семеног О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури / Семеног О. М. – Суми : ВВП «Мрія-1», 2005. – 403 с.

276. Семеног О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Семеног Олена Миколаївна. – К., 2005. – 476, [25] с.

277. Семеног О. М. Словник як засіб стимулювання професійного саморозвитку // Мовне обличчя міста: матер. наук.-практ. конф., 1 травня 2012 р. / Редкол. Симоненко Т. В. (відп. ред.) та ін. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2012 – С. 16 – 26.

278. Семеног О. М., Базиль Л. О., Дятленко Т. І. Фахова практика вчителя-словесника : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О. М. Семеног, Л. О. Базиль, Т. І. Дятленко. – Луганськ : «Ноулідж», 2011. – 496 с.

279. Семенов О. М. Мовно-літературна освіта в Україні: погляд крізь роки : [навчальний посібник] / О. М. Семенов, Л. О. Базиль. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 252 с.

280. Сердобинцев В. Я. Научная работа студентов – одно из важнейших условий формирования их мировоззрения и профессиональной подготовки / В.Я. Сердобинцев // Система учебно-воспитательной работы в педагогическом институте как условие совершенствования качества подготовки специалистов / Редкол.: И.Б. Варенцов и др. – Саратов, 1972. – С. 92 – 102.

281. Середенко П. В. Формирование готовности будущих педагогов к обучению учащихся исследовательским умениям и навыкам : автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук : 13.00.08 – теория и методика профессионального образования. / Середенко Павел Васильевич. – Москва, 2008. – 38 с.

282. Сидоренко В. В. Розвиток педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк : Каштан, 2012. – 500 с.

283. Симоненко Т. В. Формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : 13.00.02 / Т. В. Симоненко. – К., 2007. – 40 с.

284. Ситченко А. Л. Теоретико-методичні засади аналізу художнього твору в шкільному курсі літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / А. Л. Ситченко. – К., 2005. – 40 с.

285. Скаткин М. Н. Совершенствование процесса обучения / М. Н. Скаткин. – М. : «Педагогика», 1971. – 205 с.

286. Сластенин В. А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В. А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.

287. Сластенин В. А. К вопросу о профессиограмме учителя общеобразовательной школы / В. А. Сластенин // Советская педагогика. – 1973. – №5. – С. 72 – 80.

288. Сластенин В. А. Педагогический процесс как система / Сластенин В. А. – М. : Издательский дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2000. – 488 с.

289. Словник іншомовних слів / Укладачі : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.

290. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень. / Укладач Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

291. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. – Одеса : Пальміра, 2006. – 364 с.

292. Смирновъ И. И. Руководящія указанія къ правильной постановкѣ учебной части въ одноклассныхъ и двухклассныхъ начальныхъ училищахъ

согласно Министерским программам и примѣнительно къ новымъ требованіямъ дидактики / Смирновъ И. И. – Изданіе второе, исправленное и дополненное. – Рига : Изданіе К. Г. Зихмана, 1914. – 68 с.

293. Соколова В. В. Культура речи и культура общения / Соколова В. В. – М. : Просвещение, 1995. – 192 с.

294. Солдатенко М. М. Теоретико-методологічні основи розвитку самостійної пізнавальної діяльності майбутнього вчителя : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / М.М. Солдатенко. – К., 2007. – 40 с.

295. Солдатенко М. М. Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності : монографія. – К. : Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – 198 с.

296. Спирин Л. Ф. Формирование общепедагогических умений учителя (на материале подготовки студентов педвуза и воспитательной работе): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – М., 1980. – 435 с

297. Спирин Л. Ф. Формирование профессионально-педагогических умений учителя-воспитателя / Л. Ф. Спирин. – Ярославль, 1976. – 117 с.

298. Спіцин Є. С. Методика організації науково-дослідної роботи студентів у вищому закладі освіти : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Спіцин Є. С. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2003. – 120 с.

299. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі : [методичний посібник для вчителя] / Степанишин Б. І. – К. : РВЦ «Проза», 1995. – 255 с.

300. Струганець Л. В. Культура української мови і мовна особистість учителя : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Струганець Л. В. – К., 1996. – 22 с.

301. Султанова Л. Ю. Формування готовності студентів психолого-педагогічних факультетів до науково-дослідної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Султанова Лейла Юріївна. – К., 2007. – 219 с.

302. Сухомлинський В.О. Особистість учителя. Педагогічний колектив і всебічний розвиток вихованців. – Т. 1. – К.: Рад. шк., 1976. – 375 с.

303. Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ccssu.crimea.ua/tnu/ua/structure/philolog_uk/ukr_lan/index.html

304. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология : учеб. пособие для студ. средн. пед. учебн. заведений / Н. Ф. Талызина. – М.: Академия, 1998. – 288 с.

305. Тернопільський державний педагогічний університет – [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://www.tnpu.edu.ua/php/index.php? page="nauka/students/ index](http://www.tnpu.edu.ua/php/index.php? page=).

306. Тимошенко О. В. Формування дослідницьких умінь у процесі навчання вищої математики студентів біологічних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / О. В. Тимошенко. – К., 2011. – 20 с.

307. Тимченко-Михайліді Н. С. Діалогічно-дискусійні технології у процесі

підготовки майбутніх митників / Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі, 2010. – Випуск 7. – С. 325 – 330.

308. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. Т. 1. X – XV ст. / Редкол.: Т. Гунчак (наук. ред.) та ін.; Передм. О.М. Сліпушко, В. Яременко, Ред. тому Ю. Косенко. – К.: Дніпро, 2001. – 632 с.

309. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі на екзистенціально-діалогічних засадах : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Токмань Ганна Леонідівна. – К., 2002. – 487 с.

310. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі : екзистенціально-діалогічна концепція / Токмань Г. Л. – К. : Міленіум, 2002. – 320 с.

311. Українська мова. Програма для для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (5 – 9 класи) / Укладачі: Г. Т. Шелехова, М. І. Пентилук, В. І. Новосолова, Т. Д. Гнаткович, Н. Б. Коржова, К. В. Таранік-Ткачук – К., 2012. – 64 с.

312. Українська література (перша половина XIX ст.) : [навчальна програма і методичні рекомендації] / Укл. Л.В.Боярська. – К., 2006. – 97 с.

313. Усатенко Т. П. Українознавча ціннісно-смилова концептосфера – важливий чинник у підготовці майбутнього педагога / Т. П. Усатенко // Аксіологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога : монографія [за заг. ред. Л. О. Хомич]. – Київ – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – С. 59 – 72.

314. Успенский В. В. Школьные исследовательские задачи и их место в учебном процессе: дис... канд. пед. наук. – М., 1967. – 283 с.

315. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки : пер. з рос. / К. Д. Ушинський ; за ред. А. І. Пискунова – К. : Рад. шк., 1983. – 496 с.

316. Фалько М. І. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів музики у вищих педагогічних закладах освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Фалько Марина Іванівна. – Суми, 2005. – 230 с

317. Филлипов А. В. Производственная социология, психология и педагогика : [учеб. пособие для сред. спец. учеб. заведений] / Филиппов А. В., Липинский В. К., Князев В. Н. – М.: Высшая школа, 1989. – 254 с.

318. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.

319. Философский энциклопедический словарь / [Подготовили А. Л. Грекулова и др.] ; редкол. : С. С. Аверинцев и др. – [2-е изд.]. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 814, [1] с.

320. Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів [Текст] : монографія / [В. Андрущенко та ін.] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 317, [1] с.

321. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. – Київ ; Черкаси : [Б. в.], 2008. – 608 с.
322. Філософський словник соціальних термінів / за загальною редакцією В. П. Андрущенка. – Харків : «Корвін», 2002. – 672 с.
323. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття : монографія / [Андрущенко В., Горбунова Л., Зязюн Л. та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 352 с.
324. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М.: Мир, 1980. – 404 с.
325. Харківський національний університет – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www-philology.univer.kharkov.ua/>.
326. Харламов И. Ф. Педагогика: учеб. пособие для ун-тов и пед. ин-тов / Харламов И. Ф. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1990. – 575, [1] с.
327. Херсонський державний університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.university.kherson.ua/About/Faculty/IPhilology Journalism/ChairUkrLiterature/disciplinikafedri.aspx](http://www.university.kherson.ua/About/Faculty/IPhilology%20Journalism/ChairUkrLiterature/disciplinikafedri.aspx).
328. Хижняк З. І. Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 203 с.
329. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Хомич Л. О. – К. : Магістр-S, 1998. – 199 с.
330. Хомич Л.О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – К., 1999. – 24 с.
331. Хрестоматия по истории педагогики / под общей редакцией С. А. Каменева. – Москва : Государственное учебно педагогическое издательство, 1936. Том IV Частина II История русской педагогики с древнейших времен до Великой пролетарской революции. – 516 с.
332. Хурум Р. Ю. Формирование информационной культуры педагога / Р. Ю. Хурум // Научный журнал КубГАУ– Краснодар: КубГАУ, 2007. – № 02 (26). [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ej.kubagro.ru/2007/02/pdf/06.pdf>.
333. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика : Теория и технология креативного обучения / Хуторской А. В. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.
334. Хуторской А. В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения / Хуторской А. В. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 541 с.
335. Хуторской А. Деятельность как содержание образования / А. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 8. – С. 107–114.
336. Цуркан І. М. Програма та методичні рекомендації з курсу «Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття» / Цуркан І. М. – Херсон, 2004. – 60 с.
337. Чернецький І. С. Формування в учнів основної і старшої школи дослідницьких умінь засобами позакласного освітнього середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.09 /

І. С. Чернецький. – К., 2012. – 20 с.

338. Чернівецький національний університет імені Ю.Федьковича – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.chnu.cv.ua/index.php?page=ua/science/main/studinnov>.

339. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Харків: Прапор, 2004. – 640 с.,

340. Шипилова Т. Н. Формирование исследовательских умений и навыков будущих учителей технологии : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Т. Н. Шипилова. – Липецк, 2001. – 24 с.

341. Штофф В. А. Моделирование и философия / Штофф В. А. – М.: – Л.: Наука, 1966. – 302 с.

342. Шуляр В. І. Підготовка майбутнього вчителя літератури до конструкторсько-технологічної професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / В. І. Шуляр. – К., 2004. – 21 с.

343. Шуляр В. І. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання : [монографія] / В. І. Шуляр. – 2010. – 348 с.

344. Шуляр В. І. Урок літератури в умовах 12-річної школи : 5 – 9 класи : [практико-орієнтована монографія] / Шуляр В. І. – Миколаїв : Іліон, 2006. – 284 с.

345. Шуляр В.І. Учень-читач і вчитель-фасилітатор в умовах 12-річної школи : [наук.-метод. посіб.] / Шуляр В.І., Огренич Н. М. – Миколаїв : Видавець : Ганна Гінкул, 2006. – 208 с.

346. Щербаков А. И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования / А. И. Щербаков. – Л., 1967. – 123 с.

347. Щербакова К. Й. Вступ до спеціальності. / К. Й. Щербакова – К.: Вища школа, 1990. – 160 с.

348. Щербина С. В. Науково-дослідна робота майбутніх диспетчерів міжнародних авіаліній як засіб формування професійних умінь : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / С. В. Щербина. – Харків, 2001. – 19 с.

349. Ягенська Г. В. Формування дослідницьких умінь учнів у процесі вивчення біології в основній школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Г. В. Ягенська. – К., 2012. – 20 с.

350. Ягупов В. І. Моделювання навчального процесу як педагогічна проблема / В. І. Ягупов // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний журнал. – К.: МДГУ, 2003. – Випуск 1. – С. 28 – 37.

351. Яковлева Н. М. Формирование исследовательских умений у студентов педагогического вуза (на материале педагогики): дис. ... канд. пед. наук 13.00.01 / Яковлева Н. М. – Челябинск, 1983. – 240 с.

352. Яковлева Н. О. Проектирование как педагогический феномен / Н. О. Яковлева // Педагогика. – 2002. – №6. – С. 8 – 14.

353. Якубовська С. С. Педагогічні умови застосування модульно-рейтингової технології навчання в технікумі аграрного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. С.Якубовська. – К., 2006. – 22 с.

354. Bloom B.S., Hasting I.I., Madam G.Z. Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning. – New York: Me Graw-Hile Book Company. 1971. – 923 p.

355. Boyatzis R. Competencies in the 21 st century / Richard E. Boyatzis // Journal of Management Development. – 2008. – Vol. 27. – 1. – P. 5-12.

356. Buitink J. Research on Teacher Thinking and Implications for Teacher Training // European Journal of Teacher Education. – 1992. – Vol. 16. – No 3. – P.195-203.

357. European Union. Recommendation of the European Parliament and of the Council, of 18 December 2006, on key competences for lifelong learning // Official Journal of the European Union. – 2006. – L 394/10. – Retrieved from: www. URL: <http://eur-lex.europa.eu>.

358. Hutmacher Walo. Key competencies for Europe [Text] : report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) / Walo Hutmacher // Secondary Education for Europe Strasburg. – 1997. – P. 8-17.

359. Ramsden P. Learning to teach in higher education / P. Ramsden. – London & New York: Routlege, 1992. – 290 p.

360. Robert T. Howell. The Importance of the Project Method in Technology Education / Robert T. Howell. – Journal of Industrial Teacher Education. –Volume 40, – Number 3, 2003), P. 13.

361. Taylor R.S. (1991). Information use environments. In B. Dervin & M.J.Voigt (Eds.), Progress in communication science (Vol. 10, pp. 217–254).

362. Vaniscotte F. Teacher Education and the Europe of Tomorrow // Buchberger F. ATEE Guide to Institutions of Teacher Education in Europe. – Brussels: ATEE, 1992. – Pp. XIII-XX.

363. Wang, F., Hannafin, M.J. (2004). Using Design-Based Research in Design and Research of Technology-Enhanced Learning Environment (TELEs). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.maplewind.com/research/wanghannafin04a.pdf>.

Додатки
1. Робоча навчальна програма спецкурсу
«Науково-дослідна робота вчителя-словесника»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
_____ Кузнецова Г.П.
«___» _____ 20__ р.

Робоча навчальна програма

дисципліни «Науково-дослідна робота вчителя-словесника» для студентів
(назва)

галузі знань 0203 Гуманітарні науки

Напрямок підготовки: «6.020303 Філологія* (українська мова і література)»

Шифр дисципліни _____

Статус дисципліни: цикл варіативний

Інститут ННІ гуманітарної освіти

Кафедра української і зарубіжної літератури та методики навчання

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальне навантаження		Кількість годин						Вид семестрового контролю	
					Аудиторні заняття				Індивідуальна робота студента	Самостійна робота студента		
			Європейські кредити	Години	Всього	Лекції	Лабораторні роботи	Практичні заняття				
Денна	IV	VII	2	72	36	18	–	18	18	18	3	–

Робоча програма складена на основі ОПП підготовки бакалаврів галузевого стандарту вищої освіти МОН України (навчального плану).

Програму складено _____ Земка О.І.

Схвалено на засіданні кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання, протокол № _____ від «___» _____ 201__ р.

Зав. кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання

Керівник ННІ гуманітарної освіти

Робоча програма розглянута та схвалена радою інституту ННІ гуманітарної освіти

Голова методичної ради _____

Пояснювальна записка

У сучасному суспільстві зростають вимоги до вчителя української мови і літератури в умовах профілізації загальноосвітніх навчальних закладів. Учитель-словесник повинен уміти керувати дослідницькою діяльністю учнів, уміти самостійно знаходити, відбирати, аналізувати, синтезувати, систематизувати інформацію з довідково-енциклопедичних, лексикографічних, монографічних, навчально-методичних, у тому числі електронних джерел, використовувати отриману інформацію при підготовці наукового дослідження та під час проведення уроків у ЗНЗ; уміти творчо мислити, доводити, обґрунтовувати; аналізувати, виділяти головне, суттєве; встановлювати причиново-наслідкові зв'язки; здійснювати інтерпретацію текстів; моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей та дотримання принципів текстової організації; уміти створювати усний і письмовий фаховий текст з урахуванням мовно-стилістичних особливостей; вичитувати, скорочувати, переробляти, тобто забезпечувати логічну єдність змісту і форми фахового тексту; вести наукову (літературознавчу) дискусію; відстоювати та обґрунтовувати власну думку; уміти розробляти проекти уроків-досліджень, моделювати педагогічну ситуацію на уроці, уміння визначати ефективні методи, прийоми та форми роботи з учнями, прогнозувати результати діяльності тощо.

З огляду на важливість розроблений спецкурс, присвячений розгляду змісту і особливостей дослідницької діяльності, сутності і особливостей дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників.

Метою спецкурсу «Науково-дослідна робота вчителя-словесника» є поглиблення і розширення знань, умінь, навичок про особливості дослідницької діяльності вчителя української мови і літератури, специфіку їх дослідницьких умінь; жанрову специфіку художнього, публіцистичного і наукового текстів як основи дослідницької діяльності вчителя-словесника; про специфіку літературознавчих та педагогічних досліджень, про засоби наукової мови для успішної презентації дослідницьких продуктів вчителя української мови і літератури.

Завдання спецкурсу:

- поглибити знання про особливості дослідницької діяльності вчителя-словесника;
- навчити майбутніх учителів української мови і літератури досліджувати художній, публіцистичний і науковий тексти, визначати їхні особливості;
- опанувати технологію роботи з фаховим текстом, розвивати вміння здійснювати аналіз тексту;
- формувати дослідницькі уміння майбутнього вчителя української мови і літератури;

–виховувати мовний смак і мовне чуття, критичне ставлення до ненормативної мови;

–аргументовано, спираючись на словники і мовленнєві зразки, оцінювати власне наукове мовлення та мовлення інших авторів дослідницького продукту.

Вимоги до знань та вмінь майбутніх учителів української мови і літератури:

Після опанування курсу студент повинен **знати:**

–особливості дослідницької діяльності учителя української мови і літератури;

–своєрідність художнього, публіцистичного і наукового текстів як основу дослідницької діяльності вчителя-словесника;

–правила роботи з фаховим текстом, особливості конспектування, анотування, реферування наукових джерел;

–основні проблеми літературознавчих і педагогічних досліджень у сучасних умовах;

–вимоги щодо оформлення наукової доповіді;

–основні структурні компоненти наукової статті;

–вимоги щодо оформлення результатів дослідницької діяльності вчителя-словесника.

Студенти повинні вміти:

–працювати з навчальною, навчально-методичною, науковою, довідниковою літературою; користуватися довідковими джерелами, зокрема, літературними енциклопедіями та словниками літературознавчих термінів;

–оперувати відповідною науковою термінологією;

–аналізувати художні твори під кутом зору їх естетичної вартості, культуротворчої цінності, суспільного значення тощо;

–здійснювати аналітичний огляд літературно-критичних статей та досліджень щодо творчості окремих персоналій та літературного процесу загалом;

–аналізувати публіцистичні тексти;

–опановувати технологію роботи з науковим текстом: читати і сприймати науковий текст, виділяти головну і другорядну інформацію; редагувати, компресувати текст;

–підбирати й обґрунтовувати методи дослідження у літературознавчих, педагогічних наукових роботах;

–правильно оформлювати умовні скорочення, таблиці, діаграми, малюнки, посилання, список використаних джерел;

–апробувати результати наукової роботи: написання тез, статей, доповідей;

–вміти зіставляти різні погляди в ході полеміки, виявляти здатність доводити свої твердження, власну думку, дискутувати;

– володіти культурою усного виступу, брати участь у науковій дискусії, полеміці, суперечці;

– аргументувати теоретичні міркування переконливими прикладами.

Запропонована програма ґрунтується на сучасних підходах до творчої самореалізації особистості, враховує принципи діяльнісного, компетентнісного підходів, наступності, системності в підготовці майбутнього вчителя української мови і літератури.

Основні поняття курсу: учитель української мови і літератури, дослідницька діяльність учителя української мови і літератури, дослідницькі вміння, учень-дослідник, фаховий текст (художній, публіцистичний і науковий).

Дотримання принципу системності знань передбачає поєднання різних форм засвоєння матеріалу: лекції, практичні заняття, модульні контрольні роботи, самостійна та індивідуальна робота студентів тощо.

Під час вивчення спецкурсу майбутні учителі української мови і літератури виконують власне дослідження. Така робота здійснюється поетапно, у процесі вивчення окремих тем.

Місце спецкурсу у структурно-логічній схемі спеціальності. Варіативний спецкурс «Науково-дослідна робота вчителя-словесника» є складовим у циклі професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» і логічно пов'язаний з навчальними дисциплінами «Вступ до літературознавства», «Історія української літератури», «Основи науково-педагогічних досліджень» «Шкільний курс української літератури».

Методи навчання: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного виконання, евристичний, дослідницький.

Опис навчальної дисципліни

Назва спецкурсу «Науково-дослідна робота вчителя-словесника»

Характеристика Дисципліни	Напрямок підготовки, спеціальність, освітньо- кваліфікаційний рівень	Академічний календар, види занять
Кількість: кредитів ECTS: 2	Напрямок підготовки: 6.020303 Філологія* (українська мова і література)	Статус дисципліни: Нормативний
Змістових модулів: 2	ОКР: бакалавр	Курс: IV
Загальний обсяг дисципліни 72 год.		Семестр: VII
Аудиторних годин на тиждень		Всього годин: 72 години Лекцій 18 годин
		Практичних 18 годин
		Самостійна робота студентів 18 годин
		Індивідуальна робота студентів 18 годин
		Вид підсумкового контролю: Залік

Програма спецкурсу

Змістовий модуль 1

Зміст і особливості дослідницької діяльності вчителя української мови і літератури

Тема 1. Місце курсу у професійній парадигмі вчителя української літератури

Проблематика курсу. Зв'язок курсу з культурологічними, психолого-педагогічними, мовно-літературними навчальними дисциплінами. Методологічна основа курсу.

Актуальність філологічних знань для розвитку сучасної людини і суспільства. Інноваційні процеси у філології. Антропоцентрична парадигма філологічних наук. Текст і дискурс крізь призму герменевтики, філологічного аналізу тексту

Призначення, завдання, зміст, актуальні проблеми шкільної мовно-літературної освіти в умовах інноваційних змін. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Концепція літературної освіти. Концепція профільного навчання у старшій школі. Сучасні вимоги до викладання української літератури в загальноосвітньому навчальному закладі, діючі програми, принципи їх побудови. Культурологічна концепція викладання літератури.

Теоретичні проблеми сучасної методичної науки: проблема читання, сприйняття художньої літератури як мистецтва слова, формування читача, його духовного світу; взаємозбагачення літературознавства і методики викладання літератури, проблеми і перспективи вивчення поетики художнього твору; історична зміна методів і прийомів вивчення літератури; формування нового типу взаємовідношень між учителем і учнем, викладачем і студентом, виховання творчої особистості; пошук нових форм занять та методів їх проведення.

Тема 2. Науково-дослідна робота – невід'ємна складова професійної діяльності вчителя української мови і літератури

Поняття «діяльність». Специфіка діяльності у філософських, психологічних, педагогічних працях.

Поняття «дослідник» у довідниково-словникових, наукових джерелах.

Специфіка професійної діяльності вчителя. Основні види професійної діяльності вчителя-словесника: навчально-виховна, соціально-педагогічна, культурно-просвітницька, науково-методична, організаційно-управлінська.

Науково-дослідна робота – невід'ємна складова професійної діяльності вчителя української мови і літератури. Наука як вища форма інтелектуальної самореалізації особи. Наукові знання. Основні критерії наукового знання: достовірність, однозначність, узагальненість, міцність, конкретність.

Дослідження. Види досліджень у сучасній науці. Наукові дослідження як цілеспрямоване вивчення пізнавальних законів, теорій, явищ дійсності, об'єктів, фактів. Педагогічні дослідження. Літературознавчі дослідження. Прикладні літературознавчі (педагогічні) дослідження, його основні ознаки: практичний характер, вирішення конкретних завдань, оперативність упровадження результатів.

Дослідницька діяльність учителя як самореалізація його інтелектуально-творчого потенціалу, методологічного досвіду, творчого мислення, наукового світогляду і ціннісної позиції. Самодисципліна вчителя-дослідника. Психологічні основи дослідницької діяльності. Передовий досвід педагога як результат дослідницької діяльності.

Робота вчителя-дослідника і учня-дослідника в бібліотеці.

Дослідницька діяльність у системі шкільного мовно-літературного навчання. Урок української літератури як дослідження майстерні художника слова. Розвиток учня як дослідника. Організація роботи шкільного кабінету української мови і літератури.

Позанавчальна науково-дослідницька робота школярів. Специфіка виконання учнями наукових робіт у Малій академії наук. Учнівська наукова конференція як засіб розвитку умінь учнів вести дискусію. Учнівський науковий гурток (літературознавчий, лінгвістичний).

Учнівська експедиція (фольклорна, літературно-краєзнавча). Методика збирання і оформлення експедиційного матеріалу. Спілкування з різними категоріями населення.

Тема 3. Текст – основа науково-дослідної роботи вчителя-словесника

Текст, його особливості та функції. Діалог культур у викладанні і вивченні літератури (М. Бахтін, В. Біблер). Структурно-семантичний і культурологічний підходи Д. Лихачова, Ю. Лотмана стосовно тлумачення тексту. Екзистенційно-діалогічна концепція методики викладання української літератури Г. Токмань. Пошуки сучасного літературознавства і методики (Ю. Бондаренко, Н. Волошина, А. Градовський, С. Жила, М. Жулинський, М. Ільницький, А. Лісовський, М. Насенко, С. Павличко, А. Ситченко, П. Хропко та ін.).

Текст (художній, публіцистичний, науковий) у вимірах дослідницької діяльності учителя-словесника.

Художній текст. Єдність змісту і форми художнього твору. Принципи побудови художніх текстів. Жанрова специфіка художніх текстів відповідно до родів літератури. Своєрідність прозових, драматичних і ліричних творів.

Філологічний аналіз художніх творів. Види аналізу: соціологічний, психологічний, естетичний; ідейно-тематичний, пообразний, біографічний, порівняльний; лінгвістичний та ін. Шляхи та принципи аналізу художнього твору. Читацький щоденник – невід'ємна складова філологічного аналізу

художнього твору.

Тексти публіцистичного стилю, їх функції. Діалогічність публіцистичних текстів. Своєрідність мовної палітри публіцистичних текстів. Жанрова специфіка текстів публіцистичного стилю. Дискурсивність публіцистичних текстів.

Тема 4. Науковий текст, його структурні компоненти

Науковий текст, його структура, основні ознаки та мовні особливості. Основні жанри наукових (літературознавчих, педагогічних) досліджень: реферат-огляд, конспект, анотація, наукова стаття, науковий відгук, наукова доповідь, кваліфікаційна робота, дослідницький проект, портфоліо, методичний посібник.

Поняття про реферат. Види рефератів. Своєрідність оформлення реферату-огляду.

Основні структурні компоненти наукової статті. Формулювання мети і основних завдань наукової статті.

Особливості оформлення наукового відгуку.

Наукова доповідь, її структурні компоненти. Пошук, відбір і аналіз інформації відповідно до проблеми дослідження.

Дослідницький проект. Принципи побудови дослідницьких проектів. Види дослідницьких проектів.

Портфоліо вчителя української мови і літератури. Структура портфоліо. Особливості побудови і змістове наповнення методичного посібника.

Тема 5. Культура роботи з фаховим текстом

Специфіка опрацювання літературознавчої, психолого-педагогічної наукової літератури. Загальні правила роботи з фаховим текстом.

Основні види читання тексту: виписки, складання тез, логічних схем, конспектування, анотування, реферування, мовні стандарти-кліше. Операції читання: сприйняття елементів друкованого тексту; декодування (розуміння), первинна мислительна обробка та інтерпретація вилученої інформації.

Операційна обробка наукового тексту: поділ тексту на смислові частини, сортування смислових частин за їх значенням, групування їх за певними ознаками, виділення існуючих між ними залежностей; співвідношення вилученої інформації з існуючими знаннями; «згортання» інформації, зведення її до основних положень. Виписки, помітки в науковому тексті.

Використання словників і довідкової літератури в роботі з фаховим текстом.

Способи викладу: опис, міркування, розповідь, повідомлення. Їх мета, структурні компоненти, мовні особливості. Тексти-міркування і тексти-докази: семантико-стилістичне розмежування.

Поняття композиції в науковому тексті. Основні компоненти композиції. Поділ тексту на абзаци. Смыслова закінченість абзацу. Зв'язок речень в абзаці і в тексті. Смысловий аналіз речення. Розташування нової інформації.

Особливості конспектування: опорні слова, способи викладу матеріалу, його структурування. Графічні засоби оформлення конспекту.

Анотування наукового джерела, мета, функції. Елементи анотації. Ключові слова для анотації. Види анотацій. Мовні стандарти для складання анотації. Типові помилки при складанні анотацій.

Реферування наукового джерела, основні функції. Класифікація рефератів: за належністю до певної галузі знань, способом характеристики первинного документу, кількістю джерел реферування, обсягом або глибиною розгортання теми. Вимоги до тексту реферату. Основні способи реферативного викладу тексту: Мовні кліше для підготовки реферату наукового джерела.

Тези та їх види. Структура тез: вступ (теза); основна частина; висновки.

Змістовий модуль 2

Дослідницькі уміння – невід'ємна складова професійної діяльності і педагогічної майстерності вчителя-словесника

Тема 1. Сутність дослідницьких умінь учителя української мови і літератури

Сутність поняття «уміння». Уміння як готовність людини виконувати дії. Види педагогічних умінь: конструктивні, комунікативні, організаторські, дидактичні, перцептивні, сугестивні, дослідницькі, практичні та ін.

Поняття «дослідницькі уміння». Дослідницькі уміння, дослідницькі здібності, дослідницька компетентність.

Дослідницькі вміння учителя української мови і літератури як здатність усвідомлено й осмислено читати, аналізувати, інтерпретувати науковий, художній, публіцистичний текст, створювати власний фаховий (науковий і навчальний) текст шляхом творчого застосування професійних теоретичних знань, практичних умінь і прийомів філологічного аналізу.

Підходи вчених щодо класифікації дослідницьких умінь вчителя.

Основні групи дослідницьких умінь вчителя-словесника: інформаційні (бібліографічні, лексикографічні, технічні), операційні (інтелектуально-евристичні, аналітико-інтерпретаційні, текстово-жанрові), мовнокомунікативні (власне комунікативні, редакторські, полемічні), діагностично-прогностичні (проектувальні, прогностичні, діагностичні, рефлексивні).

Стан сформованості дослідницьких умінь вчителя-словесника (за матеріалами (анкетами, педагогічним спостереженням) педагогічної

практики, сайтів загальноосвітніх навчальних закладів, інститутів післядипломної педагогічної освіти).

Тема 2. Інформаційні уміння

Важливість інформаційних умінь для проведення дослідження. Група інформаційних умінь: бібліографічні, лексикографічні, технічні.

Бібліографічні уміння учителя української мови і літератури. Робота з алфавітним, тематичним та електронним каталогами.

Бібліографічний опис. Головні елементи бібліографічного опису: інформація про автора (чи авторів), назву твору, вид видання (перевидання чи переклад), місце видання, видавця, рік видання та обсяг публікації.

Основні правила бібліографічного опису джерел, оформлювання посилань. Способи оформлення списку використаних джерел: алфавітний, систематичний, хронологічний, нумераційний, по розділам роботи. Оформлення електронних джерел інформації. Загальні правила цитування та посилання на використані джерела. Оформлення прізвищ та ініціалів у науковому тексті та у списку використаних джерел.

Умовні позначення та скорочення. Нумерація сторінок.

Лексикографічні вміння вчителя-словесника. Словник, його структура. Типи словників: енциклопедичні та філологічні. Специфіка словників літературознавчих термінів.

Робота з енциклопедіями, енциклопедичними та термінологічними словниками і довідниками. Особливості роботи з локальними та онлайн-словниками.

Особливості сприймання, аналізу, вилучення з лексикографічних видань необхідної інформації, її зіставлення, коментування, критично оцінювання. Укладання власних словників-довідників.

Технічні вміння. Використання сучасних інформаційних технологій у наукових дослідженнях. Основи пошукові системи мережі Інтернет. Структура Інтернет-сайтів. Правила пошуку наукової інформації. Використання інформаційних ресурсів електронних бібліотек мережі Інтернет у наукових дослідженнях. Робота з українськими ресурсами мережі Інтернет.

Тема 3. Операційні уміння

Група операційних дослідницьких умінь: інтелектуально-евристичні, аналітико-інтерпретаційні, текстово-жанрові.

Інтелектуально-евристичні уміння. Сприймання, творче осмислення та засвоєння інформації; виділення головного, суттєвого; встановлення причиново-наслідкових зв'язків, вирішування проблемних завдань.

Аналітико-інтерпретаційні уміння. Аналіз та інтерпретація наукових праць й текстів (художніх, публіцистичних, наукових). Виділення основних проблем дослідження, визначення їх актуальності, ступеня дослідженості.

Текстово-жанрові уміння. Специфіка роботи з фаховим текстом. Робота

з художнім текстом: заглиблення у внутрішній світ, психологію мови героїв, місце художнього твору у спадщині письменника, літературному житті епохи, в історії національної і всесвітньої літератури, вміння його інтерпретації (визначення оригінальності й унікальності художнього твору, традиційних ознак, що виявляються на різних рівнях; виконання відповідних зіставлень художніх явищ і показ особливостей індивідуального стилю письменника.

Тема 4. Мовнокомунікативні уміння

Група мовнокомунікативних (власне комунікативні, редакторські, полемічні) умінь: уміння створювати усний і письмовий фаховий текст з урахуванням структурно-смыслових, мовно-стилістичних особливостей; вести наукову (літературознавчу) дискусію; відстоювати й обґрунтовувати власну думку.

Власне комунікативні уміння: уміння дотримуватися правильності, чистоти, точності, виразності мови; уміння, пов'язанні з володінням граматичними нормами; уміння, які виявляють володіння лексичним та синтаксичним рівнями мови.

Редакторські уміння. Особливості редагування тексту. Види редагування: вичитка; скорочення; обробка; переробка. Вимоги до заголовка: відповідність означеній проблемі, лаконічність, однозначність, конкретність.

Змістова насиченість і змістова коректність інформації в тексті.

Типові помилки при цитуванні.

Лексичні помилки: змішування паронімів, мовленнєва недостатність і надмірність. Експресивно забарвлені слова в неекспресивному мовленні, недоречне використання розмовних, просторічних слів, вульгаризмів, застарілих слів і неологізмів, неправильне вживання слів з переносним значенням.

Помилки у вживанні фразеологічних зворотів, синонімів, неправильне використання запозиченої лексики.

Граматичні помилки: помилки словотворення; в утворенні форм іменників, прикметників, займенників, дієслів.

Порушення принципу узгодження, керування, зв'язку між підметом і присудком. Помилки в побудові речень з дієприслівниковим зворотом, у реченнях з однорідними членами. Змішування прямої і непрямої мови.

Машинний переклад текстів. Причини виникнення помилок під час комп'ютерного перекладу.

Полемічні уміння. Монологічні (доповідь, повідомлення, виступ) та діалогічні (наукова бесіда, дискусія) жанри усного наукового мовлення. Правила коректного ведення дискусії. Наукова полеміка. Особливості полеміки. Позиція співбесідника, оцінка логічності аргументації, формулювання власної позиції, захистити її за допомогою доказів.

Тема 5. Діагностично-прогностичні уміння

Група діагностично-прогностичних умінь: проєктувальні, прогностичні, діагностичні, рефлексивні.

Проєктувальні уміння. Створення нових продуктів, можливих варіантів майбутньої діяльності, прогнозування її результатів.

Прогностичні вміння як спосіб виконання розумових дій, що дозволяє отримати випереджувальну педагогічну інформацію з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Здійснення прогнозування, формулювання педагогічної гіпотези, використання методів мисленнєвого експерименту, конструювання педагогічної діяльності з реалізації встановленого прогнозу та управління процесом його реалізації.

Діагностичні уміння. Здійснення вимірювань рівнів засвоєння знань учнів з мовних і літературних предметів, оцінювання рівня навченості, особистісного розвитку учнів за допомогою діагностичних методик.

Рефлексивні уміння. Самоаналіз і самооцінка результатів власної дослідницької діяльності вчителем, встановлення причиново-наслідкових зв'язків між умовами своєї діяльності і засобами освітніх цілей; між педагогічними впливами на учня і їх наслідками; способами своїх дій і кінцевим результатом навчального процесу з метою внесення відповідних коректив.

Критерії та показники сформованості дослідницьких умінь: особистісно-мотиваційна спрямованість на виконання дослідницької дії (показники: наявність стійкої мотивації до дослідницької діяльності; чітке розуміння змісту і мети тих чи інших видів діяльності); ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій (показники: ступінь самостійності у використанні умінь; здатність самостійно усвідомлювати наукову інформацію; здатність послідовно і самостійно виконувати дії; здатність узагальнювати і презентувати результат дослідження); якість результатів розумової або практичної дії (показники: співвідношення кількості виконаних і запропонованих індивідуально-творчих завдань; логічність, повнота, послідовність, обґрунтованість оцінних суджень; оригінальність мислення).

Тематика курсових робіт з історії української літератури

1. «Апостол черні» Ольги Кобилянської як зразок роману виховання в українській літературі
2. «Петрії і Довбушуки» І. Франка в контексті розвитку української романтичної прози
3. «Щоденник» Т. Шевченка як джерело філософських, суспільних та естетичних поглядів письменника
4. В. Самійленко як поет-сатирик
5. Використання фольклорних та історичних джерел у творчості М. Старицького
6. Внесок І.Франка у розвиток історичної науки кінця XIX – початку XX ст.
7. Громадсько-культурна діяльність М. Драгоманова.
8. Генеза та етапи становлення франкознавства в Україні.
9. Еволюція історичної повісті II половини XIX ст. (на матеріалі творчості І. Нечуя-Левицького, І. Франка)
10. Експресіонізм як стильова домінанта творчості Василя Стефаника
11. Естетичне новаторство бориславських оповідань І. Франка
12. Жанр послання у творчості Т. Шевченка
13. Жанр соціально-психологічної повісті-казки у творчості Марка Вовчка
14. Жанрово-стильова своєрідність лірики Степана Руданського
15. Жіночі образи в драматургії Лесі Українки
16. Збірка «Мій Измарагд» Івана Франка: морально-філософські пошуки поета
17. І. Нечуй-Левицький – дослідник ментальності українського народу
18. І. Франко як дослідник української літератури
19. Іван Франко – теоретик української літератури
20. Імпресіоністичний напрям прози М. Коцюбинського
21. Інтимні мотиви у поетичній творчості І. Франка
22. Історико-літературні погляди П. Грабовського
23. Історичні погляди І. Нечуя-Левицького
24. Історичні погляди Миколи Костомарова
25. Концепція нової суспільної драми кінця XIX (на матеріалі літературознавчих статей Лесі Українки)
26. М. Костомаров – відомий дослідник історії України
27. Містеріальні традиції у поемі «Великий льох» Тараса Шевченка
28. Міфопоетика прози М. Коцюбинського
29. Мовна своєрідність «Щоденника» Т. Шевченка.
30. Мовна своєрідність історичних праць М. Костомарова.
31. Мовна своєрідність літературознавчих статей П. Грабовського.
32. Мовна своєрідність фольклорно-етнографічних нарисів

А. Свидницького.

33. Мовна специфіка літературознавчих статей І. Франка.
34. Мовна специфіка наукових праць Г. Квітки-Основ'яненка.
35. Мовні особливості народознавчих статей І. Франка.
36. Мовні особливості політичних статей Лесі Українки.
37. Мовознавча діяльність Б. Грінченка
38. Наукова діяльність членів гуртка «Руська трійця»
39. Неоромантичні тенденції розвитку української літератури кінця XIX – початку XX століття (на прикладі творчості Лесі Українки та Ольги Кобилянської)
40. Нові підходи Лесі Українки у контексті нової суспільної драми (на матеріалі літературознавчих статей письменниці).
41. Образ Б.Хмельницького в українській літературі XIX ст. (на матеріалі творчості І. Нечуя-Левицького, М. Старицького)
42. Образ Богдана Хмельницького в українській літературі (на матеріалі творчості Івана Нечуя-Левицького та Михайла Старицького)
43. Образ Івана Мазепи в українській літературі XIX ст.
44. Образ Сави Чалого в українській літературі (на матеріалі драм М. Костомарова та І. Карпенка-Карого)
45. Основні ідеї літературного угруповання «Покутська трійця»
46. Особливості хронотопу роману «Сагайдачний» А. Чайковського
47. Особливості дослідження специфіки української системи освіти кінця XIX – початку XX ст. (на матеріалі творчого доробку С. Васильченка)
48. Особливості історичної повісті в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. (на матеріалі творчості А. Чайковського, О. Маковея, Г. Хоткевича).
49. Особливості публіцистичних та літературно-критичних праць М. Костомарова.
50. Особливості хронотопу роману «Сагайдачний» А. Чайковського
51. П. Куліш як дослідник народної культури України
52. Поетика драматургії Б. Грінченка
53. Поетика художнього психологізму Василя Стефаника
54. Постать Т. Шевченка в українському фольклорі
55. Проблема жіночої емансипації у творчості О. Кобилянської
56. Проблема освіти і виховання у романі Анатолія Свидницького «Люборацькі»
57. Проблема трансформації історичної правди у прозі Івана Нечуя-Левицького
58. Проблематика історичної повісті «Ярошенко» Осипа Маковея
59. Розвиток жанру водевілю в українській літературі кінця XIX ст. – початку XX століття
60. Розвиток сучасного шевченкознавства
61. Роль «Літературно-наукового вісника» в розвитку літературного

процесу XIX ст.

62. Своєрідність наукового підходу у літературній діяльності В. Стефаника.

63. Своєрідність наукового стилю історичних праць І. Нечуя-Левицького.

64. Своєрідність побудови поетичних циклів Лесі Українки

65. Специфіка «жіночої прози» XIX ст. (на прикладі творчості Марка Вовчка, Олени Пчілки)

66. Специфіка громадянської лірики Павла Грабовського

67. Специфіка діяльності членів літературного гуртка «Руська трійця».

68. Специфіка епістолярію М. Коцюбинського

69. Специфіка ліричної драми «Зів'яле листя» І. Франка

70. Специфіка мовознавчих поглядів українських письменників-класиків (на матеріалі наукової діяльності П. Куліша, Б. Грінченка).

71. Специфіка наукових поглядів І. Нечуя-Левицького.

72. Специфіка наукової діяльності П. Куліша

73. Специфіка політичних поглядів Лесі Українки

74. Специфіка стилю наукових праць І. Франка

75. Становлення жанру водевілю в українській драматургії першої половини XIX ст. (на матеріалі драматичних творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка)

76. Структурно-семантична своєрідність ранньої прози Івана Нечуя-Левицького

77. Творчість Олени Пчілки в контексті української літератури кінця XIX – початку XX ст.

78. Тема історичного минулого у прозі Євгена Гребінки

79. Українське літературознавство XIX ст. в оцінці І. Франка

80. Унормування українського правопису у творчості письменників-класиків (на матеріалі творів П. Куліша, Б. Грінченка)

81. Філософсько-гуманістичний пафос ліро-епосу І. Франка (поеми «Іван Вишенський», «Похорон», «Мойсей»)

82. Фольклористична діяльність Лесі Українки

83. Фольклорна основа української романтичної балади першої половини XIX ст.

84. Фольклорно-етнографічний романтизм історичної драматургії В. Самійленка («Маруся Чурайвна», «У Гайхан-бея»).

85. Художнє осмислення проблеми фемінізму в творчості Ольги Кобилянської

86. Художня специфіка новелістики кінця XIX – початку XX ст.

Література

- Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. – К. : Радянський письменник, 1970. – 254 с.
- Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
- Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: Навч. посіб. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 256 с.
- Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. – К., 1970. – 306 с.
- Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Вища школа, 2003. – 311 с.
- Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови: Підручник. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
- Сербенська О. Культура усного мовлення: Практикум: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2004. – 216 с.
- Сурмін Ю. Науковий текст: специфіка, підготовка та презентація: навч.-метод. посіб. – К.: НАДУ, 2008. – 184 с.
- Учіться висловлюватися / П.І. Скиба, Ю.О. Арешенков, Г.М. Віняр та ін. – К.: Рад. шк., 1990. – 126 с.
- Чак Є. Д. Складні випадки правопису та слововживання – К. : А.С.К., 1998. – 272с.
- Чак Є. Д. Чи правильно ми говоримо? – К. : Освіта, 1997. – 239с.

Словники

- Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: Тлумачення, словотворення та слововживання: Близько 35 000 слів і словосполучень / С.Я. Єрмоленко (ред.). – Х. : Фоліо, 2006. – 623с.
- Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. – К.: Вид. центр «Академія», 1998. – 712 с.
- Кочерган М.П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. – К.: Академія, 1997. – 400 с.
- Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. – 2.вид. – К.: Довіра, 2006. – 477 с.
- Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К.: Знання, 2004. – 367 с.

2. Завдання зі спецкурсу «Науково-дослідна робота вчителя-дослідника»

Змістовий модуль 1

Зміст і особливості дослідницької діяльності вчителя української мови і літератури

Тема 2. Науково-дослідна робота – невід’ємна складова професійної діяльності вчителя української мови і літератури

План

1. Поняття «діяльність». Специфіка діяльності у філософських, психологічних, педагогічних працях.

2. Поняття «дослідник» у довідниково-словникових, наукових джерелах.

3. Специфіка професійної діяльності вчителя. Основні види професійної діяльності вчителя-словесника: навчально-виховна, соціально-педагогічна, культурно-просвітницька, науково-методична, організаційно-управлінська.

4. Науково-дослідна робота – невід’ємна складова професійної діяльності вчителя української мови і літератури. Педагогічні дослідження. Літературознавчі дослідження. Прикладні літературознавчі (педагогічні) дослідження, його основні ознаки: практичний характер, вирішення конкретних завдань, оперативність упровадження результатів.

5. Дослідницька діяльність учителя як самореалізація його інтелектуально-творчого потенціалу, методологічного досвіду, творчого мислення, наукового світогляду і ціннісної позиції. Самодисципліна вчителя-дослідника. Психологічні основи дослідницької діяльності. Передовий досвід педагога як результат дослідницької діяльності.

6. Дослідницька діяльність у системі шкільного мовно-літературного навчання. Урок української літератури як дослідження майстерні художника слова. Розвиток учня як дослідника. Організація роботи шкільного кабінету української мови і літератури.

7. Позанавчальна науково-дослідницька робота школярів. Специфіка виконання учнями наукових робіт у Малій академії наук. Учнівська наукова конференція як засіб розвитку умінь учнів вести дискусію. Учнівський науковий гурток (літературознавчий, лінгвістичний).

8. Учнівська експедиція (фольклорна, літературно-красназнавча). Методика збирання і оформлення експедиційного матеріалу. Спілкування з різними категоріями населення.

Завдання

1. Проаналізуйте нормативні документи (Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Національна доктрина розвитку освіти» та ін.) і

визначить функціональні обов'язки вчителя української мови і літератури.

2. Прокоментуйте вислови відомих педагогів про специфіку професійної діяльності вчителя.

Хто осягає нове, плекаючи старе, той може бути вчителем (Конфуцій).

...Учитель повинен свідомо йти в ногу з сучасністю, проїматися і надихатися силами, що пробудилися в ній. Жалюгідна кожна людина, що відстала від свого часу; поява ж учителя молоді, який сам живе в минулому, викликає лише співчуття всіх людей, які живуть у ногу із своїм часом і мислять суголосно зі своїми сучасниками (А. Дістервег).

У справжнього вчителя – найважче і найрадісніше життя, трепетно хвилююча і болісно складна творчість, незбагненно тонкі і вічно вдосконалювані інструменти, якими він діє на людську душу (В. Сухомлинський).

3. Презентуйте досвід роботи вчителя української мови і літератури (за матеріалами періодичних педагогічних видань).

4. Яка специфіка позанавчальної науково-дослідницької роботи школярів? Як залучаються учні загальноосвітніх навчальних закладів до науково-дослідницької діяльності у Малій академії наук?

5. Проаналізуйте діяльність Малої академії наук України на основі інформаційно-аналітичних звітів (за сайтами). Розкрийте основні проблеми учнівських наукових досліджень з української літератури.

6. Розробіть план-конспект уроку літератури рідного краю, використовуючи матеріали фольклорних та літературно-краєзнавчих експедицій.

7. Розробіть план-конспект уроку позакласного читання з елементами дослідження.

8. Розробіть план-конспект уроку-дискусії під час вивчення творчості М. Коцюбинського, О. Кобилянської, О. Довженка та ін.

9. Розробіть план-конспект уроку проблемного типу: діалог з автором тексту, діалог з критиком, діалог між персонажами.

10. Розробіть план-конспект уроку «Лірика Т. Шевченка періоду арешту й заслання і після повернення із заслання. Вершинні зразки Шевченкової лірики. Ностальгія за ідилією родинного життя, висока філософія життя людини на землі у вірші «Садок вишневий коло хати...» Т. Шевченка», використовуючи літературознавчі праці О. Білецького, Г. Клочка та ін.

11. Розробіть план-конспект уроку з української літератури з використанням нових інформаційних технологій.

12. Розробіть план-конспект уроку-екскурсії у міський краєзнавчий музей, історико-педагогічний музей Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

13. Складіть план роботи літературного, фольклорного та літературно-краєзнавчого гуртків в загальноосвітніх навчальних закладах.

14. Складіть план роботи учнівського наукового гуртка.

15. Розробіть конспект виховного заходу «Літературні читання письменників-земляків» для учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

16. Виконайте методичний аналіз плану-конспекту уроку-дослідження вашого колеги.

17. Прокоментуйте рубрику «Дискусійний клуб» журналу «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах» (2010. – № 5. – С. 41 – 44) на тему «Шкільна літературна освіта очима майбутніх педагогів-філологів». Висловіть та обґрунтуйте власні думки.

Тема 3. Текст – основа науково-дослідної роботи вчителя-словесника

План

1. Текст, його особливості та функції. Діалог культур у викладанні і вивченні літератури (М. Бахтін, В. Біблер). Структурно-семантичний і культурологічний підходи Д. Лихачова, Ю. Лотмана стосовно тлумачення тексту. Екзистенційно-діалогічна концепція методики викладання української літератури Г. Токмань. Пошуки сучасного літературознавства і методики (Ю. Бондаренко, Н. Волошина, А. Градовський, С. Жила, М. Жулинський, М. Льницький, А. Лісовський, М. Наєнко, С. Павличко, А. Ситченко, П. Хропко та ін.).

2. Текст (художній, публіцистичний, науковий) у вимірах дослідницької діяльності учителя-словесника.

3. Художній текст. Єдність змісту і форми художнього твору. Принципи побудови художніх текстів. Жанрова специфіка художніх текстів відповідно до родів літератури. Своєрідність прозових, драматичних і ліричних творів.

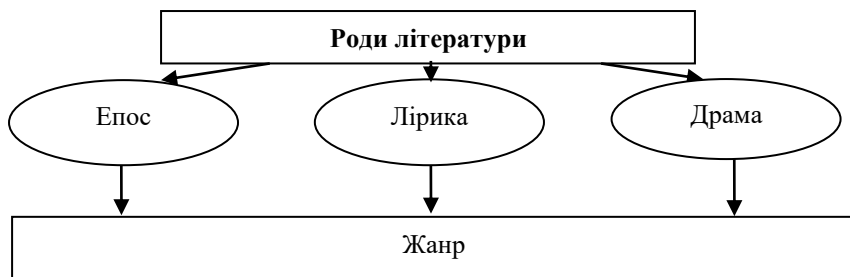
4. Філологічний аналіз художніх творів. Види аналізу: соціологічний, психологічний, естетичний; ідейно-тематичний, пообразний, біографічний, порівняльний; лінгвістичний та ін. Шляхи та принципи аналізу художнього твору. Читацький щоденник – невід’ємна складова філологічного аналізу художнього твору.

5. Тексти публіцистичного стилю, їх функції. Діалогічність публіцистичних текстів. Своєрідність мовної палітри публіцистичних текстів. Жанрова специфіка текстів публіцистичного стилю. Дискурсивність публіцистичних текстів.

Завдання

1. Проаналізуйте особливості художнього тексту, єдність змісту і форми літературного твору.

2. Складіть логічну схему «Жанрова специфіка художніх творів»

3. Прочитайте уривок з повісті «Через кладку» О. Кобилянської. За допомогою яких засобів автор досягає реалістичності життя. Яку роль відіграють епітети, порівняння? У чому полягає щастя людини? Наведіть аргументи.

Знаєте ви білі рожі? Ті звичайні, не окулізовані, котрих листки ані не улискуються, ані не колють, а так собі – звичайні, матові з виду. Ті білі звичайні рожі (уважайте) виростають великими корчами, і цвіт їх досить повний. Листочки цвіту білі, і лиш серединою, звідки розпочинають розгортатися, ніби – кажу «ніби» – вони мов мріють рожевістю. Але то не значно. І не в тім річ, бо по мимо того все ж таки білі рожі. Білі – від початку аж до кінця свого. А головна їх чудова прикмета (я б сказав – вони гербові), – це їх запах. Запах, що викликає в душі мрії, шматок того, що зветься звичайним словом – рай, спомини з молодих щасливих літ і всяких образів з колишнім гарним, зібраним в одну хвилину.

Я лиш кажу.

Головна їх чудова прикмета – це їх запах. Якби можна описати запах, я б його описав. Тепер червень, саме дві такі рожі стоять біля мене, – і пахнуть, чарують...

Запах тих рож – це те саме, що хвилеве почуття щастя. Зловши його? Здержши? Ніколи! Він один не дається спіймати, як те щастя, що існує лиш хвилинами – в нервах і настрою... (О. Кобилянська)

4. Прочитайте вірш «До України!». Виділіть ідейно-тематичне спрямування поезії. Розкрийте особливості вживання засобів увиразнення художнього мовлення.

До України!

Моя Україно! Як я тебе любив!

Твої луки, твої степи розлогі,

Дніпра ревучого славетнії пороги

І хвилі золоті твоїх шовкових нив.

Як я любив в садочках вишняку

Твої білесенькі, немов хустини, хати,

Поважну річ старих дідів чубатих

І регіт дітвори в жартливому танку.

*Як я любив в ніч теплу, весняну
Чуть пугача з діброви тихий стогін,
Гукання парубків, дівчат веселий гомін
І пісню з-за лугів розкішну, голосну.*

*Як я любив уосени в стіжках
Хліб коло хат, а ранками сідими
Селян за працею хапливою між ними
І стукіт говіркий цінів геть по токах.*

*Як я любив зимової доби
При каганці невпиннеє сюрчання
Тих веретен і пісню чи ридання
Тихесеньке жіночої журби.*

*Як я люблю безрадісно тебе,
Народе мій, убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий,
Що вже забув і поважатъ себе,
Потративши свої колишні сили...
Як я люблю твої сумні могили,
Україно! Як я люблю тебе!*

*І ось тепер та мучена любов
Мене жене в далеку чужину...*

(М. Старицький)

5. З наукових праць «Поезія і її становисько в наших временах. Студіум естетичне», «Література, її завдання і найважливіші ціхи», «Літературні письма», «Слово про критику» І. Франка випишіть термінологію та поясніть її значення.

6. Прочитайте інтерв'ю з професором Я. Поліщуком (див. «Література – це повновода вируюча ріка» // Українська мова й літератури в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – № 2. – С. 113 – 116.). Проаналізуйте стан сучасної української літератури та літературно-критичної думки.

7. Визначте жанрову специфіку драматичних творів. Яку роль відіграють ремарки, монологи, діалоги у п'єсах?

Тема 4. Науковий текст, його структурні компоненти

План

1. Науковий текст, його структура, основні ознаки та мовні

особливості. Основні жанри наукових (літературознавчих, педагогічних) досліджень: реферат-огляд, конспект, анотація, наукова стаття, науковий відгук, наукова доповідь, кваліфікаційна робота, дослідницький проект, портфоліо, методичний посібник.

2. Поняття про реферат. Види рефератів. Своєрідність оформлення реферату-огляду.

3. Основні структурні компоненти наукової статті. Формулювання мети і основних завдань наукової статті.

4. Особливості оформлення наукового відгуку.

5. Наукова доповідь, її структурні компоненти. Пошук, відбір і аналіз інформації відповідно до проблеми дослідження.

6. Дослідницький проект. Принципи побудови дослідницьких проектів. Види дослідницьких проектів.

7. Портфоліо вчителя української мови і літератури. Структура портфоліо.

Завдання

1. Випишіть з наукових праць (гуманітарного профілю) приклади опису, розповіді, міркування.

2. Прочитайте текст. Визначте тип тексту (опис, міркування, розповідь), ключові слова, лексичні і граматичні засоби.

Художня картина світу В. Шевчука антропоцентрична і національно забарвлена. Людина в усій її неповторності й універсальності, яка перебуває в центрі цієї картини світу, неодмінно живе в Україні за законами і звичаями свого народу, за його віруваннями, сприймає світ крізь призму національного світовідчуття. Власна ментальна візія України письменника вмонтована (за бароковим принципом творення цілого через часткове) в універсальну картину світу. Таке поєднання загального й індивідуального характерне для мовної картини світу митця (О. Переломова).

3. Складіть анотацію до підручника «Історія української літератури XIX ст.» за редакцією академіка М. Жулинського.

4. Прочитайте уривок з наукової статті. Охарактеризуйте основні структурні компоненти наукової статті, окресліть риси відомого вченого і письменника.

Михайло Грушевський був визначним стилістом – теоретиком і практиком. Він бачив і розумів, що в ситуації бездержавності і територіальної роз'єднаності українських земель і заборони української мови, (коли, як писав П.Житецький, «з 60-х років минулого віку ми вже не маємо ні одної теоретичної праці, писаної книжною, малоруською мовою»), були відсутні життєво-вирішальні чинники для висхідного розвитку української літературної мови. Вона не зможе задовольняти інтелектуальні потреби суспільства, якщо не буде повноцінно функціонувати в ньому, якщо не виробляти в ній науковий, діловий, публіцистичний стилі...

Предметом особливої турботи Михайла Грушевського був науковий стиль. М. Грушевський, орієнтуючись на наддніпрянську основу літературної мови, активно використовував наукову термінологію, уже вироблену західноукраїнською мовною практикою, справедливо вважаючи, що її формували й представники східної частини України, які друкували свої праці на заході. Коли в 1917 році постала потреба витворювати термінологію для різних галузей науки, то М. Грушевський у тижневику «Промінь» звернув увагу на реальні потреби часу – вчити дітей і дорослих треба негайно – отже, доведеться скористатися тією термінологією, що вже є в українській мові і зафіксована у словниках, передусім у «Словарі...» Б.Грінченка, виробленою у Галичині термінологією і запозиченнями із західноєвропейських мов та російської.

Засноване в 1908 р. Українське наукове товариство в Києві з ініціативи М. Грушевського влаштовувало публічні лекції, диспути, конференції українською мовою, щоб призвичаювати наукові кола, суспільні верстви населення до української мови і виробляти загальноукраїнське літературне публічне мовлення

(Л. Мацько).

5. Проаналізуйте статтю, подану у фаховому журналі (на вибір):

- визначте тему, основну проблему, головну думку;
- з'ясуйте мету і завдання автора;
- поміркуйте, чи узгоджується назва статті з основним змістом;
- проаналізуйте композицію статті, висновки;
- оцініть доречність застосування мовних засобів.

6. Напишіть, спираючись на мовні кліше, реферат на журнальну статтю гуманітарної тематики.

7. Установіть спільне й відмінне між конспектом наукового джерела, анотацією і рефератом.

8. Поміркуйте, які спільні і відмінні ознаки писаного тексту наукової доповіді та його усним (виголошеним) варіантом? Наведіть фрази та кілька прийомів активізації уваги слухачів, завдяки яким досягається контакт між доповідачем і слухачами.

9. Розмірковуючи про якості оратора, Цицерон писав: «...Оратор повинен володіти дотепністю діалектика, думками філософа, словами ледве не поета, пам'яттю законодавця, голосом трагіка, грою кращих лицедіїв». На які здібності особистості оратора, що забезпечують ефективність публічного виступу, вказує Цицерон?

10. Охарактеризуйте принципи побудови і види дослідницьких проєктів. Підготуйте дослідницький проєкт з проблем свого наукового дослідження.

Тема 5. Культура роботи з фаховим текстом

План

1. Специфіка опрацювання літературознавчої, психолого-педагогічної наукової літератури. Загальні правила роботи з фаховим текстом.
2. Основні види читання тексту: виписки, складання тез, логічних схем, конспектування, анотування, реферування, мовні стандарти-кліше. Операції читання.
3. Операційна обробка наукового тексту.
4. Використання словників і довідкової літератури в роботі з фаховим текстом.
5. Способи викладу: опис, міркування, розповідь, повідомлення. Їх мета, структурні компоненти, мовні особливості. Тексти-міркування і тексти-докази: семантико-стилістичне розмежування.
6. Поняття композиції в науковому тексті. Основні компоненти композиції. Поділ тексту на абзаци. Сміслова закінченість абзацу. Зв'язок речень в абзаці і в тексті. Смісловий аналіз речення. Розташування нової інформації.
7. Особливості конспектування: опорні слова, способи викладу матеріалу, його структурування. Графічні засоби оформлення конспекту.
8. Анотування наукового джерела, мета, функції. Елементи анотації. Ключові слова для анотації. Види анотацій. Мовні стандарти для складання анотації. Типові помилки при складанні анотацій.
9. Реферування наукового джерела, основні функції. Класифікація рефератів: за належністю до певної галузі знань, способом характеристики первинного документу, кількістю джерел реферування, обсягом або глибиною розгортання теми. Вимоги до тексту реферату. Основні способи реферативного викладу тексту: Мовні кліше для підготовки реферату наукового джерела.
10. Тези та їх види. Структура тез: вступ (теза); основна частина; висновки.

Завдання

1. Назвіть спільні та відмінні вимоги до анотації і до реферату наукового джерела.
2. Напишіть, спираючись на мовні кліше, реферат і анотацію на журнальну статтю гуманітарної тематики.
3. Установіть спільне й відмінне між конспектом наукового джерела, анотацією і рефератом.
4. Проаналізуйте анотації до книг.

Білоус П.Н. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : лекції / П.В. Білоус. – Житомир: Рута, 2009. – 336 с.

Ця своєрідна трилогія з літературознавства подає необхідний для

навчання студентів-філологів матеріал, у якому розкриваються художньо-естетичні та психологічні аспекти як словесного мистецтва, так і сучасної науки про літературу.

Для студентів, молодих викладачів та всіх, хто цікавиться художньою літературою.

Наєнко М. К. Історія українського літературознавства : підручник / М. К. Наєнко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 360 с.

У підручнику системно осмислено здобутки критики, історії і теорії української літератури. У хронологічній послідовності проаналізовано основні праці з цих питань, подано їх як органічну частину світового літературознавства.

Розрахований на студентів-філологів, учителів-словесників, всіх тих, хто не байдужий до художнього слова та наукової думки про нього.

5. З'ясуйте, що є спільного й відмінного між текстом наукової статті та анотації, реферату, рецензії на неї.

6. Підготуйте анотацію прочитаної статті, використовуючи (на вибір) такий лексико-граматичний матеріал:

1) стаття (книга) присвячена питанню про ...; у статті говориться про ..., ставиться питання про..., мова йде про..., розглядається питання про...;

2) автор підкреслює роль..., зупиняється на..., знайомить, освітлює, висловлює, аналізує, розкриває..., дає характеристику...; приходять до висновку про...;

3) стаття (книга) викликає інтерес (для кого?); може бути використана (ким? де?).

7. Схарактеризуйте основні види анотацій. З'ясуйте, який вид анотації є найбільш поширеним у науковій діяльності.

8. Здійсніть операційну обробку наукового тексту статті (на вибір): поділіть текст на смислові частини, згрупуйте їх за певними ознаками.

9. Складіть тези статті:

– Волошина Н.Й. Вивчення біографії письменника в єдності з його творчістю // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – № 8. – С. 2 – 5.

– Токмань Г. Якщо мій досвід знадобиться... Методичні рекомендації щодо вивчення життєпису і стилю письменника. // Урок української. – 2005. – № 5 – 6. – С. 32 – 35.

10. Підготуйте емоційне вступне слово про письменника (за бажанням), щоб зацікавити учнів його особистістю.

11. Виділіть ключові слова в заголовку статті. Які заголовки влучно відображають проблему дослідження?

«Особливості вивчення майстерності письменника на уроках української літератури»

12. Проаналізуйте заголовки наукових статей у фахових (педагогічних, філологічних) виданнях. З'ясуйте особливості оформлення заголовків

наукових статей.

13. Проаналізуйте статтю, подану у фаховому журналі (на вибір):

- визначте тему, основну проблему, головну думку;
- з'ясуйте мету і завдання автора;
- поміркуйте, чи узгоджується назва статті з основним змістом;
- проаналізуйте композицію статті, висновки;
- оцініть доречність застосування мовних засобів.

Змістовий модуль 2

Дослідницькі уміння – невід'ємна складова професійної діяльності і педагогічної майстерності вчителя-словесника

Тема 1, 2. Сутність дослідницьких умінь учителя української мови і літератури. Інформаційні уміння

План

1. Сутність поняття «уміння». Уміння як готовність людини виконувати дії. Види педагогічних умінь: конструктивні, комунікативні, організаторські, дидактичні, перцептивні, сугестивні, дослідницькі, практичні та ін. Поняття «дослідницькі уміння». Дослідницькі уміння, дослідницькі здібності, дослідницька компетентність.

2. Дослідницькі вміння учителя української мови і літератури як здатність усвідомлено й осмислено читати, аналізувати, інтерпретувати науковий, художній, публіцистичний текст, створювати власний фаховий (науковий і навчальний) текст шляхом творчого застосування професійних теоретичних знань, практичних умінь і прийомів філологічного аналізу. Підходи вчених щодо класифікації дослідницьких умінь вчителя.

3. Основні групи дослідницьких умінь вчителя-словесника: інформаційні (бібліографічні, лексикографічні, технічні), операційні (інтелектуально-евристичні, аналітико-інтерпретаційні, текстово-жанрові), мовнокомунікативні (власне комунікативні, редакторські, полемічні), діагностично-прогностичні (проектувальні, прогностичні, діагностичні, рефлексивні).

4. Важливість інформаційних умінь для проведення дослідження. Група інформаційних умінь: бібліографічні, лексикографічні, технічні.

5. Бібліографічні уміння учителя української мови і літератури. Робота з алфавітним, тематичним та електронним каталогами. Бібліографічний опис. Головні елементи бібліографічного опису: інформація про автора (чи авторів), назву твору, вид видання (перевидання чи переклад), місце видання, видавця, рік видання та обсяг публікації.

6. Основні правила бібліографічного опису джерел, оформлення посилань. Загальні правила цитування та посилання на використані джерела. Оформлення прізвищ та ініціалів у науковому тексті та у списку використаних джерел. Умовні позначення та скорочення. Нумерація

сторінок.

7. Лексикографічні вміння вчителя-словесника. Словник, його структура. Типи словників: енциклопедичні та філологічні. Специфіка словників літературознавчих термінів. Робота з енциклопедіями, енциклопедичними та термінологічними словниками і довідниками. Особливості роботи з локальними та онлайн-словниками. Особливості сприймання, аналізу, вилучення з лексикографічних видань необхідної інформації, її зіставлення, коментування, критично оцінювання. Укладання власних словників-довідників.

8. Технічні вміння. Використання сучасних інформаційних технологій у наукових дослідженнях. Основи пошукові системи мережі Інтернет. Структура Інтернет-сайтів. Правила пошуку наукової інформації. Використання інформаційних ресурсів електронних бібліотек мережі Інтернет у наукових дослідженнях. Робота з українськими ресурсами мережі Інтернет.

Завдання

1. Як трактується поняття «уміння» у філософській, психолого-педагогічній літературі, порівнюючи різні підходи вчених. Складіть логічну схему «Види педагогічних умінь». Прокоментуйте її.

2. За допомогою словників з'ясуйте значення таких термінів і складіть з ними речення *тема, ідея, проблематика, конфлікт, мотив, анафора, плеоназм, тавтологія*.

3. Підберіть наукові джерела до теми дослідження за предметним та алфавітним каталогами бібліотеки, доповніть список знайдених джерел за допомогою електронного пошуку.

4. Поясніть поняття «некоректне цитування» з наукових джерел. Сформулюйте правила наведення й оформлення цитат.

5. В електронному каталозі Національної бібліотеки України імені В. Вернадського за ключовими словами підберіть перелік наукових джерел з теми дослідження.

6. Дослідіть структуру електронного наукового фахового видання Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України «Інформаційні технології і засоби навчання» – Серія: Педагогічні науки.

7. Визначте спільні та відмінні риси наукової доповіді і електронної комп'ютерної презентації.

9. Прочитайте уважно тексти. Виділіть їхню специфіку. Знайдіть словникову статтю, розкрийте її особливості.

9.1. *Метафора (грец. metaphora – переміщення) – троп, оснований на образному розкритті суті та особливостей предмета чи явища шляхом перенесення на нього за подібністю ознак і властивостей іншого предмета чи явища.*

У поетичному рядку М. Драй-Хмари «Я п'ю прив'ялу тишу саду* тиша набуває образного значення рідини (води, вина), що асоціативно викликає поняття «пити»; внаслідок семантичного зміщення виникає образ поглинання тиші, яка проникає у настрій ліричного Я. З рядка Д. Фальківського «І, як тінь покори, **наступа копитом** сухоребра **осінь** на поля сумні» постає пізня осінь в образі шкапи, яка повільно і покійно плентається по порожньому полю, наступаючи копитами на сутінки – таку картину викликає в уяві читача метафора.

Іноді цей художній засіб сприяє поетичному мовленню в конкретизації абстрактних морально-етичних понять: «І наша **ученість, добром не підкута** – то лжа єсть прелюта, то лжа єсть прелюта» (І. Драч).

У літературних творах метафори відіграють здебільшого локальну роль, творячи міні-образ. Іноді весь твір становить розгорнуту метафору. У вірші І. Драча «Балада про соняшник» декілька наскрізних метафоричних образів... Різновидом метафори є **персоніфікація** (уособлення) – надання об'єктам і явищам природи людських властивостей... (За П. Білоусом)

9.2. **Метафора (грец. – перенесення)** – троп поетичного мовлення. В М. певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю. Вона не може бути «скороченим» порівнянням, тому посідає синтаксичне місце, призначене для предиката («**пакіл неба цвіте глечиками хмар**» – В. Голобородько).

Це – перехід інтуїтивного осяяння у сферу раціональних понять. І чим далі містяться один від одного протиставні розряди об'єктів, тим яскравіша М., яка прагне, на відміну від символу, зосередитися в образній оболонці:

Вечір крапчастий
в деревах моркву гризе.
Під засушеною квіткою
хата сторінку чита.
В клубок білих ниток
заховався кіт,
дивиться на кашель,
що візерунком синім
коло баби спить (М. Воробйов)

Сконцентровуючи та узгоджуючи у своєму потужному семантичному полі найвіддаленіші чи найнесумісніші асоціації, М. постає суцільним непочленованим тропом, який може розгортатися у внутрішній сюжет, не сприйнятний з погляду раціоналістичних концепцій. М. тут подібна до загадки, але з тією відмінністю, що не підлягає декодуванню, вимагаючи визнання за собою нової реальності, розбудованої за естетичними принципами. (За Р. Гром'яка)

10. Проаналізуйте структуру «Літературознавчого словника-довідника» за редакцією Р. Гром'яка. Визначте особливості словникових

статей. Яку роль відіграють наведені приклади?

11. Назвіть види онлайн-словників та енциклопедій. Яка специфіка роботи з такими словниками? Як робляться посилання на електронні джерела?

Тема 3. Операційні уміння

План

1. Група операційних дослідницьких умінь: інтелектуально-евристичні, аналітико-інтерпретаційні, текстово-жанрові.

2. Інтелектуально-евристичні уміння. Сприймання, творче осмислення та засвоєння інформації; виділення головного, суттєвого; встановлення причиново-наслідкових зв'язків, вирішування проблемних завдань.

3. Аналітико-інтерпретаційні уміння. Аналіз та інтерпретація наукових праць й текстів (художніх, публіцистичних, наукових). Виділення основних проблем дослідження, визначення їх актуальності, ступеня дослідженості.

4. Текстово-жанрові уміння. Специфіка роботи з фаховим текстом. Робота з художнім текстом: заглиблення у внутрішній світ, психологію мови героїв, місце художнього твору у спадщині письменника, літературному житті епохи, в історії національної і всесвітньої літератури, вміння його інтерпретації (визначення оригінальності й унікальності художнього твору, традиційних ознак, що виявляються на різних рівнях; виконання відповідних зіставлень художніх явищ і показ особливостей індивідуального стилю письменника.

Завдання:

1. Складіть таблицю «Художньо-публіцистичні жанри».

№ з/п	Жанр	Ознаки жанру	Приклади
1.	Нарис		
2.	Есе		
3.	Фейлетон		
4.	Памфлет		
5.	Пародія		

2. Проаналізуйте розвиток жанру есе на сучасному етапі. Наведіть приклади даного жанру.

3. У чому полягає специфіка літературознавчих та методичних наукових статей (на матеріалі статей «Мова і стиль науково-популярних праць Лесі Українки» І.Гнатюка (Див.: Гнатюк І. Мова і стиль науково-популярних праць Лесі Українки // Урок української. – 2007. – №6. – С. 34 – 37) та «До таємниць художнього слова (Вивчаємо новелу М.Коцюбинського «Intermezzo» та вірш Лесі Українки «Як я люблю оці години праці...»))

Білоус Н., Білоус П. (Див.: До таємниць художнього слова (Вивчаємо новелу М.Коцюбинського «Intermezzo» та вірш Лесі Українки «Як я люблю оці години праці...») // Українська мова і література в загальноосвітній школі. – 1999. – №3. – С. 19 – 23)?

4. Підберіть ключові слова до наукової статті «Пошуки ефективних шляхів підготовки магістрів-філологів вищих навчальних закладів» Л.Паламар (Паламар Л. Пошуки ефективних шляхів підготовки магістрів-філологів вищих навчальних закладів / Вісник Глухівського Державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 7. – Глухів: ГДПУ, 2006. – С. 8 – 11).

5. Із поданої наукової статті «Психологічні засади формування професійної мовнокомунікативної компетенції майбутнього вчителя-філолога» Т.Симоненко (Див.: Симоненко Т. Психологічні засади формування професійної мовнокомунікативної компетенції майбутнього вчителя-філолога / Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 11. – Глухів: ГДПУ, 2008. – С. 41 – 45) виділіть актуальність, мету та завдання, висновки, перспективи дослідження.

6. Сформулюйте мету і завдання наукової статті «І. Франко – теоретик літератури».

7. З'ясуйте особливості евристичної бесіди на уроках української літератури. Складіть запитання до евристичної бесіди.

Тема 4. Мовнокомунікативні уміння

План

1. Група мовнокомунікативних (власне комунікативні, редакторські, полемічні) умінь: уміння створювати усний і письмовий фаховий текст з урахуванням структурно-сміслових, мовно-стилістичних особливостей; вести наукову (літературознавчу) дискусію; відстоювати й обґрунтовувати власну думку.

2. Власне комунікативні уміння: уміння дотримуватися правильності, чистоти, точності, виразності мови; уміння, пов'язанні з володінням граматичними нормами; уміння, які виявляють володіння лексичним та синтаксичним рівнями мови.

3. Редакторські уміння. Особливості редагування тексту. Види редагування: вичитка; скорочення; обробка; переробка. Вимоги до заголовка: відповідність означеній проблемі, лаконічність, однозначність, конкретність.

4. Змістова насиченість і змістова коректність інформації в тексті.

5. Типові помилки при цитуванні. Лексичні помилки: змішування паронімів, мовленнєва недостатність і надмірність. Помилки у вживанні фразеологічних зворотів, синонімів, неправильне використання запозиченої лексики. Граматичні помилки: помилки словотворення; в утворенні форм іменників, прикметників, займенників, дієслів. Помилки в побудові речень.

Змішування прямої і непрямой мови.

6. Машинний переклад текстів. Причини виникнення помилок під час комп'ютерного перекладу.

7. Полемічні уміння. Монологічні (доповідь, повідомлення, виступ) та діалогічні (наукова бесіда, дискусія) жанри усного наукового мовлення. Правила коректного ведення дискусії. Наукова полеміка. Особливості полеміки. Позиція співбесідника, оцінка логічності аргументації, формулювання власної позиції, захистити її за допомогою доказів.

Завдання

1. Прочитайте фрагмент виступу І.Франка на першому зібранні народознавчого товариства в лютому 1895 року: «...Пізнати свій народ – то значить пізнати людей, що мешкають на певній території, а також пізнати їхнє нинішнє й минуле становище, їхні фізичні й розумові особливості, їхні інститути й економічне становище, їхні торгівельні відносини й інтелектуальні зв'язки з іншими народами»(Франко І. Найновіші напрями в народознавстві // Повне зібрання тв.: У 50-ти томах. – К., 1980. – Т. 45. – С. 254). Наскільки актуально звучать ці слова сьогодні?

2. Проаналізуйте основні правила ведення дискусії. Яка роль учителя під час дискусії на уроці української літератури?

3. Охарактеризуйте основні прийоми встановлення контакту з аудиторією у процесі публічного виступу. Як можна визначити, чи існує в оратора контакт з аудиторією?

4. Які основні вимоги до поведінки полемістів? Які полемічні прийоми можуть використовуватися в ході дискусії?

Олександра Антонівна Сербенська... Чисте звучання яскравого імені. Пароль і одночасно відгук для посвячених. Знак якості на авторських матеріалах. Сигнал для виконання команд «струнко!» (стояти) і «правильно!» (говорити). Втіха для ока, вуха і розуму...Вона – абсолютний авторитет і унікальний острівець СПРАВЖНЬОГО у науковому співтоваристві, чий доробок нині так часто формується із сурогатів і «вторсировини». Вона щоразу дивує, ні! вражає! безмежною креативністю – в усьому, що пише, викладає, виголошує. Бо творчо думає, точно аналізує і талановито втілює.

*Надія Зелінська, доктор філологічних наук,
професор Академії друкарства*

5. Підготуйте текст наукового виступу за темою дослідження з урахуванням відповідних вимог до цього наукового жанру. Поміркуйте і дайте відповіді на такі питання: як уникнути хвилювання, поводити себе перед аудиторією, читати чи розповідати текст, користуватися жестами, як завоювати увагу і симпатії аудиторії.

6. Прокоментуйте дискусію вчених «Від чого залежить формування молодого вченого»

Проф. Белошапкіна М.І.: – Хто ж він, науковець? Мені видається, що часто змішуємо два поняття: «вчений» і «знаюча людина», вважаючи їх синонімами. Між тим, це не так. Якщо людина багато вчиться, засвоїла великий запас знань, то вона дійсно може представляти цінність для суспільства. Але чи є вона науковцем? Адже суспільству потрібне від науковця не цей набутий запас, а розробка нових знань. Інакше кажучи, вчений отримує заробітну плату не за свою освіченість, а за вміння розробляти нові знання.

Проф. Попов В.Г.: – Повністю згоден з цією думкою. Вважаю, що любити предмет – це не означає любити наукову діяльність і бути здатним до неї. Саме розвитку здібностей до наукової діяльності слід приділяти більше уваги. На моє глибоке переконання, не має смислу прагнути до неперервного збільшення кількості наукових працівників. Мені здається, що потрібно шукати шляхи відбору особливо творчих людей, щоб значно меншою кількістю вчених досягати максимальних результатів у науці. Отже, необхідно створювати найкращі умови для наукової творчості і підбирати наукових працівників за здібностями.

Проф. Михайленко Л. В.: – Я хотіла б зупинитися на проблемі відбору здатної до наукової роботи молоді. Деякі вихователі наукової молоді припускають, що підготовку наукових кадрів необхідно починати тільки після завершення молодими людьми вузівської освіти й отримання ними деякого досвіду зі спеціальності. Переконана, що затримка у творчому розвитку здібної до науки молоді не припустима. Не потрібно забувати, що найбільш творчий вік ученого – 30-40 років. Тому, на мій погляд, пошук і відбір здібної до науки молоді слід вести не тільки у вузі, а й значно раніше - на рівні загальноосвітньої школи. Маю на увазі спеціалізацію шкіл. При багатьох університетах працюють спеціальні школи для особливо обдарованих учнів, де готуються майбутні математики, фізики, лінгвісти.

Доц. Павлова М.С.: – Дозвольте не погодитися з такою думкою. А чи не принесе шкоди надто рання спеціалізація розвитку особистості? Маю сумнів, що людина, яка з раннього віку опановує переважно фізику чи хімію на шкоду іншим предметам – головним чином гуманітарним - зможе стати дійсно талантливим фізиком і хіміком. Чи буде вона володіти тим широким науковим кругозором, без якого немислиме зараз нове слово в науці.

Проф. Шевченко І.С.: У чому труднощі підготовки наукових кадрів? Розвиток науки у ХХІ ст. відбувається так швидко, що вже неможливо передати майбутньому спеціалісту весь обсяг знань з одної дисципліни. Причому, в багатьох галузях науки половина всіх знань, отриманих студентами в університеті, через 10 років застаріють. Отже, від майбутнього спеціаліста потрібно вимагати постійної самоосвіти. Тому важливо, щоб учні ще в школі навчилися самостійно оновлювати й поповнювати свої знання.

Проф. Кустенко А.П.: – Поза всяким сумнівом, що підготовка

наукових кадрів – складна справа. Очевидно, перш за все для молодих людей важливий інтерес до наукової діяльності, саме до діяльності, а не до предмету фізики, хімії. Впевнений, саме любов до творчої розумової діяльності і вирішення задач більш важливе, ніж любов до предмета.

7. Вас попросили висловити власну думку з проблеми, яка була розглянута в бесіді «за круглим столом».

«Щоб учений своїми працями міг впливати на колективну роботу, необхідно особисте спілкування, необхідний обмін думками, необхідна дискусія; всього цього не може замінити ні надрукована робота, ані переписка» (П.Капіца).

8. Підготуйте свій виступ до участі у «круглому столі».

Слово – свідок історії, свідок Часу. У Слові починається і завершується життя твого народу, твого безконечного родоводу, в ньому ж починається і завершується духовне життя Людини. Ось чому нас заводить давня пісня, давній текст. У них перехрещується пам'ять всіх суцільних до тебе. Слова випромінюють енергію, як світло. Людина протистоїть Часові саме в Слові. Власне Слово і є Пам'ять (П. Мовчан).

9. Знайдіть і виправіть помилки в науковому тексті:

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави для висновку про зацікавленість вітчизняних та зарубіжних дослідників до поставленої проблеми. Роль педагогічної спадщини В. Сухомлинського у галузі екологічного виховання висвітлено у дослідженні З. Шевців; процес формування екологічної грамотності молодших школярів дослідила Д. Мельник. Водночас, аналіз досвіду екологічної освіти у системі професійно-технічних навчальних закладів, які здійснюють підготовку майбутніх кваліфікованих робітників з ремонту й обслуговуванню автомобілів та водіїв автомобілів показав, що наразі відсутні педагогічні дослідження щодо особливостей змісту, профільної спрямованості, методики систематизації екологічних знань для майбутніх кваліфікованих робітників відповідної галузі.

Тема 5. Діагностично-прогностичні уміння

План

1. Група діагностично-прогностичних умінь: проєктувальні, прогностичні, діагностичні, рефлексивні.

2. Проєктувальні уміння. Створення нових продуктів, можливих варіантів майбутньої діяльності, прогнозування її результатів.

3. Прогностичні вміння як спосіб виконання розумових дій, що дозволяє отримати випереджувальну педагогічну інформацію з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Здійснення прогнозування, формулювання педагогічної гіпотези, використання методів мисленнєвого експерименту, конструювання педагогічної діяльності з реалізації встановленого прогнозу та управління процесом його реалізації.

4. Діагностичні уміння. Здійснення вимірювань рівнів засвоєння знань учнів з мовних і літературних предметів, оцінювання рівня навченості, особистісного розвитку учнів за допомогою діагностичних методик.

5. Рефлексивні уміння. Самоаналіз і самооцінка результатів власної дослідницької діяльності вчителем, встановлення причиново-наслідкових зв'язків між умовами своєї діяльності і засобами освітніх цілей; між педагогічними впливами на учня і їх наслідками; способами своїх дій і кінцевим результатом навчального процесу з метою внесення відповідних коректив.

6. Критерії та показники сформованості дослідницьких умінь: особистісно-мотиваційна спрямованість на виконання дослідницької дії (показники: наявність стійкої мотивації до дослідницької діяльності; чітке розуміння змісту і мети тих чи інших видів діяльності); ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій (показники: ступінь самостійності у використанні умінь; здатність самостійно усвідомлювати наукову інформацію; здатність послідовно і самостійно виконувати дії; здатність узагальнювати і презентувати результат дослідження); якість результатів розумової або практичної дії (показники: співвідношення кількості виконаних і запропонованих індивідуально-творчих завдань; логічність, повнота, послідовність, обґрунтованість оцінних суджень; оригінальність мислення).

Завдання

1. У періодичних виданнях «Дивослово», «Українська література в загальноосвітній школі», «Українська мова та література в школі» виділіть актуальні проблеми літературознавства на сучасному етапі.

2. Складіть схему «Основні шляхи апробації наукового дослідження».

3. Порівняйте подані емпіричні методи дослідження. Визначте мету та доцільність використання запропонованих методів.

4. Проаналізуйте статтю «Формування літературно-аналітичних умінь учнів: матеріали до аналізу повісті Г.Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма» (див.: Гончаренко О. Формування літературно-аналітичних умінь учнів: матеріали до аналізу повісті Г.Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма / О.Гончаренко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2012. – № 4. – С. 28 – 31). Розкрийте особливості запропонованих методів, форм роботи з текстом: метод «Спрямоване читання», робота в парах, аналіз ілюстрацій до твору, рольова гра, дебати, філологічне дослідження, філологічне спостереження.

5. Проаналізуйте конспекти уроків І.Павлів «Історична трагедія І. Карпенка-Карого «Сава Чалий» (Див.: Павлів І. Історична трагедія І. Карпенка-Карого «Сава Чалий / І. Павлів // Дивослово. – 2010. – № 11. – С. 21 – 30).

6. У чому полягає специфіка уроків позакласного читання?

Проаналізуйте матеріали до уроку позакласного читання «Цвіт яблуні» Михайла Коцюбинського» (див. Ступак В. Крок назустріч людині / В.Ступак // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – № 5. – С. 41 – 44.).

7. Визначте особливості уроку-історико-літературознавчого дослідження у 10 класі (див. Колісник С., Яровенко Т. Потік життя як матеріал для творчості / С. Колісник, Т. Яровенко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – № 4. – С. 66 – 76.).

8. Змодельуйте структуру й складіть за нею конспект уроку вивчення життєпису письменника (клас і тема за вибором студента), бути готовим захищати методичний проект перед аудиторією, здати його на перевірку. Уведіть елементи сучасних інновацій.

9. Підготуйте повідомлення про дослідницький доробок учителя, зосередивши увагу на таких аспектах: коло наукових інтересів; які технології навчання використовує; яким методам віддає перевагу; основні навчально-методичні праці; наявність наукової школи; втілення наукових ідей в освітній простір.

10. Проаналізуйте фрагмент уроку-дослідження з української літератури на матеріалі журналів, методичних посібників, уроків вчителів. Запропонуйте власний варіант уроку.

11. Підготуйтеся до ролі рецензента з теми «Специфіка уроку-дослідження», під час виконання цієї ролі створіть умови для критичного обговорення цієї теми.

12. Розробіть рекомендації до Банку педагогічних і дослідницьких ідей з метою поліпшення, стимулювання науково-дослідної роботи учнів.

13. Підготуйтеся до імітаційно-регулюючої гри «Засідання методичного об'єднання вчителів української мови і літератури міста / району», «Засідання учасників Малої академії наук».

14. Вивчіть передовий педагогічний досвід учителів літератури рідного краю, представте зібрані матеріали опису практичного досвіду вчителів (розробки планів-конспектів уроків, позакласних заходів, методичні матеріали, відеозаписи уроків, позакласних заходів з української літератури, аудіозаписи тощо) у вигляді дослідницького портфоліо.

15. Поміркуйте, у чому специфіка уроків-психологічне дослідження, філософське дослідження, літературознавче дослідження, гендерне дослідження? У яких класах, як правило, до такого типу уроків вдаються вчителі.

16. Змодельуйте систему запитань до евристичної бесіди (твір і клас за вибором студента).

17. Змодельуйте структуру й складіть за нею конспект уроку вивчення фольклорного твору (клас і тема за вибором студента), бути готовим захищати методичний проект перед аудиторією, здати його на перевірку. Уведіть елементи сучасних інновацій.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені А.С. МАКАРЕНКА

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з науково-педагогічної
(навчально-виховної) роботи

_____ В.В. Герман

«_____» _____ 20__ р.

Робоча програма навчальної дисципліни

2.05. КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

(шифр і назва навчальної дисципліни)

для студентів 5 курсу

денної форми навчання

Спеціальність 7.02030301 Українська мова і література*;

Спеціальність 7.02030301 Українська мова і література*

Додаткова спеціальність

7.02030302 Мова і література* (англійська або німецька)

факультет іноземної та слов'янської філології

(назва інституту, факультету)

Кредитно-модульна система
організації навчального процесу

Суми – 2014

Робоча програма курсу «Культура наукової української мови» для студентів за спеціальністю 7.02030301 Українська мова і література* та спеціальністю 7.02030301 Українська мова і література*; додаткова спеціальність 7.02030302 Мова і література* (англійська або німецька)
_____. «___» _____, 2014. – __ с.

Розробник: доктор педагогічних, професор О.М.Семенов

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри української мови

Протокол № __ від «___» _____ 2014 р.

Завідувач кафедри української мови

_____ (_____)

«___» _____ 2014 р.

Схвалено методичною комісією за напрямом підготовки
(спеціальністю) _____

Протокол № __ від «___» _____ 2014 р.

«___» _____ 2014 р.

Голова _____ (_____)

© _____, 2014

© _____, 2014

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 0203 Гуманітарні науки	Нормативна	
	Спеціальність 7.02030301 Українська мова і література*; Спеціальність 7.02030301 Українська мова і література* Додаткова спеціальність 7.02030302 Мова і література* (англійська або німецька)		
Модулів – 1	Кваліфікація: Філолог. Вчитель української мови і літератури, зарубіжної літератури. Філолог. Вчитель української мови і літератури, зарубіжної літератури та англійської (німецької) мови	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 3		5-й	5-й
Індивідуальне навчально-дослідне завдання: підготовка наукової статті, наукового виступу		Семестр	
Загальна кількість годин – 72		9-й	-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – самостійної роботи студента –	Освітньо-кваліфікаційний рівень: Спеціаліст	Лекції	
		12 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		18 год.	4 год.
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
		42 год.	64 год.
		Індивідуальні завдання: год.	
		Вид контролю: іспит	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета навчального курсу: розширити уявлення про українську наукову мову, мовні засоби наукового тексту, розвинути потреби в нормативному вживанні засобів наукової мови для успішної презентації результатів наукової діяльності.

Завдання курсу:

- поглибити знання про науковий стиль української мови;
- розширити уявлення про історію та сучасний стан української наукової мови, мовні засоби наукового тексту, розвинути потреби в нормативному вживанні засобів наукової мови;
- опанувати технології роботи з українським науковим текстом, розвивати уміння і навички мовно-стилістичного аналізу наукового тексту;
- формувати мовнокомунікативну, мовнотермінологічну, стилістичну компетенції;
- виховувати мовний смак і мовне чуття, критичне ставлення до ненормативної мови;
- аргументовано, спираючись на словники і мовленнєві зразки, оцінювати власне наукове мовлення та мовлення інших авторів наукового продукту.

Після опанування курсу студент повинен **мати** уявлення про науковий текст, його предметно-логічну структуру і етапи створення (визначення теми, цільове призначення, вибір жанру, відбір і організація матеріалів);

знати:

- специфічні риси писемної та усної форм наукового стилю української літературної мови, основні жанрові різновиди наукового стилю, традиційні стильові ознаки української наукової мови, короткі відомості з історії становлення і розвитку наукового стилю української мови;
- правила побудови і культури читання наукового тексту, особливості конспектування, анутовання, реферування наукових джерел;
- мовні засоби організації наукової інформації в науковому тексті, обов'язкові вимоги до оформлення посилань, цитат, списку використаних джерел, мовні кліше для написання наукової статті (курсової, дипломної, магістерської роботи), анотації, рецензії та відгуку;
- композиційно–логічну побудову усної наукової доповіді, повідомлення, виступу.

Курс спрямований на формування у студентів таких **умінь:**

- здійснювати пошук літературних джерел, використовуючи бібліографічні дані; визначати специфіку словників різних типів і обирати потрібний словник залежно від завдання;

– вилучати необхідну інформацію з лексикографічних, навчальних, навчально–методичних, наукових, довідникових видань й аналізувати, коментувати, зіставляти, критично оцінювати її;

– читати, сприймати науковий (науково-навчальний, науково-публіцистичний, науково-довідковий, науково-популярний) текст; виділяти головну, суттєву інформацію;

– аналізувати тексти наукового стилю різних жанрів і часових епох; досліджувати функціональне навантаження наукової мови учених як елітарних мовних особистостей;

– здійснювати інформаційно-пошукове (бібліографічне переглядове, ознайомлювальне, вивчальне, аналітико-критичне), творче читання наукового тексту;

– сприймати, усвідомлювати, критично мислити, осмислювати; виділяти головне, суттєве, пояснювати причиново-наслідкові зв'язки в науковому тексті;

– виділяти в науковому тексті основні проблеми, визначати їх актуальність, пояснювати ключові слова, індивідуальну манеру письма науковця, робити логічні висновки;

– уміти дотримуватися в науковому тексті правильності, смислової точності, логічної послідовності, змістовності, інформаційної і змістової насиченості; володіти лексичними, морфологічними, синтаксичними нормами;

– здійснювати операційну обробку наукового тексту: поділяти текст на смислові частини, сортувати смислові частини за їх значенням, певними ознаками, виділяти існуючі смисловими частинами залежності; співвідносити вилучену інформацію з існуючими знаннями;

– моделювати зв'язний науковий текст з урахуванням структурно-смислових, жанрово-композиційних особливостей та принципів текстової організації, новизни та пізнавальної цінності професійно орієнтованої інформації, проблемності назви;

– володіти нормами мовного, графічного оформлення наукових текстів різних жанрів;

– редагувати (вчитувати, обробляти, переробляти) науковий текст відповідно до вимог наукового стилю; здійснювати самоконтроль виконаної роботи на змістовому, логічному, мовностилістичному рівнях;

– здійснювати бібліографічний опис на основі певних нормативних вимог;

– дотримуватися відповідних вимог щодо цитування з першоджерел, «непрямого» цитування, «некоректного цитування» з наукових джерел; оформлювати цитати-тези або докази; цитати-аргументи;

– «згортати», компресувати інформацію, готувати конспект, анотацію, науковий відгук і наукову рецензію; здійснити критичний аналіз

взаємозв'язку змісту і форми, оцінку послідовності, логічності викладу матеріалу, аргументованості висновків, мовностилістичну правку тексту;

- читати і сприймати науковий текст; виділяти головну і другорядну інформацію; аналізувати тексти наукового стилю різних жанрів;

- володіти нормами мовного оформлення наукових текстів різних жанрів;

- створювати і редагувати текст наукової роботи згідно з вимогами наукового стилю, в тому числі з використанням інформаційних технологій;

- дотримуватися правильності, чистоти, точності, логічності, виразності мови; володіти морфологічними, лексичними, синтаксичним нормами;

- володіти культурою усного виступу, брати участь у науковій дискусії, полеміці, суперечці;

- використовувати професійні засоби впливу для формування власної позиції, вміння аргументувати дослідницьку думку за допомогою доказів.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Теоретичні засади курсу

Тема 1

Наукова мовна культура – основа професійної діяльності дослідника

Наука як феномен культури. Наука як вища форма інтелектуальної самореалізації особи. Вимоги до особистості науковця: наукова послідовність, інтелектуальна незалежність, наукова одержимість, наполегливість, нестандартність мислення, антипатія до догматизму і суб'єктивізму, наукова скромність, наукова коректність, стриманість, терпимість, комунікабельність, критично-рефлексивний стиль наукового мислення, наукова дисципліна, наукова толерантність. Авторське право. Наукова добросовісність і етика вченого.

Мовна культура науковця. Вияв рівнів мовної культури науковця (рівня мовної правильності, інтеріоризації, насиченості мовою, адекватного вибору, володіння фаховою метамовою. Виховання мовної культури науковця в Україні і за кордоном.

Науковий ідіостиль. Науковий діалог. Діалогова позиція наукового наставника. Роль ученого-наставника у формуванні мовної особистості молодого дослідника. Основні соціальні фактори впливу на формування української мовної особистості педагога-дослідника.

Мовно-фахові компетенції молодого дослідника. Мовні здібності, мовне чуття, мовний смак. Мовнотермінологічна, іномовна комунікативна, дослідницька компетенція. Мовно-інформаційна компетенція дослідника.

Лексикографічна компетенція. Словники, довідникові матеріали, бібліотека фахової літератури – невід'ємна складова професійного кола дослідника. Електронна енциклопедична і словникова література.

Тема 2

Науковий стиль української мови:

загальна характеристика і специфічні риси

Мета, завдання, сфера використання, основні функції наукового стилю.

Підстилі наукового стилю. Власне науковий підстиль і його жанри: наукова стаття, наукова монографія, кваліфікаційна робота (курсowa, дипломна, магістерська), дисертація, доповіді, тези.

Навчально-науковий підстиль і його жанри: лекції, навчально-методичні видання (підручники, посібники, навчально-методичні збірники, конспекти, хрестоматії тощо). Науково-популярний підстиль і його жанри.

Науково-діловий підстиль і його жанри: технічна документація (контракти та інструкції для підприємств, резюме, повідомлення про досліді,

інструкція, науковий звіт, аналітична записка, службовий лист, устав, положення).

Науково-інформативний підстиль і його жанри: реферат, реферативний огляд, анотація, патентний опис.

Науково-довідковий підстиль і його жанри: словники, довідники, каталоги. Термінологічний словник.

Наукова замітка, наукова рецензія, відгук. Науковий огляд, науковий портрет, наукова біографія та ін.

Традиційні стильові ознаки наукової мови (абстрагованість, інформаційна насиченість, ясність і об'єктивність викладу, конкретність, логічна послідовність, монологічний характер викладу, діалогічність, лінійність, точність і однозначність, лаконічність, доказовість, переконливість, аналіз, синтез, аргументованість, нейтральність, безособовість та ін.). Образність та експресивність у науковому стилі. Інформативна та перформативна функції наукової мови.

Тема 3

З історії становлення і розвитку наукового стилю української мови

Розширення сфери діяльності людей як умова виникнення наукового стилю. Елементи наукового стилю української мови в давній книжній українській мові. Наукові твори Київської Русі.

Збагачення тематики наукових творів з філософії, риторики, історичної мемуаристики в кінці XVI – на початку XVIII ст. Розширення жанрового спектру (трактати, описи дослідів, огляди з певної галузі науки, літописи, хроніки та ін.). Наукові твори Острозької, Києво-Могилянської академії.

Особливості українського наукового тексту кінця XIX – початку XX ст.: полемічність, діалогічність, образність, комунікативно-прагматичні складові наукового викладу.

Діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка: формування української наукової термінології.

Мовна особистість ученого певної історичної епохи. Духовна енергія, життєстійкість, талановитість самобутньої натури, установка на діалогове начало. Новий стиль наукового мовлення у праці «Із секретів поетичної творчості» І. Франка. Домінанти наукової творчості у мовознавчих студіях О. Потебні, М. Драгоманова. «Десять заповідань простого писання і редагування» І. Огієнка. «Уваги до сучасної української літературної мови» О. Курило.

Діяльність Термінологічної комісії при Українській академії наук. Вироблення української спеціальної термінології в Інституті української наукової мови.

Розвиток української наукової мови на сучасному етапі. Українська наукова мова у працях мовознавців і термінологів К. Городенської, С. Єрмоленко, С. Караванського, Т. Кияка, О. Кочерги, М. Кратка, Л. Мацько, Н. Непийводи, В. Перхач, Л. Полюги, О. Пономаріва, Р. Рожанківського, О. Сербенської, Л. Симоненко та ін.

Роль і місце лексикографії в розвитку наукової української мови. Міжнародні та всеукраїнські наукові конференції з проблем української науково-технічної термінології.

Тема 4 – 5

Мовні засоби української наукової мови

Фонетико-інтонаційні особливості усної форми наукового стилю. Комунікативні властивості наукової мови (повна вимова звуків, переважно розповідна інтонація, уповільнений темп мовлення).

Засоби милозвучності української мови.

Лексика наукового стилю. Широке використання слів з абстрактним значенням, термінологічної лексики, запозичених слів. Уживання слів у прямому значенні. Відсутність розмовних, просторічних слів, слів з емоційно-експресивним забарвленням.

Наукова термінологія. Основні вимоги до термінів: точність, асоціативність, варіативність та ін. Особливості синонімії у термінології. Відмінність термінів від професіоналізмів і професійних жаргонізмів. Доцільність використання у фаховому мовленні іншомовної лексики. Українські відповідники до запозичених термінів. Лексичні помилки: змішування паронімів, мовленнєва недостатність і надмірність.

Фразеологізована термінологія і кліше.

Синтаксис наукового мовлення. Активні та пасивні конструкції на -но, -то на означення результативності.

Особливості вживання складносурядних і складнопідрядних речень у науковому стилі. Порушення принципу узгодження, керування, зв'язку між підметом і присудком. Помилки в побудові речень з дісприслівниковим зворотом, у реченнях з однорідними членами.

Форми передачі чужої мови (пряма, непряма мова, цитата) у науковому стилі.

Уживання в науковому мовленні іменників II відміни чоловічого роду в родовому та давальному відмінках. Кличний відмінок іменників.

Відмінювання українських та іншомовних прізвищ, імен, по батькові, географічних назв. Рід, число невідмінюваних іменників.

Перевага відносних прикметників. Аналітична форма вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників.

Особливості уживання займенників у науковому стилі.

Норми вживання та відмінювання числівників.

Інформаційне навантаження особових дієслів, стійких дієслівно-іменникових сполук, дієслівних форм.

Уживання прислівників у наукових текстах.

Функціональний діапазон сполучників і прийменників. Видільні або обмежувальні частки у науковому стилі.

Граматичні помилки: помилки словотворення; в утворенні форм іменників, прикметників, займенників, дієслів.

Змістовий модуль 2

Культура писемного наукового мовлення

Тема 6

Наукові тексти різних жанрів:

властивості і структурно-сміслові компоненти

Науковий текст як комунікативний блок. Структурні елементи наукового тексту. Причиново-наслідкові зв'язки між компонентами. Функції структурних елементів наукового тексту (пояснення, обґрунтування, уточнення, доповнення, унаочнення та ін.). Аспекти розгляду наукового тексту: змістовий, структурний, прагматичний.

Типи інформації: змістовно-фактуальна, змістовно-концептуальна, змістовно-підтекстова.

Властивості наукового тексту: зв'язність (єдність теми, змісту, оцінки змісту, композиції, зв'язок речень, абзаців), цільність на рівні змісту, функції, форми, наявність меж тексту (початок і кінець), логічність.

Різновиди наукових текстів: академічні, навчальні, енциклопедичні. Власне наукові тексти: науково-теоретичні і науково-експериментальні.

Принципи відбору наукових текстів: змістовної насиченості і закінченості, наукової інформативності, новизни, доступності, проблемності.

Тема 7

Композиція писемного наукового тексту

Технологія аналізу наукового тексту. Поняття композиції в науковому тексті. Основні компоненти композиції.

Поділ тексту на абзаци. Абзац як архітектонічна одиниця наукового тексту. Структурні, або композиційні види абзацу. Сміслова закінченість абзацу. Класична форма абзацу: формулювання теми, її розробка, висновки. Єдність змісту і логічна послідовність викладу. Зв'язок речень в абзаці і в тексті. Типи зв'язку: ланцюгова і паралельна. Засоби зв'язку: лексичний повтор, займенниковий повтор, синтаксичний повтор.

Смісловий аналіз речення. Роль першого речення в абзаці.

Інформативний центр речення. Розташування нової інформації.

Тема 8

Культура читання наукового тексту

Професійне читання наукового тексту. Інформаційно-пошукове, аналітико-критичне, творче читання наукового тексту. Види інформаційно-пошукового читання: бібліографічне (ознайомлення з бібліографічною інформацією, бібліографічний опис джерел, складання списку літератури), переглядове, (виділення тематичних слів), ознайомлювальне, вивчальне. Особливості аналітико-критичного читання (постановка питань, сортування матеріалу під певним кутом зору, коментарі до фрагментів тексту, рецензування тексту). Виховання читацької культури.

Операції читання: сприйняття елементів друкованого тексту; декодування (розуміння), первинна мислительна обробка та інтерпретація вилученої інформації.

Операційна обробка наукового тексту: поділ тексту на смислові частини, сортування смислових частин за їх значенням, групування їх за певними ознаками, виділення існуючих між ними залежностей; співвідношення вилученої інформації з існуючими знаннями; «згортання» інформації, зведення її до основних положень. Виписки, помітки в науковому тексті.

Використання словників і довідкової літератури в роботі з науковим текстом.

Способи викладу в науковому тексті: опис, міркування, розповідь, повідомлення. Їх мета, структурні компоненти, мовні особливості. Наукові тексти-міркування і тексти-докази: семантико-стилістичне розмежування. Індуктивно-дедуктивний і дедуктивно-індуктивний виклад. Міркування-визначення, міркування-порівняння, міркування-доказ і міркування загального типу.

Тема 9

Компресія наукового тексту

Особливості конспектування: опорні слова, способи викладу матеріалу, його структурування. Графічні засоби оформлення конспекту.

Анотування наукового джерела, мета, функції. Елементи анотації. Ключові слова для анотації. Види анотацій. Мовні стандарти для складання анотації. Типові помилки при складанні анотацій.

Реферування наукового джерела, основні функції. Класифікація рефератів: за належністю до певної галузі знань, способом характеристики первинного документу, кількістю джерел реферування, обсягом або глибиною розгортання теми. План-макет поаспектного аналізу документу при реферуванні. Вимоги до тексту реферату. Основні способи реферативного викладу тексту: Мовні кліше для підготовки реферату наукового джерела.

Тези та їх види: прості, основні, складні, похідні, оригінальні. Структура тез: вступ (теза); основна частина; висновки.

Тема 10

Мовне оформлення наукового тексту (дипломної роботи)

Оформлення основних композиційних компонентів наукового дослідження. Графічне оформлення розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів.

План наукового тексту і його композиційні блоки: вступ, основна частина, висновки. Принципи складання плану наукового тексту: членування тексту на смислові блоки; визначення основної думки кожного виділеного смислового блоку; формулювання пунктів плану. Графічна культура оформлення плану.

Заголовок наукового тексту. Номінативна, інформативна, експресивно-апелятивна функції заголовка.

Компоненти вступу: постановка проблеми, її актуальність; науково-практичне значення того, що досліджуватиметься в основній частині, методи дослідження, джерельна база; аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на які спирається автор; виділення питань, яким присвячується стаття; формулювання мети і завдання.

Основна частина роботи. Основні розділи основної частини наукової роботи (описовий, аналітичний). Повне обґрунтування отриманих результатів.

Висновки. Загальні висновки і висновки до розділів. Досягнення мети. Перспективи наступних розвідок з питань, що розглядаються.

Посилання як сукупність бібліографічних відомостей про цитовану працю. Роль посилань у тексті, їх кількість і потреба. Вимоги до посилань.

Цитування. Види цитат: цитати-тези або докази; цитати-аргументи. Загальні вимоги до цитування. Цитування з першоджерел. «Непряме» цитування. «Некоректне цитування» з наукових джерел. Компіляція і плагіат.

Тема 11

Бібліографічний опис і спеціальні графічні засоби

Шляхи наукового пошуку та аналізу обраної теми. Опрацювання літературних джерел. Бібліографічний опис. Робота з українськими ресурсами мережі Інтернет.

Оформлення списку використаних джерел: у порядку появи посилань у тексті; в алфавітному порядку. Оформлення електронних джерел інформації. Оформлення прізвищ та ініціалів у науковому тексті та у списку використаних джерел.

Спеціальні графічні засоби: формули, таблиці, схеми, графіки, креслення. Нумерація формул, таблиць, ілюстрацій. Графічне оформлення ілюстрацій, таблиць та правила подання формул. Умовні позначення та скорочення. Нумерація сторінок.

Тема 12

Редагування наукового тексту

Особливості редагування наукового тексту. Види редагування: вичитка; скорочення; обробка; переробка.

Типові недоліки в оформленні наукової роботи.

Вимоги до заголовка: відповідність означеній проблемі, лаконічність, однозначність, конкретність.

Узгодження назви і змісту розділів з темою дослідження. Змістова насиченість і змістова коректність наукової інформації в основній частині. Збереження концептуальної ідеї дослідження. Логіка переходів від одного параграфа до наступного. Стилистична одноманітність формулювань. Дотримання принципу авторської скромності. Висновки наукової роботи: узгодженість між назвою, метою, завданнями і висновками.

Типові помилки при цитуванні.

Типові недоліки в оформленні наукової роботи.

Лексичні помилки: змішування паронімів, мовленнєва недостатність і надмірність. Експресивно забавлені слова в неекспресивному мовленні, недоречне використання розмовних, просторічних слів, вульгаризмів, застарілих слів і неологізмів, неправильне вживання слів з переносним значенням.

Помилки у вживанні фразеологічних зворотів, синонімів, неправильне використання запозиченої лексики.

Граматичні помилки: помилки словотворення; в утворенні форм іменників, прикметників, займенників, дієслів.

Порушення принципу узгодження, керування, зв'язку між підметом і присудком. Помилки в побудові речень з дієприслівниковим зворотом, у реченнях з однорідними членами. Змішування прямої і непрямої мови.

Проблеми перекладу наукових текстів. Форми та види перекладу. Переклад термінів галузі.

Машинний переклад наукових текстів. Причини виникнення помилок під час комп'ютерного перекладу.

Тема 13

Наукова стаття як самостійний науковий твір

Види наукової статті: за змістом, читацьким призначенням, кількістю авторів. Методи написання статті: конструктивно-синтетичний; критико-аналітичний. Етапи роботи над науковою статтею.

Обсяг наукової статті. Структура наукової статті. Вимоги до змісту, форми, мови наукової статті.

Мовні кліше в науковій статті: для передачі мотивації актуальності теми і важливості дослідження; розгляду історії та сучасного стану розробки питання в науковій літературі; формулювання мети і завдань, викладу суті дослідження. Цитування у статті. Лексико-граматичні конструкції для оформлення власного бачення проблеми. Мовні засоби для передачі впевненості, критики, незгоди, спростування, припущення. Мовні кліше для висновків, пропозицій.

Мовні огріхи в науковій статті.

Самоконтроль виконаної роботи на змістовому, логічному, мовностилістичному рівнях.

Тема 14

Наукова рецензія і науковий відгук

Рецензія та її функції (інформувальна, оцінювальна, прагматична, рекламна). Основні елементи рецензії. Етапи підготовки рецензії. Критерії оцінки наукового твору.

Вимоги до рецензії: повнота, глибина, всебічність розкриття теми; новизна та актуальність поставлених завдань і проблем (для певної галузі знань, розв'язання практичних завдань тощо); коректність аргументації і системи доказів; достовірність результатів; переконливість висновків; творче використання наукової і методичної літератури з означеної проблеми; повнота списку використаних джерел; ступінь самостійності автора рецензованої роботи; мова наукового тексту; культура цитування.

Виявлені недоліки та прорахунки в рецензованій роботі. Аргументування зауважень. Загальна оцінка роботи. Мовні кліше для написання рецензії та відгуку.

Відгук. Види відгуків. Вимоги до відгуку: оцінювання актуальності, повноти і завершеності роботи, напрямів удосконалення одержаних результатів, умінь студента працювати з науковою і довідковою літературою, з електронними ресурсами; характеристика рівня розвитку дослідницьких навичок, ступеня самостійності, умінь організувати роботу над змістом структурних частин; обґрунтування цінності отриманих результатів і висновків, їх відповідність поставленим цілям і завданням, оцінювання новизни практичної частини; дотримання графіку виконання роботи і відповідальності виконавця, його організованості, підтвердження готовності виконаної роботи до захисту.

Змістовий модуль 3

Культура усної наукової комунікації

Тема 15

Виступ із науковим повідомленням: структура, етапи підготовки

Композиційно-логічна побудова усної наукової доповіді, повідомлення, виступу.

Основні структурні елементи виступу.

Етапи підготовки наукового виступу. Іntenція, диспозиція, елокуція, меморія, акція, релаксація.

Іntenція (винайдення). Формування задуму, визначення мотивації виступу. Тема, ідея, концепція виступу. Вимоги до назви теми виступу: лаконічність, зрозумілість, конкретність. Мета виступу.

Збір, систематизація, критичне осмислення науково-довідкового друкованого й електронного матеріалу. Запис прочитаного. Вимоги до записів. Посилання на літературні джерела.

Етапи виступу. Диспозиція (розташування). Обмірковування матеріалу, структурування його за різними видами читання (оглядовим, пошуковим, суцільним). Складання деталізованого плану виступу (вступу, основної частини, висновків). Композиція виступу: блоки, акумуляція деталей, акцентування суттєвих моментів. Визначення проблем дискусійного характеру. Добір фактичного матеріалу (в т. ч. можливих таблиць, діаграм, графіків, схем тощо) до кожного пункту розробленого плану. Прогнозування можливих запитань слухачів та відповідей під час обговорення виступу. Формулювання висновків. Обмірковування вступної частини наукового виступу.

Елокуція (словесне оформлення думки). Редагування ключових слів, стилістичне оформлення виступу. Перевірка матеріалів виступу на відповідність основним вимогам; логіці викладу, точності інформації, чинним мовним/мовленнєвим нормам. Вибір мовних засобів. Мовні огріхи у виступі.

Меморія (запам'ятовування). Підготовка виступу з опорою на текст. Опанування тексту риторично (необхідні паузи, модуляція голосу). Тренування виступу. Проведення хронометражу виступу. Внесення необхідних уточнень і виправлень у текст виступу.

Тема 16

Публічне виголошення доповіді, виступу

Акція, або публічне виголошення промови. Психологічні і логічні паузи у виступі. Техніка мовлення, дихання, голос, дикція, темп, паузи, інтонація, наголос. Потенційна мова жестів. Використання власних голосових можливостей. Різноманітність тональних рисунків у виступі.

Дотримання регламенту виступу. Контакт з аудиторією. Міміка і жестикуляція.

Недоліки в усному науковому мовленні: алогічність і алогізми в конструюванні тексту; невинновдані повтори, недостатньо або надлишкова інформація.

Релаксація (ослаблення напруження), самоаналіз. Аналіз змістової і композиційної сторони виступу крізь призму спілкування з аудиторією, її сприйняття адресатом. Характер концентрації уваги, основні причини її ослаблення. Прийоми контакту з аудиторією. Аналіз відповідей на питання аудиторії.

Типові порушення норм у стилі викладу наукової роботи.

Тема 17

Мовленнєва поведінка в усній науковій дискусії, полеміці

Монологічні (доповідь, повідомлення, виступ) та діалогічні (наукова бесіда, дискусія) жанри усного наукового мовлення

Наукові конференції, наукові дискусії, творчі диспути як засіб вияву культури наукової мови.

Правила коректного ведення дискусії. Наукова полеміка. Коректні полемічні прийоми. Вербальні і невербальні засоби встановлення і підтримки контакту оратора з аудиторією.

Емоційність і коректність виступу. Основні види аргументів.

Суперечка як основа професійної дискусивно-полемічної мови. Роль «рецензента» на прес-конференції.

Етикет публічного захисту наукової роботи. Мовна поведінка здобувача (виклад зміст, переконання опонентів, вираження згоди /незгоди, вдячності).

Тема 18

Культура аудіювання наукового тексту

Аудіювання наукового тексту. Способи аудіювання: зосереджене, уважне, неуважне. Види аудіювання: *нерефлексивне* (уміння уважно слухати), *рефлексивне* (активне втручання в мовлення співбесідника, створення сприятливих умов для спілкування). Типи слухачів. Основні стилі слухання: рефлексивне, пасивне, емпатичне, критичне.

Образ оратора: зовнішність, манери промовця, жести і міміка промовця.

Образ аудиторії. Умови ефективної мовленнєвої комунікації. Шляхи подолання опору аудиторії. Мовленнєвий вплив. Комунікативні закони. Комунікативна позиція, способи її посилення. Культура слухання.

Тема 19

Комп'ютерна презентація наукового виступу

Комп'ютерний дискурс. Комп'ютерна презентація наукового виступу. Мета й ознаки електронної презентації наукового виступу: поліадресатність; варіативність. Виділення тексту кольором, великими буквами, шрифтами (курсивом, жирним, напівжирним, підкресленим). Використання рисунків, фотографій, художніх ілюстрацій.

Комунікативні стратегії: стратегія привернення уваги, стратегія інформування. Комунікативне завдання адресата при сприйнятті електронного тексту, розташованого в мережі Інтернет: перехід від пасивного до активного засвоєння наданої в тексті інформації. Інтерактивне спілкування з авторами наукових текстів.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	Усьо-го	у тому числі				Усьо-го	у тому числі			
		лек	пр	лаб	сп		лек	пр	лаб	сп
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Модуль 1										
Змістовий модуль 1. Теоретичні засади курсу										
Тема 1. Наукова мовна культура – основа професійної діяльності дослідника	3,5	0.5	1		2					
Тема 2. Науковий стиль української мови: загальна характеристика і специфічні риси	5.5	0.5	1		4	11	1			10
Тема 3. З історії становлення і розвитку наукового стилю української мови	5	1			4	10				10
Тема 4-5. Мовні засоби української наукової мови	7	2	2		3	12		2		10
Разом за змістовим модулем 1	21	4	4		13	33	1	2		30
Змістовий модуль 2. Культура писемного наукового мовлення										
Тема 6. Наукові тексти різних жанрів: властивості і структурно-сміслові компоненти	1.5	0.5	1				1			
Тема 7. Композиція писемного наукового тексту	4,5	0.5			4		1			10
Тема 8. Культура читання наукового тексту	3.5	0.5	1		2					
Тема 9. Компресія наукового тексту	2.5	0.5			2		1	1		10
Тема 10. Мовне оформлення наукового тексту	3.5	0.5	1		2					10

Тема 11. Бібліографічний опис і спеціальні графічні засоби	2				2					
Тема 12. Редагування наукового тексту	3	1	2							10
Тема 13. Наукова стаття як самостійний науковий твір	3	1	2					1		10
Тема 14. Наукова рецензія і науковий відгук	4		2		2					
Разом за змістовим модулем 2	27.5	4.5	9		14	75	3	2		50
Змістовий модуль 3. Культура усної наукової комунікації										
Тема 15. Виступ із науковим повідомленням: структура, етапи підготовки	4	1	1		2					10
Тема 16. Публічне виголошення доповіді, виступу	3.5	0.5	1		2					
Тема 17. Мовленнєва поведінка в усній науковій дискусії, полеміці	4	1	2		2					10
Тема 18. Культура аудіювання наукового тексту	3.5	0.5	1		2					
Тема 19. Комп'ютерна презентація наукового виступу	4.5	0.5			4					
Разом за змістовим модулем 3	23.5	3.5	5		15	20				20
Усього годин	72	12	18		42	108	4	4		100
Модуль 2										
ІНДЗ			-	-		-			-	-
Усього годин										

5. Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Наукова мовна культура – основа професійної діяльності дослідника	2
2	Мовні засоби української наукової мови	2
3	Культура писемного наукового мовлення	2
4	Культура роботи з первинним і вторинним науковим текстом	2
5	Культура усної наукової комунікації	2
6	Наукова дискусія	2

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Наукова мовна культура – основа професійної діяльності дослідника	2
2	Мовні засоби української наукової мови	2/2
3	Науковий текст як комунікативний блок	2
4	Мовне оформлення наукового тексту	2
5	Редагування наукового тексту	2
6	Наукова стаття як самостійний науковий твір	2/2
7	Наукова рецензія і науковий відгук	2
8	Виступ із науковим повідомленням: структура, етапи підготовки	2
9	Мовленнєва поведінка в усній науковій дискусії, полеміці	2

7. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Наука як феномен культури. Наука як вища форма інтелектуальної самореалізації особи.	4
2	Науковий ідіостиль. Науковий діалог. Діалогова позиція наукового наставника. Роль ученого-наставника у формуванні мовної особистості молодого дослідника	6/10

3	Науково-довідковий підстиль і його жанри: словники, довідники, каталоги. Термінологічний словник.	2/10
4	Наукова замітка, наукова рецензія, відгук. Науковий огляд, науковий портрет, наукова біографія та ін.	4
5	Елементи наукового стилю української мови в давній книжній українській мові. Наукові твори Київської Русі.	2/5
6	Новий стиль наукового мовлення у праці «Із секретів поетичної творчості» І.Франка. Домінанти наукової творчості у мовознавчих студіях О. Потебні, М.Драгоманова. «Десять заповідань простого писання і редагування» І.Огієнка. «Уваги до сучасної української літературної мови» О.Курило.	6/5
7	Українська наукова мова у працях мовознавців і термінологів К.Городенської, С.Єрмоленко, С.Караванського, Т.Кияка, О.Кочерги, М.Кратка, Л.Мацько, Н.Непийводи, В.Перхач, Л.Полюги, О.Пономаріва, Р.Рожанківського, О.Сербенської, Л.Симоненко та ін.	4/10
8	Оформлення списку використаних джерел: у порядку появи посилань у тексті; в алфавітному порядку. Оформлення електронних джерел інформації. Оформлення прізвищ та ініціалів у науковому тексті та у списку використаних джерел.	4/10
9	План наукового тексту і його композиційні блоки: вступ, основна частина, висновки. Принципи складання плану наукового тексту: членування тексту на смислові блоки; визначення основної думки кожного виділеного смислового блоку; формулювання пунктів плану. Графічна культура оформлення плану.	2/6
10	Заголовки наукового тексту. Номінативна, інформативна, експресивно-апелятивна функції заголовка.	2/2
11	Компоненти вступу: постановка проблеми, її актуальність; науково-практичне значення того, що досліджуватиметься в основній частині, методи дослідження, джерельна база; аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на які спирається автор; виділення питань, яким присвячується стаття; формулювання мети і завдання статті.	2/2
12	Основна частина роботи. Основні розділи основної частини наукової роботи (описовий, аналітичний). Повне обґрунтування отриманих результатів.	2/2

13	Композиція виступу: блоки, акумуляція деталей, акцентування суттєвих моментів. Визначення проблем дискусійного характеру. Добір фактичного матеріалу (в т. ч. можливих таблиць, діаграм, графіків, схем тощо) до кожного пункту розробленого плану. Прогнозування можливих запитань слухачів та відповідей під час обговорення виступу. Формулювання висновків. Обмірковування вступної частини наукового виступу.	2/2
	Разом	42/64

8. Індивідуальні завдання

Варіант 1

Наукова стаття з проблем дослідження

Невід’ємною складовою наукового дослідження є його апробація. Готуємо наукову статтю з дотриманням вимог ВАК України вимог *від 15.01.02003 р. (№7–05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України»)* та відповідних методів: конструктивно-синтетичного (для початкового варіанту; накопичення матеріалу; складання плану, системи доказів) та критико-аналітичного (для уточнення, шліфування окремих частин, фраз, доповнень).

Етапи підготовки наукової статті

1. Формулюємо робочу назву статті:

1.1. Заголовок має бути коротким, лаконічним, однозначним, конкретним.

1.2. Обираючи заголовок, чітко уявляємо, на чому саме хочемо сконцентрувати увагу читача.

2. **Визначаємо** межі теми та обсяги наукової інформації, яка буде представлена в ній.

3. **Розробляємо** орієнтовний **план** (зміст) статті: вступ, основну частину, висновки, перспективи дослідження.

4. У вступі повинні знайти місце відповіді на такі питання:

4.1. постановка проблеми, її актуальність; науково–практичне значення того, що досліджуватиметься в основній частині статті,

4.2. аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор;

4.3. виділення невирішених раніше питань, яким присвячується означена стаття;

4.4. формулювання мети і завдання статті;

5. **Визначаємо** методи дослідження, джерельну базу, **готуємо** основні тези-відповіді на завдання;

6. **Подаємо** визначення використовуваних у статті термінів;

7. **В основній частині** подаємо повне обґрунтування отриманих результатів. **Увага:** основний текст пишемо, спираючись на головні принципи: «від відомого → до невідомого», «від простого → до складного».

8. **Готуючи висновки**, перевіряємо узгодженість між заголовком, метою, завданнями і висновками,

9. **Міркуємо про перспективи** наступних розвідок у цьому питанні

10. **Проводимо самоконтроль** виконаної **роботи** на змістовому, логічному, мовностилістичному рівнях. Перевіряємо текст статті:

10.1. на відповідність чинним правописним нормам;

10.2. на відповідність вимогам наукового стилю;

10.3. на відповідність оформлення цитат і посилань.

11. Оформляємо список використаних джерел за чинними стандартами.

Варіант 2

Підготовка термінологічного словника за спеціальністю

Варіант 3

Підготовка друкованого варіанту наукового виступу і його електронної презентації

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного виконання, евристичний, дослідницький.

Теми для наукового пошуку

Стилістичні особливості лексичних засобів у науковому мовленні.

Фразеологія наукового стилю.

Стилістичні функції сполучника у науковому мовленні.

Синтаксичні засоби організації наукового тексту.

Українська наукова мова у працях мовознавців і термінологів

Шляхи формування мовної особистості дослідника.

Культура читання наукової статті.

Анотації до наукових праць.

Наукова стаття і науковий виступ: спільне і відмінне.

Майстерність усних виступів видатних українських науковців.

Мова наукових виступів однокурсників.

Мова наукових виступів викладачів.

Автор рецензії як фахівець-аналітик.

Робота дослідника зі словниками.

Індекс посилань як критерій об'єктивності наукового пошуку та старанності дослідника.

Плагіат у науковому тексті.

Стилістичні позначки в словниках як засіб орієнтування в доборі слова.

9. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота														Сума	Підсумковий (екз.)		
Змістовий модуль 1					Змістовий модуль 2					Змістовий модуль 3				100	100		
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T14-15	T16	T17	T18	T19		

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамєну, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82 – 89	B	добре	
74 – 81	C		
64 – 73	D	задовільно	
60 – 63	E		
35 – 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

10. Методичне забезпечення

1. Семеног О. М. Культура наукової української мови: навч. посібник / О.М. Семеног. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.
2. Автореферати дисертацій на здобуття ступеня кандидата філологічних і педагогічних наук
3. Наукові статті у журналах і збірниках наукових праць
4. Тексти з наукових публікацій для редагування
5. Електронні презентації наукових виступів

12. Рекомендована література

Базова

- Баженова Е.А. Научный текст в аспекте политекстуальности. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 2001. – 272 с.
- Непийвода Н. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). – К.: ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1997. – 303 с.
- Семеног О. М. Культура наукової української мови: навч. посібник / О.М. Семеног. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.

Допоміжна

- Антисуржик / ред. А. Сербенська. – Львів: Світ, 1994. – 150 с.
- Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. – К.: Радянський письменник, 1970. – 254 с.
- Арутюнова Н.Д. Диалогическая модальность и явление цитации // Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис / Под ред. Булыгиной Т.В. – М.: Наука, 1992. – С. 52–79.
- Баранник Д.Х. Усний монолог (загальні особливості мовної структури). – Дніпропетровськ, 1969. – 144 с.
- Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
- Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
- Богдан С.К. Семантична визначеність вставних одиниць у науковому тексті // Українське мовознавство. – К.: Вища шк., 1988. – Вип. 15. – С. 124 – 129.
- Ботвина Н.В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови: навч. посібник. – К.: Артк, 1998. – 190 с.
- Василевич А.П. Как слово наше отзовется? (Опыт исследования качества научного выступления) // Энергия. – 2006. – № 2. – С. 61 – 66.

Вінніков В.А. Пам'ятка молодим вченим з написання наукових праць // Український радіологічний журнал. – 2009. – №17. – С. 7 – 9

Волкотруб Г. Практична стилістика української мови: навч. посіб. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 256 с.

Гальперин И.Р. Научный текст как объект лингвистического исследования. – М., 1999. – 139 с.

Гінзбург М.Д. Десять відомих правил українського ділового та наукового стилю, зведені в систему // Стандартизація, сертифікація, якість, 2004. – № 2. – С. 22–28.

Голуб Н.Б. Риторика у вищій школі: монографія / Національний педагогічний ун-т ім. Михайла Драгоманова. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.

Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: Збірник наук. праць. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 11 – 14.

Деркач В.В. Філологічна термінологія М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця XIX – початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. філ. н.: 10.02.01 / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К., 1999. – 17 с.

Дротянко Л. наукова і побутова мови у процесі взаємопроникнення культур // Вісник НАН України. – 2005. – №11. – С. 51 – 58.

Дядюра Г.М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук): автореф. дис. ... канд. філ. н.: 10.02.01 / Черкаськ. інжен.-технол. Ін-т. – Черкаси, 2001. – 18 с.

Євграфова А. Заголовок як актуалізатор текстової інформації // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.jorn.univ.kiev.ua>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999. – 267 с.

Жайворонок В.В. та ін. Українська мова в професійній діяльності: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – 431 с.

Жовтобрюх М.А. Нариси історії українського радянського мовознавства (1918 – 1941) / АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. В.М.Русанівський. – К.: Наук. думка, 1991. – 260 с.

Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства: Підручник. – К.: ІВЦ Вид. «Політехніка»; ТОВ Фірма «Періодика», 2004. – 128 с.

Зелінська Н. В. Сучасний науковий дискурс: парадокси розвитку // Вісник Київськ. Міжн. ун-ту. – 2004. – Вип. 3. – С. 13–25.

Іванов Л.Ю. Текст научной дискуссии: Дейксис и оценка. – М.: НИП «2Р», 2002. – 208 с.

Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Изд. 6-е – М. : URSS, 2007. – 263 с.

Карпіловська Є., Кочерга О., Мейнарович Є. Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя // Проблеми української термінології. Вісник НУ «Львівська політехніка». – 2004. – № 503. – С. 3 – 8.

Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. – К., 1970. – 306 с.

Котюрова М.П. Культура научной речи: текст и его редактирование: учебн. пособ. – Пермь: Пермский гос. ун-т, 2005. – 125 с.

Кочерга О. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології // Сучасність. – 1994. – № 399 – 400.

Культура мовлення вчителя-словесника / Олена Миколаївна... Горошкіна (уклад.). – Луганськ : Навчальна книга, 2007. – 111 с.

Литовченко В., Стріха М. Українська наука – безмовна? // Дзеркало тижня. – 14 – 20 лютого 2004. – № 6 (481).

Лотман Ю. О лингвистическом исследовании текстов научного стиля // Вопросы языкознания. – 1997. – №4. – С. 125 – 138.

Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови.-К.: ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.

Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Вища школа, 2003. – 311 с.

Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови: Підручник. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.

Михайлова О.Г., Сидоренко А.А., Сухопар В.Ф. Українське наукове мовлення. Лексичні та граматичні особливості: навч. посіб.– Харків, 2000. – 97 с.

Морозов В. Культура письменной научной речи: учебн. пособ. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.gumer.info>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

Непийвода Н. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета // Мовознавство. – 2001. – №3. – С. 11 – 23.

Ничкало Н. Про рідномовні обов'язки вченого–педагога // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – №4. – С. 12 – 14.

Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.

Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навч. посіб. – К.: «Центр навчальної літератури», 2006. – 312 с.

Основи наукового мовлення: навч.-метод. посіб / уклад. Т.В. Симоненко. – Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. – 2005. – 80 с.

Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство: Підручн. – Львів: Світ, 1994. – 215 с.

Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. думка, 1976. – 287 с.

Пономарева Е.Н. Научный стиль как объект освоения носителями языка: автореф. дис.. канд. фил. н., 10.02.04 – Томск, 2004. – 24 с.

Сабліна С.В. Сучасні мовознавчі проблеми дослідження українського мовного етикету // Вісник Запорізького держ. ун-ту, 2002. – №3. – С. 37 – 44.

Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монограф. учеб. пособ. – К.: Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2004. – 336 с.

Симоненко Л. Нові підходи до розбудови української наукової термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук, праць. – Вип. VI. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 21 – 26.

Синельникова Л.Н. Современный научный дискурс (рассуждения с пристрастием). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://russia.org.ua/fair/forumruss/reports/3e4b8b54cb15f/>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

Соловьева Н.В. Толерантность в научной дискуссии: лингвостилистический аспект (на материале текстов научного дискурса 1950-2000 гг.): Автореф. дис.. канд. фил. н., 10.02.01 – Екатеринбург, 2008. – 19с.

Ставнюк В. Дещо про мову науки, або Роздуми історика на теми сьогодення / День, №190, субота, 3 листопада 2007

Радзівєвська Т.В. Текст як засіб комунікації / НАН України; Інститут української мови; відп. ред. М.М. Пешак. – К., 1998. – 194 с.

Ракитина С.В. Когнитивно-дискурсивное пространство научного текста: Автореф. дисс. ... д-ра фил. наук: 10.02.01 / Госуд. образов. учреждение «Волгоград. госуд. пед. ун-т». – Волгоград – 2007. – 43 с.

Регушевський Є.С. Нариси про мову наукових праць І.Я. Франка. – Сімферополь, 2006. – 194 с.

Різун В. Про стан нашої науки та вимоги до написання дисертацій (За матеріалами виступу на науковому семінарі перед керівниками дисертаційних досліджень та здобувачами наукових ступенів 12 березня 2003 року) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <Електронна бібліотека Інституту журналістики. <http://www.journ.univ.kiev.ua/>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

Рожанківський Р. Синтаксично-стилістичні вади сучасної фахової мови // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2004. – №503. Проблеми української термінології. – С. 14 – 20.

Сагач Г.М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації: навч. посіб. – К., 2003. – 255 с.

Селігей П. Питоме і чуже в термінології: гармонія чи конфлікт // Вісник НАН України, 2007. – №9. – С. 20 – 28.

Селігей П.О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми // Мовознавство. – 2007. – №3. – С. 48 – 61.

Серажим К. Тексти-міркування і тексти-докази: семантичне і стилістичне розмежування // [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<Електронна бібліотека Інституту журналістики. <http://www.journ.univ.kiev.ua/>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

Сербенська О. Культура усного мовлення: практикум: навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2004. – 216 с.

Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови // Вісник нац. ун-ту «Львів. політ.», 2002. – № 453. – С. 17 – 20.

Свойкин К.Б. Диалогика научного текста. – Саранск: Изд-во Морд. ун-та, 2006. – 148 с.

Синиця І.А. Диалогічність у науковому тексті // Мовознавство. – 2004. – №2 – 3. – С. 55 – 60.

Современная русская устная научная речь / О.А. Лаптева (общ.ред.). – М. : Эдиториал УРСС, Т. 4 : Тексты. – М. : Эдиториал УРСС, 1999 – 375с.

Ставицька Л. Відгук офіційного опонента // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <Електронна бібліотека Інституту журналістики. <http://www.journ.univ.kiev.ua/>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.

Сурмін Ю. Науковий текст: специфіка, підготовка та презентація: навч.-метод. посіб. – К.: НАДУ, 2008. – 184 с.

Тернавська Т. До проблеми експресивності наукового мовлення // Вісник Луганськ. держ пед. ун-ту імені Т.Шевченка. Серія: Філологічні науки. – Луганськ: Альма-матер, 2001. – №3. – С. 134 – 140.

Труш О.М. Синтаксис наукового мовлення Івана Франка (складне речення): автореф. дис. ... канд. філ. н.: 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2008. – 24 с.

Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ століття: система понять і бібліографічні джерела / За ред. д-ра філ. наук, проф. С.Я. Єрмоленко. – К.: Грамота, 2007. – 368 с.

Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгводику: Док. і матеріали / Упоряд.: Л.Масенко та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.

Умберто Еко. Як написати дипломну роботу: Гуманітарні науки / Пер. за ред. О.Глотова. – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 224 с.

Учіться висловлюватися / П.І. Скиба, Ю.О. Арешенков, Г.М. Віняр та ін. – К.: Рад. шк., 1990. – 126 с.

Циткіна Ф.А. Деякі аспекти зіставного аналізу наукових текстів // Мовознавство. – 1987. – №4. – С. 43 – 48.

Чак Є. Д. Складні випадки правопису та слововживання. – К. : А.С.К., 1998. – 272 с.

Чак Є. Д. Чи правильно ми говоримо?. – К. : Освіта, 1997. – 239 с.

Чепіга І.П. Мовленнєві особливості наукового тексту: текст-міркування, текст-доказ // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2002. – Вип. 10. – С. 157 – 161.

Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня. Методичні поради. 3-тє видання, виправлене і доповнене /Автор-упорядник Л.А. Пономаренко, доктор технічних наук, професор. – К.: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», Видавництво «Толока», 2005.– 80 с.

Ярема С. На теми української наукової мови. – Львів: Укр. т-во з механізації руйн. матер., 2002. – 44с.

Словники

Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – К. : Довіра, 2007. – 207с.

Биби́к С. П., Сю́та Г. М. Словник іншомовних слів: Тлумачення, словотворення та слововживання:Близько 35 000 слів і словосполучень / С.Я. Єрмоленко (ред.). – Х. : Фоліо, 2006. – 623с.

Білоус М., Сербенська О. Екологія українського слова. Практичний словник-довідник. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Франка, 2005. – 88 с.

Бук С. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови / Наук. ред. Ф. С. Бацевич. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 192 с.

Бурячок А.А. Словник синонімів української мови: У 2 т. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні / А.А. Бурячок (ред.). К.: Наукова думка, 1999.

Бурячок А.А. Орфографічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 2002. – 460 с.

Вассер С. П., Дудка І. О., Єрмоленко В.І., Зерова М. Д., Ільченко А.Я. Російсько- український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні / О.Л. Бельгард (ред.). – К. : Наук. думка, 1996. – 660 с.

Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики: 253 000 слів / В.Т.Бусел (авт., кер. проекту та головн. ред.). – К.; Ірпінь: Перун, 2004. – 887 с.

Гринчишин Д. Г., Капелюшний А. О., Пазяк О. М., Сербенська О. А., Терлак З. М. Словник труднощів української мови: Близько 15000 слів / С.Я.Єрмоленко (ред.). – К. : Радянська школа, 1989. – 336 с.

Демська О.М., Кульчицький І.М. Словник омонімів української мови / Міжнародний фонд «Відродження». – Львів: Фенікс, 1996. – 223 с.

Дзюбишина- Мельник Н. Я., Дужик Н. С., Єрмоленко С. Я., Ленець К. В., Пустовіт Л. О. Культура мови на щодень / НАН України;

Інститут української мови / С.Я. Єрмоленко (ред.). – К. : Довіра, 2000. – 170 с.

Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я.Єрмоленко (ред.). – К.: Либідь, 2001. – 224 с.

Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. – К.: Вид. центр «Академія», 1998. – 712 с.

Карачун В.Я. Орфографічний словник наукових і технічних термінів: Правопис. Граматика: Понад 30 000 слів. – К.: Криниця, 1999. – 524с.

Кочерган М.П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів. – К.: Академія, 1997. – 400 с.

Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. – 2 вид. – К.: Довіра, 2006. – 477 с.

Пономарів О.Д. Фонема г і г: Словник і коментар. – К.: Вид. центр «Просвіта», 1997. – 40 с.

Практичний словничок нормативних висловів / Упоряд. А. Сербенська. – Львів: НТШ, 2002. – 35с.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.

Словарь української мови /За ред. Б. Грінченка. – Т.1–4. – К.: Довіра – Рідна мова, 1997.

Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К.: Знання, 2004. – 367 с.

Словник української мови. В 11 томах. – К.: Наукова думка, 1971 – 1978.

Струганець Л. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. – 2000. – 87 с.

Українська мова: Енциклопедія / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови / В.М. Русанівський (голова ред. кол.). – 2. вид., випр. і доп. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

Українсько-російський словник наукової термінології / За заг. ред. Л.О. Симоненко. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 416с.

Фразеологічний словник української мови. У 2 книгах. Друге видання. – К.: Наукова думка. – 1999. – Кн. 1, 2.

Шевчук С.В. Разом, окремо, через дефіс. А – Я: Орфографічний словник: 32000 слів: Найуживаніші слова і словосполучення. Найновіші запозичення. Спеціальна різногалузева термінологічна лексика. – К.: А.С.К., 2006. – 416 с.

Шевчук С.В. Російсько-український словник ділового мовлення. – 2-ге вид., переробл і доповн. – К.: Вища шк., 2008. – 2008. – 487 с.

Широков В.А., Шевченко І.В., Рабулець О.Г., Костишин М., Пещак М.М. Словники України – інтегрована лексикографічна система.

Електронний ресурс / НАН України; Український мовно-інформаційний фонд. – К., 2001. – 1 електрон. опт. диск (CDR).

Інтернет-ресурси

<http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/>
<http://chak-chy-pravylno-my-hovorymo.wikidot.com/>
<http://kultura-movy.wikidot.com/>
<http://rodovyi-vidminok.wikidot.com/>
<http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007/>
<http://nepravylno-pravylno.wikidot.com/>
<http://ros-ukr-idioms.wikidot.com/>
<http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/>

Навчальне видання

**Семеног Олена Миколаївна
Земка Олександр Іванович**

**Формування дослідницьких умінь
у майбутніх учителів-словесників:
теорія і практика**

Комп'ютерний набір О. Семеног, О. Земки
Коректура О. Семеног, О. Земки
Комп'ютерна верстка М.С. Ніколаєнко

Підписано до друку 25.11.2014
Формат 60х84/16
Друк різнографічний
Тираж 100 пр.

Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний
Ум. друк. арк. 14,8
Зам. №1/14

Видавництво НІКО
м. Суми, вул. Харківська, 54 (0542)33-08-59
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи України
серія СМв № 044
від 15.10.2012